

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GÖRSEL KÜLTÜR ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EDİRNE'DE İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK
GÖRSEL KÜLTÜR SEMBOLLERİNİN DİN
GÖREVLİLERİ VE TURİST REHBERLERİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

MÜCAHİT YAZ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLÜM BURCU DALKIRAN

EDİRNE 2024

Tezin Adı: Edirne’de İnanç Turizmine Yönelik Görsel Kültür Sembollerinin Din Görevlileri ve Turist Rehberleri Açısından İncelenmesi

Yazan: Mücahit YAZ

ÖZET

Edirne tarihi geçmişi, jeopolitik konumu ve mimari eserlerin çokluğu ile önemli bir kültür şehridir. Edirne’nin sahip olduğu bu özellikler turizm açısından bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Özellikle Edirne’deki mimari yapılar turistlerin ziyaret ettikleri mekanlardır. Bu yapılar içinde bulunan dini mekanlar şehirdeki inanç turizminin potansiyelini arttırmaktadır. Böylece Edirne ili bir inanç merkezi destinasyonu haline gelmektedir. Şehirdeki camiler, kiliseler, sinagog ve Bahai evi gibi yapılar, turistlerin rotalarında gezdikleri mekanlar arasındadır.

İnanç turizmi rotasındaki dini mekanların görsel kültür anlamında incelenmesi önemlidir. Dini mekanlar, içerisinde var olan maddi veya manevi görsel kültür sembolleri ile anlam kazanmakta ve inanç turizm rotasındaki yerini korumaktadır. Tüm bunlarla birlikte Edirne’nin inanç turizmi potansiyelinin doğru tespit edilmesi ve arttırılmasına yönelik yapılacak faaliyetlerde sektör paydaşlarının görüşleri önemli bir yere sahiptir. Özellikle Edirne’deki din görevlileri ve turist rehberlerinin görüşleri bu bağlamda incelenmesi gereken bir konudur.

Bu çalışmada öncelikle turizm kavramı incelenmiştir. Daha sonra turizm kavramının bir alt türü olan inanç turizminin tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde görsel kültür tanımı ve kapsamından bahsedilerek Edirne’nin inanç turizm rotasındaki dini mekanlarında görsel kültür sembolleri tespit edilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Edirne’de bulunan inanç turizmi merkezlerindeki görsel kültür sembolleri ile ilgili şehirde görev yapan din görevlileri ve turist rehberleri ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada katılımcılara sorulan açık uçlu sorulardan elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler bütüncül olarak değerlendirildiğinde Edirne’deki inanç turizm potansiyeli,

sektör paydaşlarının görüşleri ve dini mekanlardaki görsel kültür sembolleri arasındaki ilişki açıkça ortaya konmuştur.

Bu çalışma Edirne ilinin kapsamlı bir şekilde inanç turizmi bağlamında incelenmesi ile alanında yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Çalışmamızda inanç turizm rotasındaki yerler tespit edilmekle birlikte bu yerlerdeki görsel kültür sembolleri de çalışmaya dahil edilerek kapsam alanı genişletilmiştir. Nihayetinde sektör paydaşları olan din görevlileri ve turist rehberleri ile yapılan mülakatlar çalışmamıza özgünlük kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, İnanç Turizmi, Görsel Kültür, Sembol, Din Görevlisi, Turist Rehberi.

Title of the Thesis: Examination of Visual Culture and Symbols for Faith Tourism in Edirne from the Perspective of Religious Officials and Tourist Guides

Author: MÜCAHİT YAZ

ABSTRACT

Edirne province is an important cultural city with its historical background, geopolitical location and abundance of architectural works. These features of Edirne have made it a center of attraction in terms of tourism. Especially architectural buildings in Edirne are places visited by tourists. The religious places located in these buildings increase the potential of religious tourism in the city. Thus, Edirne province becomes a faith center destination. Buildings such as mosques, churches, synagogues and Baha'i houses in the city are among the places visited by tourists on their routes.

It is important to examine the religious places on the faith tourism route in terms of visual culture. Religious places gain meaning with the material or spiritual visual culture symbols they contain and maintain their place in the faith tourism route. In addition to all these, the opinions of sector stakeholders have an important place in the activities to be carried out to accurately determine and increase Edirne's religious tourism potential. Especially the opinions of religious officials and tourist guides in Edirne are an issue that needs to be examined in this context.

In this study, first of all, the concept of tourism was examined. Then, the definition and scope of religious tourism, which is a subtype of the concept of tourism, was emphasized. In the second part, the definition and scope of visual culture are mentioned and visual culture symbols are identified in the religious places on Edirne's faith tourism route. In the third part of our study, interviews were held with religious officials and tourist guides working in the city about visual culture symbols in faith tourism centers in Edirne, using a semi structured interview technique. The findings obtained from the open-ended questions asked to the participants in the study were evaluated using the descriptive analysis method. When the data obtained from the

research are evaluated holistically, the relationship between the faith tourism potential in Edirne, the opinions of sector stakeholders and visual culture symbols in religious places is clearly revealed.

This study is important in that it is the first study in its field to examine Edirne province comprehensively in the context of religious tourism. In our study, although the places on the faith tourism route were identified, the scope of scope was expanded by including the visual culture symbols in these places. Ultimately, interviews with industry stakeholders, religious officials and tourist guides, added originality to our study.

Key Words: Edirne, Faith Tourism, Visual Culture, Symbol, Religious Official, Tourist Guide.

ÖN SÖZ

Edirne sahip olduğu tarihi geçmiş ve kültürel birikim ile inanç turizmi rotasında çekim merkezi olan bir ildir. Şehrin inanç turizmine konu olan camiler, kiliseler, sinagog ve Bahai Evi gibi yapılar zengin bir envanter sunmaktadır. Edirne'nin turizm potansiyelinin arttırılmasına yönelik insanlık tarihiyle eşdeğer olan görsel kültür sembollerinin araştırılması önem arz etmektedir. Edirne'de bulunan dini yapılar görsel kültür sembollerini barındırarak önemli katkılar sağlamaktadır. Tüm bunlarla birlikte sektör paydaşları olan din görevlileri ve turist rehberlerinin bu çalışmaya dahil edilmesi ile çalışmadaki tüm unsurlar bütüncül bir şekilde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmayı doğup büyüdüğüm, havasını soluduğum şehrim bir vefa borcu olarak addediyorum. Nitekim bir şehir inşa edilirken bir insan da inşa edilir. Ve o şehir, gönül ve aklın senteziyle orada yaşayan topluluğun ruhunu yansıtır. Bu çalışma da benim yeniden inşa sürecimdir.

Edirne, görsel kültür bağlamında inanç turizm merkezlerinin kapsamlı incelenmesi konusunda bir çalışma kazandırabilmem için bilgi ve birikimleri ile yol gösteren, yapıcı ve anlayışlı tavrıyla destek olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gülüm Burcu Dalkıran'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tez çalışmasına başlamadan önce istişarelerde bulunarak akademik hayata başlamam da beni teşvik eden, akademik bilgi birikimi ile destek olan, “*Her şey biter, Edirne bitmez.*” düsturuyla aynı duyguları paylaştığım değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Hatipler'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu tez sürecinde fikirleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Engin Beksaç'a şükranlarımı sunarım.

Her zaman ve her durumda yanımda olan desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Sümeyye Yaz'a, manevi destek sağlayarak tez sürecimi kolaylaştıran aileme saygı ve sevgilerimi sunarım.

Sözlerime Dr. Ratip Kazancıgil'in şu sözü ile son vermek istiyorum:
“Edirne’yi tanıyıp da sevmemek ve sevip de âşık olmamak mümkün değildir. Edirne, kendisini kendine “Âşık eden bir şehirdir.”.

Mücahit YAZ

Edirne, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
GÖRSELLER LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
SİSTEMATİK LİTERATÜR TARAMASI.....	3
I. BÖLÜM.....	21
İNANÇ TURİZMİ KAVRAMI ve KAPSAMI	21
1.1. Turizm Kavramı.....	21
1.2. Turizm Tarihsel Gelişimi	23
1.3. Turizm Çeşitleri	26
1.3.1. Geleneksel Turizm	26
1.3.2. Alternatif Turizm	27
1.4. İnanç ve Turizm İlişkisi.....	28
1.5. İnanç Turizminin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi.....	30
1.6. İnanç Turizmi Çeşitleri	31
1.7. Dünya’da İnanç Turizmi	32
1.8. Türkiye’de İnanç Turizmi.....	34
1.9. İnanç Turizmi ve Sembollerin İlişkisi	38

II.BÖLÜM	40
İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN EDİRNE'DEKİ SEMBOLLERİN GÖRSEL KÜLTÜR BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	40
2.1. Görsel Kültür Tanımı ve Kapsamı	40
2.1.1. Görsel Kültür ile İlgili Tanımlamalar	41
2.1.2. Görsel Kültürün Çalışma Alanları	43
2.2. Görsel Kültür Açısından Edirne İli Örneği	44
2.2.1. Edirne'nin Genel Yapısı	44
2.2.2. Tarihsel Süreci.....	45
2.2.3. Coğrafi Yapısı.....	46
2.2.4. Ekonomik Yapı.....	47
2.3. Edirne ve Turizm	49
2.3.1. Edirne İnanç Turizmi Envanteri	51
2.4. Edirne İnanç Turizmi Merkezlerindeki Görsel Semboller	52
2.4.1. Camiler	52
2.4.1.1. Selimiye Camii.....	52
2.4.1.2. Eski (Ulu) Cami	61
2.4.1.3. Üç Şerefeli Camii.....	72
2.4.1.4. II. Bayezid Camii ve Külliyesi.....	82
2.4.1.5. Muradiye Camii	89
2.4.1.6. Darülhadis Camii	96
2.4.1.7. Hasan Sezâî Dergâhı Camii.....	101
2.4.1.8. Evliya Kasım Paşa Camii	104
2.4.2. Kiliseler	107
2.4.2.1. Sveti George Bulgar Kilisesi.....	107
2.4.2.4. Sveti Konstantin-Helena Bulgar Kilisesi.....	110

2.4.3. Sinagoglar	112
2.4.3.1. Edirne Büyük Sinagogu (Kaal Kadoş Ha Gadol)	113
2.4.4. Diğer İnançlara Ait Eserler.....	115
2.4.4.1. Bahai Evi (Beyaz Ev)	115
2.4.5. İnanca Dayalı Etkinlikler	116
2.4.5.1. Kakava ve Hidrellez Şenlikleri	116
III. BÖLÜM.....	120
EDİRNE İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK GÖRSEL KÜLTÜR SEMBOLLERİNİN SEKTÖR PAYDAŞLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	120
3.1. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı.....	120
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	121
3.3. Araştırmanın Yöntemi.....	121
3.4. Veri Toplama Tekniği.....	123
3.5. Veri Toplama Süreci	124
3.6. Verilerin Analizi	127
3.7. Bulgular.....	128
3.7.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular	128
3.7.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlileri ve Turist Rehberlerinin Görev Sürelerine İlişkin Bulgular	130
3.7.3. Katılımcıların Mesleklerine Dair Sahip Olduğu Avantajlar ve Dezavantajlara İlişkin Bulgular	131
3.7.4. Katılımcıların Din Görevlilerinin Görev Yaptıkları İbadethaneleri Tanıtımına İlişkin Bulgular.....	134
3.7.5. Edirne'nin İnanç Turizmini Geliştirme Doğrultusunda Din Görevlilerinin Sorumluluklarına İlişkin Bulgular	137

3.7.6. Edirne'nin İnanç Turizmi İle İlgili Yapılan Çalışmaların Yeterliliğine İlişkin Bulgular.....	138
3.7.7. Turist Rehberlerinin Edirne'de Uyguladıkları İnanç Rotasına İlişkin Bulgular.....	142
3.7.8. Edirne'de İnanç Turizmi Merkezlerine İlişkin Bulgular	146
3.7.9. Din Görevlilerinin İnanç Turizmi Merkezlerindeki Sembollere İlişkin Görüşleri	150
3.7.10. Turist Rehberlerinin İnanç Turizmi Merkezlerindeki Sembollere İlişkin Görüşlerine Dair Bulgular	156
3.7.11. Edirne İnanç Turizmi Merkezlerindeki Anlamı Yanlış Bilinen Görsel Kültür Sembollerine Dair Bulgular	157
3.7.12. İnanç Turizmi Merkezlerinde Bulunan Görsel Kültür Sembollerinin İlgi Çekiciliğine Dair Bulgular	160
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	163
KAYNAKÇA	167

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1: Edirne Selimiye Camii Plan.....	54
Görsel 2: Selimiye Camii Ana Kubbe.....	55
Görsel 3 a-b: Selimiye Camii Minberi.....	56
Görsel 4 a-b: Mihrap Duvarındaki Çiniler.....	57
Görsel 5: Ters Lale.....	58
Görsel 6: Üç Merdivenli Minare.....	59
Görsel 7: Çarkıfelek.....	59
Görsel 8: Çifte Kumrular Sütunu.....	60
Görsel 9: Selimiye Camii Vaaz Kürsüsü.....	61
Görsel 10: Hacı Bayram-ı Veli Kürsüsü	64
Görsel 11: Elma ve Servi Ağacı Motifi.....	65
Görsel 12: Kılıçla Hutbeye Çıkan Din Görevlisi	66
Görsel 13: Rûkn-ü Yemani Taşı ve Kitabesi	68
Görsel 14: Mihrabın Üzerindeki Kubbenin Kasnak Kuşak Yazısı.....	69
Görsel 15: Cennet Deresi.....	70
Görsel 16: Eski Camii Hat Yazıları Örnekleri	71
Görsel 17: Üç Şerefeli Camii	73
Görsel 18 : Üç Şerefeli Camii Planı	74
Görsel 19: Son Cemaat Yeri Taç Kapsı	76
Görsel 20: Üç Şerefeli Minare.....	77
Görsel 21: Burmalı Minare	78
Görsel 22: Denge Sütunları	79
Görsel 23: Üç Şerefeli Camii İçi.....	80
Görsel 24: Üç Şerefeli Camii’ndeki Davut Yıldızı Sembolü.....	81
Görsel 25: Üç Melekli Sütun	82
Görsel 26: II. Bayezid Camii ve Külliyesi	83
Görsel 27: II. Bayezid Camii ve Külliyesi Planı	85
Görsel 28 a-b: II. Bayezid Camii Kapısı	86
Görsel 29: Hünkâr Mahfili ve Detayları	87
Görsel 30: II. Bayezid Camii Minberi.....	88

Görsel 31: Karpuz Sembolü	89
Görsel 32: Muradiye Camii.....	90
Görsel 33: Muradiye Mevlevihanesi.....	91
Görsel 34: Muradiye Camii ve Külliyesi Planı	92
Görsel 35: Muradiye Mevlevihanesi Kazı Çalışmaları (2024)	93
Görsel 36: Mihrap ve Duvarada Bulunan Çiniler	94
Görsel 37: Medine'den Getirilen Taş	95
Görsel 38: Şerbet Lülesi	96
Görsel 39: Darülhadis Camii	97
Görsel 40: Darülhadis Camii'nde Bulunan Türbeler	99
Görsel 41: Darülhadis Camii Peyzajı	100
Görsel 42: Hasan Sezâî Gülşeni Türbesi.....	102
Görsel 43: Türbe İçinde Bulunan Geyik Boynuzu.....	104
Görsel 44: Evliya Kasım Paşa Camii (2023)	105
Görsel 45: Evliya Kasım Paşa Camii'nin Restorasyon Planı.....	106
Görsel 46: Sveti George Bulgar Kilisesi.....	108
Görsel 47: Sveti George Tablosu	109
Görsel 48: Üç Göz Sembolü Bulunan Bölüm.....	110
Görsel 49: Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesi	111
Görsel 50 a-b: Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesinin İçi.....	112
Görsel 51: Edirne Büyük Sinagogu	114
Görsel 52: Edirne Büyük Sinagogu'nun İçi.....	115
Görsel 53: Edirne Bahai Evi.....	116
Görsel 54: Kakava Şenlikleri (2023).....	117
Görsel 55: Baba Fingo'yu Bekleyen Halk.....	118

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: İnanç Turizmini Konu Edinen Lisansüstü Tezler	3
Tablo 2: İnanç Turizmini Konu Edinen Makaleler	11
Tablo 3: İnanç Turizmi Koridoru	36
Tablo 4: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası (1996, 2003, 2011 ve 2017)	48
Tablo 5: Edirne'deki Konaklama Tesislerine Giriş Sayıları.....	49
Tablo 6: Edirne Sınır Geçiş İstatistikleri.....	50
Tablo 7: Edirne'deki Konaklama Tesisleri.....	50
Tablo 8: TÜRSAB 2022 Edirne İnanç Turizmi Çekim Merkezleri ve Etkinlikleri	51
Tablo 9: Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	129
Tablo 10: Katılımcıların Görev Süreleri.....	130
Tablo 11: Katılımcıların Edirne'nin Turizm Potansiyeline Yönelik Tutumu..	138
Tablo 12: Edirne'nin İnanç Turizmi Bağlamında Yapılan Çalışmaların Yeterliliği.....	141
Tablo 13: Edirne'nin İnanç Turizmindeki Yetersizlikler	141
Tablo 14: Din Görevlilerinin İnanç Turizminde Ziyaret Noktaları Sembollerine Yönelik Görüşleri.....	155
Tablo 15: Turist Rehberlerinin Yorumları Bağlamında İnanç Turizm Merkezlerindeki Semboller	157

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Edirne İlinin Sektörel Bazda Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Dağılımı..... 47

Şekil 2: Katılımcıların Ziyaret Mekanlarına Yönelik Görüşleri 146

KISALTMALAR

AA: Anadolu Ajansı

ETV: Edirne Televizyonu

GDK: Güneş-Deniz-Kum

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

İRO: İstanbul Rehberler Odası

M.Ö.: Milattan Önce

TDK: Türk Dil Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜRSAB: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

yy.: yüzyıl

GİRİŞ

Turizm, geçmişten günümüze insanların ihtiyaçlarını karşılama ve yeni yerler keşfetme merakı sonucu ortaya çıkan bir sektördür. Bu sektör ülkelerin ekonomik ve sosyokültürel açıdan gelişimi açısından önem arz etmektedir. Sanayi devrimi ve teknolojik gelişmeler ile ulaşım ve konaklama faaliyetlerinin yaygınlaşması turizm sektörünü olumlu etkilemiştir. Bu etkinin bir sonucu olarak turizm sektörü çeşitlenmiş geleneksel turizm ve alternatif turizm türleri diye bir ayrım ortaya çıkmıştır. İnsanların manevi ihtiyaçlarını karşılama amacına hizmet eden inanç turizmi, alternatif turizm türlerinden biridir. Ülkemiz inanç turizmi açısından potansiyeli yüksek bir ülkedir. Birçok şehirde inanç turizmi merkezleri ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Bu bağlamda inanç turizmi rotaları oluşturulmaktadır.

Edirne sahip olduğu tarihi geçmişi ve eserleri ile inanç turizmi açısından zengin bir şehirdir. Mimar Sinan'ın ustalık eseri olan Selimiye Camii bile tek başına turist çekme potansiyeli yüksek olan tarihi bir yapıdır. Edirne'de bulunan Selimiye Camii dışında inanç turizmi rotasında değerlendirebileceğimiz Eski (Ulu) Camii, Üç Şerefeli Camii, II. Bayezid Camii ve Külliyesi, Muradiye Camii, Darülhadis Camii ve Hasan Sezâî Dergâhı Camii ziyaret edilen dini mekanlardandır. Aynı zamanda Sveti George ve Sveti Konstantin Helena Bulgar Kiliseleri, Edirne Büyük Sinagogu ve Bahai Evi de diğer dini gruplara ait inanç turizmi merkezlerindendir.

Turizm faaliyetlerinin kökeninde bulunan merak duygusu, insanlığın başlangıcıyla eşdeğer olan görsel öğelere yönelik merak ile kesişim oluşturmaktadır. Görsel kültür sembollerinin insanların üzerindeki etkileri ilkçağlardan beri devam etmiştir. İnanç temelli ortaya çıkan görsel semboller insanların yaşamlarındaki olay ve inanışları yansıtmaktadır. İnsanların inşa ettikleri dini mekanlardan olan inanç turizmi merkezleri, birçok görsel sembolü barındırmaktadır. Bu sembollerin varlığı yapının gerek inşa süreci gerek taşıdığı manalar açısından bizlere bilgi vermektedir. Aynı zamanda bu sembollerin inanç turizmindeki varlığı ziyarete gelen turistlerin ilgisini çekmekte ve rağbeti arttırmaktadır.

Araştırmamızın konusu Edirne'deki ibadethanelerde görev yapan din görevlileri ve bu ibadethaneleri ziyaret etmek isteyen insanlara rehberlik yapan turist rehberlerinin görüşleri esas alınarak dini mekanlardaki görsel sembollerin incelenmesidir. Araştırmamızın amacı ise sektör paydaşları olan din görevlileri ve turist rehberlerinin görüşleri doğrultusunda elde ettiğimiz veriler ile Edirne'nin inanç turizminde hakkettiği konuma ulaşmasına katkı sağlamaktır.

Bu çalışma Edirne'nin inanç turizmine yönelik kitaplar, tezler, makaleler, sempozyum bildirileri ve ilgili internet sitelerinden elde edilen verilerle oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra çalışmamız yarı yapılandırılmış mülakat formu eklenerek inanç turizminin iki önemli yapıcı unsuru olan din görevlilerinin ve turist rehberlerinin görüşleri ile genişletilmiştir. Bu görüşler betimsel analiz yöntemi kullanılarak bulgular tespit edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda inanç turizmi merkezlerinde bulunan görsel kültür sembolleri incelenerek Edirne inanç turizmine katkı sağlayabilecek önerilerde bulunulmuştur.

SİSTEMATİK LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın amacına yönelik ülkemizde sosyal bilimler alanında inanç turizmi ile ilgili son yirmi beş yılda (1998-2023 yılları arası) yapılmış lisansüstü tezler ve makaleler sistematik literatür taraması ile araştırılarak derlenmiştir. Lisansüstü tezler Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) web sayfası aracılığı ile makaleler ise EBSCOhost arama motoru üzerinden tüm veri tabanlarına ulaşılarak tespit edilmiştir. Yapılan literatür taramasında tezler ve makalelerde inanç turizmi geniş yelpazede ele alınmıştır.

Tablo 1: İnanç Turizmini Konu Edinen Lisansüstü Tezler

No	Kaynak	Türü	Özet
1	(Aksoy, 1998)	Yüksek Lisans	İnanç turizmi bağlamında ülkemizde ilk tez 1998 yılında Mustafa Aksoy tarafından “Türkiye’de İnanç Turizmi ve Seyahat Acentelerine İnanç Turizmine Olan İlgilerine Yönelik Bir Uygulama” isimli bir çalışma olarak yayınlanmıştır. Yapılan bu çalışmada seyahat acentelerinin inanç turizmine olan ilgilerine yönelik araştırma yapılmıştır. Araştırmanın kapsamı dahilinde Ankara’da bulunan 100 adet A grubu seyahat acentesi örneklem seçilmiştir. Bunların 75 tanesi ile görüşülerek 42 tanesinden veri alınabilecek cevaplar alınmıştır. Alınan cevaplar SPSS programı ile analiz edilerek veriler elde edilmiştir. Verilerden yola çıkılarak oluşturulan tablolar ile araştırmanın bulgularına değinilerek ülkemizdeki inanç turizminin geliştirilmesi açısından önerilerde bulunulmuştur.
2	(Usta, 2005)	Yüksek Lisans	Türkiye’de inanç turizmi bağlamında yapılan tezlerden ikincisi olan bu çalışmada Bursa’nın İznik ilçesi inanç turizmi açısından incelenmiştir. Yapılan saha araştırmasında likert ölçeği kullanılarak örneklem olarak seçilen yerel halka sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler SPSS yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve İznik’in inanç turizminin geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.
3	(Şaman, 2009)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Mersin ilinin inanç turizmi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırmada ilk olarak literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve ortaya konulmuştur. Daha sonra ise 2008 yılının Nisan ve Mayıs aylarında 25 kişiye açık uçlu 7 soru sorularak veriler toplanmıştır. Toplanan bu veriler kodlamaya dayalı içerik analizi ve SWOT analizi değerlendirilerek Mersin’in inanç turizmi bağlamında fırsatları, tehditleri, güçlü ve zayıf yönleri belirlenerek inanç turizminin geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.
4	(Tümbek, 2009)	Doktora	Bu çalışma inanç turizmi bağlamında ülkemizde yapılan ilk doktora tezi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada inanç turizmi Antakya özelinde yatırım çekme açısından değerlendirilerek araştırma yapılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında ön araştırma dediğimiz literatür taraması yapılmış ve kavramsal çerçeve ortaya konulmak istenmiştir. İkinci aşamasında ise örneklem olan kişilere yüz yüze anket tekniği uygulanarak veri toplanmıştır. Elde edilen bu veriler ışığında tablolar hazırlanarak Antakya’nın inanç turizmi potansiyeline dair önerilerde bulunulmuştur.
5	(Yörük, 2010)	Yüksek Lisans	Antalya’nın Demre ilçesinin inanç turizmini konu alan bu çalışmada, Demre’nin inanç turizmi açısından konumu değerlendirilmiştir. Demre eski ismi ile Myra Orta Çağ’da yaşamış olan Aziz Nikolas’ın piskoposluk merkezi olmasından dolayı inanç turizmi merkezi olmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve ortaya çıkarılmış, saha çalışması ile elde edilen görseller ile tanımlamalar yapılarak inanç turizmi merkezleri hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç kısmında ise Demre için önerilerde bulunulmuştur.
6	(Zengin, 2010)	Yüksek Lisans	Çalışmada Eyüp semtinde bulunan sit alanının inanç turizmi bağlamında değerlendirilmesi ve korunması üzerine bir araştırma yapılmıştır. İlk olarak Eyüp semti ile alakalı literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve ortaya çıkarılmak istenmiştir. Daha sonra yapılan saha çalışması ile Eyüp semtinin inanç turizmi bağlamındaki

			potansiyeli ortaya konulmak amaçlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler ışığında hazırlanan çizimler ve modeller çalışmaya olumlu katkılar sağlayarak birçok inanç turizm merkezi hakkında bilgiler vermiştir. Sonuç olarak Eyüp semtinin inanç turizmi bağlamında geliştirilmesi ve sit alanının aktif bir şekilde turizm potansiyeli bakımından kullanılması için önerilerde bulunulmuştur.
7	(Çelik, 2010)	Yüksek Lisans	Diyarbakır'ın kültür ve inanç turizmi bağlamında ekonomik boyutu incelenen bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde turizmin katkı sağladığı ekonomik boyutu ele alınmış, ikinci bölümde kültür ve inanç turizmi bağlamında literatür taraması yaparak kavramsal çerçeve ortaya çıkarılmak istenmiştir. Üçüncü bölümde ise Diyarbakır'ın kültür ve inanç turizm merkezlerinin şehir ekonomisine olan katkıları analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında ise şehrin kültür ve inanç turizmi açısından geliştirilmesi için yapılması gerekenler ve sınırlılıklar belirtilmiştir.
8	(Serçek, 2011)	Yüksek Lisans	Ele alınan bu çalışmada pazarlama iletişimi bağlamında Türkiye'deki inanç turizmi Mardin örneği ile incelenmek istenmiştir. Mardin kültürel ve inanç bakımından birçok faktörün yer aldığı önemli kentlerden biridir. Yapılan bu çalışmada yöntem olarak sistematik literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve ortaya çıkarılmak istenmiş ve örneklem olan gruba anket ve görüşme tekniği kullanılarak veri toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve ANOVA analiz yöntemlerinden yararlanılarak değerlendirilmiştir. Sonuçlar ve öneriler kısmında ise inanç turizminin pazarlama iletişimi çerçevesinde sınırlılıkları ve yapılması gerekenleri ortaya konmuştur.
9	(Avcı, 2011)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada İzmir'in inanç turizmi seyahat acentaları bağlamında analizi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada Ege Bölgesi'nin en önemli kenti İzmir'i alternatif turizm çeşitleri arasında olan inanç turizmi perspektifi ile değerlendirilmek istenmiştir. Turizm sektörü ulaşım faktörlerinin gelişmesi ile en hızlı gelişen sektörlerden biri olmuştur. Turizmin 12 ay yapılabilmesi nedeniyle dini mekanların ziyareti açısından inanç turizmi potansiyeli artmıştır. Araştırmacının örnekleri olarak Kuşadası'nda Kültür ve Turizm bakanlığına kayıtlı A grubu seyahat acentası sayısının 105 olduğu tespit edilmiş bunların 71 tanesine ulaşılarak anket uygulaması yapılmıştır. Anketler yoluyla elde edilen verilerin SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar neticesinde İzmir'e yönelik inanç turizmi bağlamında yapılması gerekenler sonuçlar ve öneriler kısmında ele alınmıştır.
10	(Başçı, 2011)	Yüksek Lisans	Aziz Pavlus'un Türkiye'de inanç turizmi kapsamındaki önemi ve turistik ürün potansiyelini konu alan bu çalışmada Aziz Pavlus'un tanıtım faaliyetindeki rolü değerlendirilmiştir. Aziz Pavlus'un Hristiyanlığa dair öğretileri dinin temelini oluşturmakta ve Aziz Pavlus'un düşünceleri doğrultusunda inanç sistemi şekillenmektedir. Araştırmada örneklem olarak Aziz Pavlus evini ziyaret eden yabancı turistler oluşturmaktadır. Örneklem olarak toplam 385 kişi tespit edilerek anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Verilerin analizi için Ki-Kare Bağımsızlık Testi, Bağımsız İki Örnek t Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılarak yorumlanmıştır. Elde edilen veriler değerlendirilerek yapılması gerekenler ve sınırlılıklar hakkında bilgi verilmiştir.
11	(Şahiner, 2012)	Yüksek Lisans	Karaman ilinin inanç turizm potansiyeli ortaya çıkarılmak istenen bu çalışmada araştırmacının yöntemi olarak ilk önce literatür taraması yapılarak kavramsal çerçevenin oluşturulması sağlanmış, ikinci aşamada ise seçilen örneklem iki farklı anket uygulanarak veriler elde edilmek istenmiştir. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilerek veriler değerlendirilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında ise Karaman iline dair inanç turizmine bağlamında yapılması gerekenler ve sınırlılıklar belirlenmiştir.
12	(Bulut, 2012)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Selçuk Aziz Yuhanna bazilikasını Türkiye'de inanç turizmi kapsamında tanınırlık düzeyine dair bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada yöntem olarak önce literatür taraması yapılarak araştırmacının kavramsal çerçevesi ortaya konulmak istenmiştir, daha sonra örneklem olarak seçilen kişilere anket yöntemi uygulanarak veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bu verilerin Ki-Kare Bağımsızlık Testi, Bağımsız İki Örnek t Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılarak yorumlanmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında ise Aziz Yuhanna bazilikasının tanınırlığını artırılabilmesi için yapılması gerekenler ve sınırlılıklar ele alınarak genel bir tablo oluşturulmuştur.
13	(Kurnaz, 2013)	Yüksek Lisans	İnanç turizmi kapsamında hac ve umre organizasyonu yapan A grubu acentelere yönelik yapılan bu çalışmada acentaların seyahat pazarlama faaliyetlerinin incelenmesi yapılmıştır. Araştırmada ilk olarak literatür taraması yapılarak araştırmacının kavramsal çerçevesi ortaya konulmak istenmiştir, ikinci olarak ise oluşturulan anketi seçilen örneklem grubuna uygulanmıştır elde edilen veriler frekans, regresyon ve korelasyon yöntemleriyle analiz edilmiştir. Elde edilen bilgiler neticesinde Hac ve umre turizmi yapan seyahat acentalarının yapması gerekenlere dair önerilerde bulunulmuştur.

14	(Eykyay,2013)	Yüksek Lisans	Kültürel ve inanç tarihi bakımından önemli olan şehirlerden Hatay'ın Antakya ilçesi inanç turizmi potansiyeli açısından incelenmesi yapılmıştır. Araştırmada ilk olarak Antakya'nın genel özellikleri ve inanç turizmi potansiyeli incelenerek kavramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci olarak ise seçilen örneklem grubuna uygulanan anketler neticesinde veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS programı ile Frekans, T-Testi, Anova, Faktör analizi ve Ki-Kare testleri ile analiz yapılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında ise Antakya'nın inanç turizminin gelişmesi için yapılması gerekenler ve sınırlılıklar ele alınmıştır.
15	(Çifçi,2014)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Hacı Bektaş Veli Külliyesi'ne dair inanç turizmi kapsamında araştırma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada ilk olarak Hacı Bektaş Veli Külliyesi'ne dair literatür çalışması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmak istenmiştir, ikinci olarak ise örneklem seçilen kişilere anket formu uygulayarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS programı ile analiz edilmiş, ortaya çıkan bilgiler değerlendirilerek Hacı Bektaş Veli Külliyesi'ne dair yapılması gerekenler ve sınırlılıklar belirlenmiştir.
16	(Çakmak, 2014)	Yüksek Lisans	Göbeklitepe üzerine yapılan bu çalışmada, Göbeklitepe'nin inanç turizmi turistik destinasyonu bağlamında incelenmiştir. Göbeklitepe'nin keşfi ile inanç turizmi bir ivme kazanmıştır. Yapılan bu çalışmada Şanlıurfa'da bulunan Göbeklitepe'ye dair literatür çalışması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturmak istenmiştir. Daha sonra Göbeklitepe'yi ziyaret eden kişiler arasında örneklem seçilerek görüşme yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen veriler SWOT/GZTF analizi ile Göbeklitepe'nin inanç turizm destinasyonuna açısından güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditleri belirlenerek önerilerde bulunulmuştur.
17	(Ünal, 2014)	Yüksek Lisans	Çalışmada Batı Karadeniz bölümü inanç turizmi bağlamında değerlendirilmiştir. Batı Karadeniz tarihi ve kültürel değeri bakımından zengin bir yere sahiptir. Alternatif turizm türlerinden biri olan inanç turizmi Batı Karadeniz'de gelişim göstermiştir. Yapılan bu çalışmada önce Batı Karadeniz'e dair literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmak istenmiştir, daha sonra ise örneklem olarak seçilen ziyaretçilere anket formu uygulanarak veriler toplanmıştır. Elde edilen bu veriler ECOS metoduyla analiz edilmiştir. Analiz neticesinde çıkan sonuçlar neticesinde Batı Karadeniz'in inanç turizm gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.
18	(Demircan, 2014)	Yüksek Lisans	Mardin kültürel ve inanç tarihi bakımından eşsiz zenginliklere sahip önemli bir ilimizdir. Yapılan bu çalışmada Mardin iline bağlı Midyat ilçesinin inanç turizmi bağlamında yerel kalkınmadaki önemi değerlendirilmiştir. Alternatif turizm çeşitlerinden olan inanç turizmi, Midyat merkezli olarak yeterli bir gelişme sağlanabildiği söylenemez. Ele alınan bu çalışmada Midyat ilçesine dair yapılmış çalışmalardan başlanarak literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra hazırlanan görüşme formu mülakat tekniği ile örneklem seçilen kişilere uygulanmıştır. Elde edilen veriler değerlendirilerek Midyat ilçesine dair inanç turizminin gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.
19	(Tosun, 2014)	Yüksek Lisans	Hac ve umre organizasyonuna katılan kişilerin memnuniyetleri ele alınan bu çalışmada, hac ve umre turizmi, inanç turizmi bağlamında değerlendirilerek inanç turizminin en büyük paydaşlarından biri olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yapılan bu çalışmada konuya dair literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmak istenmiştir. İkinci aşamada ise örneklem seçilen gruba anketler uygulanarak veriler elde edilmek istenmiştir. Elde edilen bu veriler ANOVA programıyla analiz edilerek hac ve umre organizasyona katılan kişilerin sınırlılıklarına ve yapılması gerekenlere dair önerilerde bulunulmuştur.
20	(Bahar, 2015)	Yüksek Lisans	Kilis ilinin inanç turizmi bağlamında incelendiği bu çalışmada şehrin turizm açısından potansiyeli değerlendirilmiştir. Kilis eskiden Gaziantep iline bağlı bir ilçe olmakla birlikte günümüzde Gaziantep'ten ayrılarak il statüsüne kavuşmuştur. Kilis'te mevcut 27 adet tarihi cami, 24 adet türbe, 14 adet kutsal sayılan mekân vardır. Bu mekanlar inanç turizmi bağlamında potansiyeli olan yerlerdir ikinci aşamada ise örneklem seçilen gruba anketler uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler PASW programı ile analiz edilerek Kilis için yapılması gerekenler önerilmiştir.
21	(Taş, 2015)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada umre turizmine katılan müşterilerin memnuniyeti üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Umre turizmi inanç turizmi bağlamında en yoğun gerçekleşen turizm çeşididir. Yapılan bu çalışmada ele alınan konu çerçevesinde literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmak istenmiştir. İkinci aşamada ise örneklem olarak seçilen umre turizmine katılan kişilere anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulaması yapılan kişilerden elde edilen veriler One-Way ANOVA, T-testi programları ile analiz edilerek umre seyahatlerine dahil yapılması gerekenler ve müşteri memnuniyetlerini artırıcı faaliyetler öneriler kısmında yer almıştır.

22	(Göktaş, 2016)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Şanlıurfa ve Konya illerinin inanç turizmi bağlamında potansiyelleri ve halkın inanç turizmine dair bakışı ele alınmıştır. İlk olarak Şanlıurfa ve Konya'da bulunan inanç turizm merkezlerine dair literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Daha sonra saha araştırması yapılarak örneklem olarak seçilen ziyaretçilere anket uygulanarak veriler elde edilmeye çalışılmıştır. SPSS programı ile elde edilen veriler analiz edilerek Şanlıurfa ve Konya illerine dair inanç turizmine dair önerilerde bulunulmuştur.
23	(Alparslan, 2016)	Yüksek Lisans	İnanç turizmi bağlamında Seyid Burhaneddin Türbesi ziyaretçilerine yönelik yapılan bu araştırmada, ilk olarak ele alınan konunun kavramsal çerçevesi ortaya konulması için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise Seyyid Burhaneddin Türbesi'ni ziyaret eden kişilerden seçilen örneklem grubuna anket uygulaması uygulanarak veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bu veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında ise Seyyid Burhaneddin Türbesi'ne dair yapılması gerekenler ve sınırlılıklar hakkında bilgi verilmiştir.
24	(Gündüz, 2016)	Yüksek Lisans	İnanç turizminin Türkiye'nin sahip olduğu turizm potansiyeli bağlamında değerlendirilmesi yapılan bu çalışmada ilk olarak konunun kavramsal çerçevesi ortaya çıkarılması için literatür taraması yapılmış, daha sonra ise saha çalışması yapılarak inanç turizmi merkezlerinde görev yapan kişilerle yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler ışığında değerlendirmeler yapılmış Türkiye'de inanç turizminin gelişmesi için yapılması gerekenlere dair önerilerde bulunulmuştur
25	(Kuyucu, 2017)	Yüksek Lisans	Bilecik ilinin sahip olduğu inanç turizminin yerel halk tarafından algılanması incelenen bu çalışmada Bilecik iline dair yapılan çalışmalar literatür taraması uygulanarak kavramsal çerçeve ortaya çıkarılmak istenmiştir. Daha sonra saha çalışması yapılarak örneklem olarak seçilen kişilere anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulamasının neticesinde elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Yapılan analizin neticesinde Bilecik iline dair inanç turizmi bağlamında yapılması gerekenlere dair bilgiler verilmiştir.
26	(Kömürcü, 2017)	Doktora	Çalışmada inanç turizmi, turizm yazınındaki kavramsal analizi ve konumlandırılması yapılmıştır. Ele alınan konuya dair 102 makale incelenmiş ve saha çalışması yapılarak hac turizmde yer alan 47 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler ışığında inanç turizminin turizm yazınındaki konumlandırılması yapılarak sonuç kısmında önerilerde ve eleştirilerde bulunulmuştur.
27	(Özkars, 2017)	Yüksek Lisans	İnanç turizm organizasyonlarının Kahramanmaraş bağlamında değerlendirilmesi yapılan bu çalışmada ilk olarak ele alınan konunun kavramsal çerçevesi ortaya çıkarılması için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra örneklem olarak seçilen gruplara anket yöntemi uygulanarak elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Analizin neticesinde ortaya çıkan sonuçlar olarak Kahramanmaraş'ın inanç turizm bağlamında gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.
28	(Gözgeç, 2017)	Yüksek Lisans	Birgivi Türbesi'ni ziyaret eden kadınların merkeze alınarak beklenti ve deneyimleri analiz edilmeye çalışılarak türbeyi ziyaret eden 50 kadın ziyaretçi ile yüz yüze görüşerek bilgiler toplanmıştır. Ortaya çıkan bulgular ışığında ziyaretçilerin türbeyi ziyaret amaçlarının maddi ve manevi beklentiler taşıdığı tespit edilmiş ve yaşadıkları deneyimlerden memnun kaldıkları tespit edilmiştir.
29	(İnce, 2017)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Kırklareli ili ve ilçelerinin inanç turizmi bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır. Kırklareli Trakya bölgesinde yer alan illerden biridir. Yapılan bu çalışmada Kırklareli ili ve ilçelerine dair kavramsal çerçevenin ortaya konulması için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise örneklem grup belirlenerek anket uygulaması sunulmuştur. Anket uygulamasından elde edilen veriler analiz edilerek Kırklareli ili ve ilçesi için inanç turizmi bağlamında yapılması gerekenler ve sınırlılıklar belirlenmiştir.
30	(Okutucu, 2017)	Yüksek Lisans	İstanbul inanç turizmi bağlamında çok farklı özelliklere sahip bir şehirdir. Bu çalışmada Hac güzergahı olarak İstanbul'un inanç turizmine dair yapılan ziyaretlerde turistleri çekim unsurları değerlendirilmiştir. İlk olarak kavramsal çerçevenin ortaya konulması için İstanbul bağlamında literatür taraması yapılmış, daha sonra İstanbul'da var olan inanç turizm merkezlerine dair detaylıca bilgi verilmiştir.
31	(Özleyen, 2017)	Yüksek Lisans	Manisa'nın inanç turizmi bağlamındaki potansiyelinin değerlendirildiği bu çalışmada Manisa'da bulunan inanç turizm merkezlerine dair literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmak istenmiştir. Daha sonra inanç turizmin merkezleri detaylı şekilde ele alınarak inanç turizminin gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.
32	(Durmaz, 2018)	Yüksek Lisans	Tez çalışmasında duygusal algıların inanç turizmi tüketicileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yapılan bu çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturmak istenmiştir. Daha sonra ise nitel araştırma yöntemlerinden görüşme

			yöntemi uygulanarak veriler toplanmıştır. Elde edilen bu veriler ışığında tablolar hazırlanarak değerlendirmeler yapılmıştır.
33	(Adak, 2018)	Yüksek Lisans	Aksaray'ın inanç turizmi bağlamındaki potansiyeli değerlendirildiği bu çalışmada ilk olarak literatür taraması yapılarak araştırmanın kavramsal çerçevesi ortaya çıkarılmak istenmiştir. Daha sonra ise nitel araştırma yöntemleri olan gözlem görüşme ve doküman analizi gibi yöntemler kullanılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile irdelenmiştir. Yapılan araştırmanın sonuç bölümünde ise Aksaray ili için inanç turizmi bağlamında gelişmesine dair önerilerde bulunulmuştur.
34	(Sözal, 2018)	Yüksek Lisans	Edirne'ye dair inanç turizmi bağlamında yapılan bu çalışmada şehirde bulunan Bahai Evinin inanç turizmi bağlamında pazarlamasındaki yeri ve önemi çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmada konunun kavramsal çerçevesi oluşturulabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra nitel araştırma yöntemlerinden görüşme formatı uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilere SWOT analizi uygulanarak Edirne Bahai Evi'nin inanç turizmdeki turistik destinasyonuna dikkat çekilmiştir.
35	(Gürel Bayrakdar, 2018)	Yüksek Lisans	Tez çalışmasında Kastamonu'daki inanç turizminin şehre olan katkısı Şeyh Şaban-ı Veli Külliyesi bağlamında ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve ortaya çıkarılmak istenmiştir. Daha sonra anket yöntemi kullanılarak örneklem olarak seçilen gruptan veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS Programı ile analiz edilerek ortaya çıkan sonuçlar ve öneriler kısmında Kastamonu'nun inanç turizm bağlamında gelişmesi için yapılması gerekenler ortaya konulmuştur.
36	(Omuzlu, 2018)	Yüksek Lisans	Kastamonu'nun inanç turizmi bağlamındaki potansiyeli halkın inanç turizmine bakışı açısından değerlendirildiği bu çalışmada konunun kavramsal çerçevesi ortaya konulabilmesi için ilk olarak literatür taraması yapılmış, daha sonra örneklem olarak seçilen gruba anket yöntemi uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilerek değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar neticesinde Kastamonu ilinin inanç turizmi açısından gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.
37	(Çetinkaya, 2018)	Yüksek Lisans	Araştırmanın konusu olarak Kastamonu'da bulunan Hz. Pir Şeyh Şaban-ı Veli örneği inanç turizmi bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışmada ilk olarak literatür taraması yapılarak konunun kavramsal çerçevesi ortaya çıkarılmak istenmiştir. Daha sonra örneklem olarak seçilen gruba anket yöntemi uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS analiz yöntemi ile değerlendirilmesi sonucunda Kastamonu ilinde inanç turizmi bağlamında yapılması gerekenler ele alınmıştır.
38	(Yüksel, 2019)	Yüksek Lisans	İzmir ilinin inanç turizmi bağlamında değerlendirilmesi yapılan bu çalışmada konunun kavramsal çerçevesinin iyi anlaşılabilmesi için İzmir'e dair literatür çalışması yapılmıştır. Daha sonra görüşme ve anket yöntemi kullanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS analiz yöntemiyle değerlendirilerek İzmir'in inanç turizmine dair yapılması gerekenler ele alınmıştır.
39	(Tekin, 2019)	Yüksek Lisans	Kastamonu ilinde bulunan Şeyh Şaban-ı Veli'nin inanç turizmine olan katkısının araştırıldığı bu çalışmada öncelikle literatür çalışması yapılarak konunun kavramsal çerçevesi ortaya konulmak istenmiştir. Daha sonra anket yöntemi uygulanarak elde edilen veriler SPSS analiz yöntemi ile değerlendirilerek Kastamonu ilini inanç turizmi bağlamında yapılması gerekenler ortaya konulmak istenmiştir.
40	(Şengül, 2019)	Yüksek Lisans	İnanç turizmi bağlamında Kapadokya'da bulunan Bizans resim sanatındaki Konstantin ve Helena tasvirleri yapılan çalışmada ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmada detaylıca literatür taraması yapılarak veriler elde edilmiş, çeşitli haritalandırmalar ve fotoğraflandırmalar ile çalışmaya canlılık katılmıştır. Sonuçlar ve öneriler kısmında ise Kapadokya bölgesinde bulunan tasvirlerin korunması için yapılması gerekenler ve sınırlılıklara değinilmiştir.
41	(Türkel, 2019)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada inanç kavramının inanç turizminin gelişimi bağlamında değerlendirilmiştir. Öncelikle literatür taraması yapılarak konunun kavramsal çerçevesi oluşturulmak istenmiştir daha sonra ise nitel araştırma yöntemlerinden görüşme metodu uygulanarak veriler elde edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesi sonucunda insanların kutsal yerlere gittiğinde hissetmiş olduğu rahatlama ve huzur duygularının ağır bastığı sonucu ortaya çıkmıştır.
42	(Tuzcu, 2019)	Yüksek Lisans	İstanbul'da bulunan Yahya Efendi, Aziz Mahmut Hüdayi, Hz.Yuşa, Telli Baba türbelerinin inanç turizmi bağlamında değerlendirilmesi yapılan bu çalışmada öncelikle detaylı bir literatür taraması yapılarak türbeler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise dolaylı anket ve görüşme yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler ışığında değerlendirmeler yapılarak İstanbul'un inanç turizmi açısından yapılması gerekenler ortaya konulmuştur.

43	(Karabaltaoğlu, 2019)	Yüksek Lisans	Kastamonu ilinde bulunan Hz. Pir Şeyh Şaban-ı Veli inanç turizmi bağlamında değerlendirilen bu çalışmada konunun detaylıca anlaşılabilmesi için ve kavramsal çerçevesinin oluşturabilmesi bağlamında literatür çalışması yapılmıştır. Daha sonra örneklem olarak seçilen gruba odak grup görüşmesi uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilerek çıkarımlarda bulunulmuştur. Öneriler kısmında ise Kastamonu ilinin inanç turizmi potansiyeli bağlamında yapılması gerekenler ele alınmıştır.
44	(Külçür, 2019)	Yüksek Lisans	İnanç turizmine katılan bireylerin Hac ve umre bağlamında ziyaret eden kişiler bağlamında memnuniyetlerinin değerlendirilmesi yapılan bu çalışmada ilk olarak konunun kavramsal çerçevesi ortaya konulması için literatür taraması yapılmış, daha sonra ise örneklem grup olarak seçilen kişilere anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket yöntemi ile elde edilen veriler SPSS analiz yöntemi ile değerlendirilerek ortaya çıkan sonuçlar neticesinde öneriler kısmında acentaların ve kurumların dikkat etmesi gereken hususlara değinilmiştir.
45	(Ay, 2019)	Yüksek Lisans	Genç turistlerin inanç turizmine dair yönetimleri ve tüketim alışkanlıkları bağlamında yapılan bu tez çalışmasında öncelikle konunun kavramsal çerçevesi oluşturulabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise nicel araştırma yöntemlerinden olan anket yöntemi örneklem olarak seçilen gruba uygulanmıştır. Elde edilen veriler basit frekans analizi ile değerlendirilmiştir. Sonuçlar ve öneriler kısmında ise genç turistlerin inanç turizmine yönelik dikkat dikkat çekilmesi bağlamında nelerin yapılabilmesi dair önerilerde bulunulmuştur.
46	(Tigiz, 2019)	Yüksek Lisans	Süryanilerin inanç turizmine olan katılımlarının Mardin ili bağlamında değerlendirilmesini konu alan bu tez çalışmasında, öncelikli olarak konunun kavramsal çerçevesi ortaya konulabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise yüz yüze anket tekniğinden faydalanılarak veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin ANOVA ve SPSS analiz yöntemi ile değerlendirilmesi sonucunda Süryanilerin inanç turizmine olan katılım motivasyonları değerlendirilmiş ve yapılması gerekenler bağlamında önerilerde bulunulmuştur.
47	(Cengiz, 2019)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Ayasofya Camii bağlamında bulunan efsane ve sembollerin inanç turizmi açısından yeri ve önemi değerlendirilmiştir. Konunun kavramsal çerçevesinin iyi anlaşılabilmesi için literatür taraması yapılmış daha sonra ise örneklem olarak seçilen gruba anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulamasından elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilerek çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu çıkarımlardan yola çıkılarak inanç turizmine olan rağbetin artması için yapılması gerekenler ele alınmıştır.
48	(Gümüş, 2019)	Yüksek Lisans	Kapadokya bölgesindeki inanç turizmi kaynaklarının turistik ürün çeşitlendirilmesi bağlamında değerlendirilmesi olarak ele alınan bu tezde, konunun iyi anlaşılabilmesi ve kavramsal çerçevesinin ortaya çıkarılabilmesi açısından literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise örneklem olarak seçilen gruba yüz yüze anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS, One-Way ANOVA ve T-testi analiz yöntemleri ile değerlendirilerek bulgular elde edilmiştir. Kapadokya'nın inanç turizmi bağlamında geliştirilebilmesi için önerilerde bulunulmuştur.
49	(Kaçar, 2020)	Yüksek Lisans	Yabancı turistler bağlamında Ayasofya Müzesi'nin inanç turizmi bağlamında seyahat edilmesi değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışmada öncelikle konunun kavramsal çerçevesi ortaya konulabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise örneklem olarak seçilen yabancı turistlere yüz yüze anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler analiz edilerek değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar neticesinde inanç turizminin gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.
50	(Terzi, 2020)	Yüksek Lisans	İnanç turizm bağlamında Trabzon ilinin değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışmada, öncelikle Trabzon ilinin turizm potansiyelinin ortaya konulabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise örneklem olarak seçilen ziyaretçilere anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ile Trabzon ilinin inanç turizmi bağlamında gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.
51	(Dönmez,2020)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada inanç turizmi bağlamında turizm fakültesinde okuyan öğrencilerin algıları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada öğrencilere anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiş, daha sonra ise anketlerden elde edilen veriler açıklayıcı faktör analizi ile sistematik bir görünüme getirilerek üzerinde yorumlama yapılmıştır. Bunun neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ile inanç teorisi önerilerde bulunulmuştur.
52	(Norbaev, 2020)	Yüksek Lisans	Türkiye'den Özbekistan'a İpek Yolu'ndaki inanç turizmi değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışmada öncelikle kavramsal çerçevesinin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise örneklem olarak seçilen gruba anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS analiz yöntemi ile

			değerlendirilerek İpek Yolu bağlamında inanç turizminin geliştirilebilmesi için önerilerde bulunulmuştur.
53	(Tokgöz, 2020)	Doktora	Erzurum, Kars ve Van illerindeki inanç turizmi merkezlerinin inanç turizmi potansiyeli bağlamında değerlendirilmesi yapılan bu çalışmada konunun kavramsal çerçevesinin iyi anlaşılabilmesi için öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise örneklem olarak seçilen gruba anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler faktör analizi ile değerlendirilerek Erzurum, Kars ve Van illerindeki inanç turizmi merkezlerinin gelişmesine katkı olarak yapılması gerekenler ele alınmıştır.
54	(Eren, 2020)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Türkiye'deki inanç turizmi potansiyeli üzerine nitel bir araştırma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada konunun kavramsal çerçevesi iyi anlaşılabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise elde edilen veriler biyometrik analiz ve içerik analizi ile değerlendirilerek inanç turizmi bağlamında yapılması gerekenler hususunda önerilerde bulunulmuştur.
55	(Başer, 2021)	Yüksek Lisans	Malatya ilinde bulunan Battalgazi ilçesinin inanç turizmi bağlamında değerlendirilmesi yapılan bu çalışmada literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturmak istenmiştir. Daha sonra ise görüşme yöntemi kullanarak fikir sahibi 11 kişiyle görüşülmüş, elde edilen veriler neticesinde betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışmanın sonucunda ise Battalgazi ilçesine dair yapılması gerekenler öneriler kısmında bulunulmuştur.
56	(İlada, 2021)	Yüksek Lisans	İzmir'de bulunan kilise ve sinagoglar inanç turizmi bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışmada İzmir'deki kilise ve sinagoglar hakkında kavramsal çerçevenin iyi anlaşılabilmesi ve tarihsel bakımdan anlaşılabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise saha çalışması yapılarak kilise ve sinagoglar gezilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirilerek İzmir'in inanç turizmi bağlamında SWOT analizi yapılmıştır.
57	(Gündoğan, 2021)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Trakya'nın inanç rotası oluşturulabilmesi için çalışma yapılmıştır. Daha sonra ise kavramsal çerçevenin ortaya çıkarılabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ise örneklem olarak seçilen kişilere e-görüşme ve yüz yüze görüşme yöntemi ile veriler toplanmış, elde edilen bu veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilerek Trakya'nın inanç rotası oluşturulabilmesi için önerilerde bulunulmuştur.
58	(Yurt, 2021)	Yüksek Lisans	İnanç turizminde hediyeelik eşya satın alma üzerine yapılan bu çalışmada öncelikle kavramsal çerçevenin iyi oluşturulabilmesi için literatür taraması yapılmış, daha sonra ise örneklem olarak seçilen kişilere anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulamasından elde edilen veriler analiz yöntemlerinden SPSS programı uygulanarak değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise inanç turizmine yönelik önerilerde bulunulmuştur.
59	(Işık, 2022)	Yüksek Lisans	Turistik ürünlerin Ege Bölgesi'nde yer alan Yedi kiliselerin inanç turizmi bağlamında değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışmada konumunu kavramsal çerçevesi ortaya konulabilmesi için literatür taramasına başvurularak konu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise örneklem seçilen 28 kişiye mülakat uygulaması gerçekleştirilerek veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler içerik analizi ile değerlendirilerek Ege Bölgesi'nde inanç turizmi bağlamında geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.
60	(İlgin, 2022)	Yüksek Lisans	Şanlıurfa üzerinde yapılan bu çalışmada inanç turizmi arkeo-turizm ile incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi ile araştırılan bu çalışma inanç turizmi ve arkeoloji turizm arasındaki bağı Şanlıurfa örneği ile ele alınmıştır.
61	(Coşkun, 2022)	Doktora	Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada inanç turizmi koridoru şehirleri üzerine bir inceleme yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada örneklem olarak seçilen kişilere anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiş, verilerin normallğine ve güvenilirliğine dair analizler yapılmıştır. Yapılan analizler ışığında inanç turizmi koridoru şehirleri üzerine değerlendirmeler ve önerilerde bulunularak inanç turizminin gelişmesi için neler yapılması gerektiği ortaya koyulmuştur.
62	(Şenel, 2022)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada turizm paydaşlarının Şırnak ilinin inanç turizmine yönelik algıları incelenmiştir. Şırnak'ta var olan 17 turizm paydaşı ile görüşülerek veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler veri analizi programı ile değerlendirilmiş, Şırnak ilinin sahip olduğu inanç turizm potansiyeli ortaya koyularak yapılması gerekenler hakkında önerilerde bulunulmuştur.
63	(Demir, 2022)	Yüksek Lisans	Kastamonu'nun inanç turizmi bağlamında çekim gücü oluşturan etkenlerin incelenmesi ve sınıflandırılmasının bu çalışmada konunun kavramsal çerçevesinin ortaya çıkarılması için nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi yapılmış, daha sonra örneklem seçilen 15 kişi üzerinde görüşme ve gözlem yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Toplanan bu veriler betimleyici analiz yöntemi ile değerlendirilerek

			Kastamonu ilinin inanç turizmi bağlamındaki çekim gücü ne dair önerilerde bulunulmuştur.
64	(Oruç Çetiner, 2022)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Afyon ilinin inanç turizm bağlamında nitel araştırma yöntemi ile bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Öncelikle yapılan çalışmada kavramsal çerçevenin oluşturulabilmesi için doküman analizi yapılmış, daha sonra ise örneklem olarak seçilen gruba yarı yapılandırılmış görüşme metodu uygulanarak veriler toplanmıştır. Toplanan bu veriler içerik analizi metodu ile değerlendirilerek Afyon ilinin inanç turizmi bağlamında gelişmesi ve yapılması gerekenler açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.
65	(Doğan, 2022)	Yüksek Lisans	Turizm destinasyonlarının ve inanç turizmi geliştirilmesinde etkili olan unsurların Kastamonu bağlamında incelendiği bu çalışmada öncelikle kavramsal çerçevenin oluşturulabilmesi için literatür taraması yapılmış, daha sonra ise 384 kişiye anket uygulaması ve 30 kişiyle görüşme metodu uygulanarak veriler toplanmıştır. Elde edilen bu veriler SPSS programı ile analiz edilerek Kastamonu ilinin inanç turizmi bağlamında geliştirilmesine dair önerilerde bulunulmuştur.
66	(Aytemir, 2023)	Yüksek Lisans	Çalışmada inanç turizmi bağlamında Sufi yolu rotası çıkarılmak istenmiştir. Çalışmanın kavramsal çerçevesi ortaya çıkarılması için doküman analizi uygulaması yapılmış, daha sonra örneklem olarak belirlenen kişilere anket metodu uygulanmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek Sufi yolu rotasının nasıl oluşturulması gerektiğine dair çıkarımlarda bulunulmuştur.
67	(Ağrak, 2023)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Tillo'da bulunan tarihi mezarlık alanının inanç turizmine kazandırılmasına dair bir değerlendirme yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada kavramsal çerçevelerin oluşturulabilmesi için doküman analizi yapılmış, daha sonra yapılan bu doküman analizinden elde edilen veriler detaylandırılarak yapılması gerekenler hususunda önerilerde bulunulmuştur.
68	(Deniz, 2023)	Yüksek Lisans	UNESCO'nun anıta ve kutlama faaliyetlerinin inanç turizmi bağlamında geliştirilmesine dair yapılan bu çalışma da 2021 yılında yapılan Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran-ı Veli ve Yunus Emre anıta yılı örneği bağlamında incelenmiştir. Ele alınan bu çalışmada kavramsal çerçeve oluşturulması için literatür taraması yapılmış daha sonra anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler ışığında değerlendirmeler yapılmış ve konunun amacına yönelik öneriler ve temennilerde bulunulmuştur.
69	(Yeşiltaş, 2023)	Yüksek Lisans	Kayseri'de bulunan Seyyid Burhanettin Türbesi'ni ziyaret eden kadınlar üzerine yapılan bu çalışmada ziyaretçilerin inanç turizmi açısından beklenti ve deneyimleri analiz edilmiştir. Katılımcılara yarı yapılandırılmış soru formu sunularak veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler sonucunda belirlenen bulgulardan yola çıkarak önerilerde bulunulmuştur.
70	(Bilgiç, 2023)	Yüksek Lisans	İzmir'de yaşayan Hristiyanların inanç turizmine olan katkı ve potansiyelleri değerlendirildiği bu çalışmada katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme formu sunularak veriler elde edilmiştir. Bulgu haline getirilen verilerden yola çıkılarak İzmir'de Hristiyan inancına dayalı inanç turizm rotası nasıl oluşturulur un cevabı aranmıştır.
71	(Arslan, 2023)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada inanç turizminin 21. yüzyıldaki durumu incelenmiştir. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu katılımcılara sunulmuş ve elde edilen verilerden yola çıkarak bulgular elde edilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında ise inanç turizmi gelişmesi bağlamında yapılması gerekenler ele alınmıştır.
72	(Tezcan, 2023)	Yüksek Lisans	Antalya'nın Demre ilçesinin inanç turizmi kapsamında halkla ilişkiler faaliyetleri açısından incelendiği bu çalışmada katılımcılara anket sunarak veriler toplanarak analiz edilmiştir. Veriler ışığında belirlenen bulgular değerlendirilmiş ve tartışma bölümünde Demre'nin inanç turizm açısından gelişmesi için yapılması gerekenler ele alınmıştır.
73	(Akyürekli, 2023)	Yüksek Lisans	Anadolu'daki Hristiyanlık ve inanç turizmi fenomenolojik açıdan incelendiği bu çalışmada, konunun amacı doğrultusunda turist rehberleri ile görüşülerek veriler elde edilmiştir. Verilerden yola çıkılarak bulgular belirlenerek değerlendirilmiştir. Sonuç ve tartışma kısmında ise inanç turizmine dair önerilerde bulunulmuştur.
74	(Bolat, 2023)	Yüksek Lisans	Türk dünyasının önemli şahsiyetlerinden olan Ahmet Yesevi Türbesi ve Türkistan coğrafyası inanç turizm açısından değerlendirilmiştir. Betimsel bir araştırma olarak ele alınan bu çalışmada Ahmet Yesevi Türbesi ve Türkistan coğrafyasının inanç Turizm açısından gelişmesi bağlamında önerilerde bulunulmuştur.
75	(Mersin, 2023)	Yüksek Lisans	İzmir'e bağlı Çeşme ilçesinin inanç turizmi bağlamında potansiyeli incelendiği bu çalışmada katılımcılara sunulan yarı yapılandırılmış görüşme formunun elde edilen veriler ile bulgular belirlenmiştir. Değerlendirme ve sonuç kısmında ise çeşmenin inanç turizmi açısından gelişmesi bakımından önerilerde bulunulmuştur.

76	(Gürdal, 2023)	Yüksek Lisans	Bu çalışmada Konya ilinin inanç turizmi potansiyeli değerlendirilmiş ve Konya'da bulunan turist rehberlerinin inanç turizmine bakış açıları incelenmiştir. Veri toplama aracı olarak mülakat tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada katılımcıların elde edilen verilerden bulgular belirlenmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında ise Konya'nın inanç turizmi potansiyelinin gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi web sayfası aracılığıyla yazar tarafından derlenmiştir.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanından “inanç turizmi” konu başlığı olarak tarama yapıldığında 1998 ve 2023 yılları arasında 72 adet yüksek lisans tezi ve 4 adet doktora tezi yapıldığı görülmüştür. Tabloda verilen tezler incelendiğinde inanç turizmi bağlamında yapılan ilk yüksek lisans tezinin Mustafa Aksoy tarafından 1998 yılında yapıldığı, ilk doktora tezinin de Aşkın Nurdan Tümbek tarafından 2009 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Edirne inanç turizmi bağlamında Ozan Ekin Sözal tarafından 2018 yılında “İnanç Turizminin Turistik Destinasyon Pazarlamasındaki Yeri ve Önemi: Edirne Bahai Dini Örneği” başlıklı yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışmaların genellikle inanç turizmi merkezleri çevresinde yoğunlaştığı ve günden güne arttığı gözlemlenmiştir.

Tablo 2: İnanç Turizmini Konu Edinen Makaleler

No	Yazar	Özet
1	(Yılmaz ve Yılmaz, 1998)	Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Erzurum'da bulunan Abdurrahman Gazi Türbesi inanç turizmi bağlamında ele alınmıştır. Literatür taraması ve saha çalışması (anket) yapılarak Abdurrahman Gazi Türbesi'nin turizm potansiyeli ortaya çıkarılmak istenmiştir. Yapılan anketler neticesinde elde edilen bulgular ışığında çeşitli değerlendirmeler ve öneriler yapılmıştır.
2	(Kelkit, 2003)	Bu çalışmada tarihi ve kültürel bir kent olan Çanakkale'nin mevcut turizm potansiyeline sahip doğal, tarihi ve kültürel turizm alanlarında çeşitli envanter çalışmaları yapılmıştır. Turizm potansiyeli olan diğer alanlar belirlenerek çeşitlendirilmiştir. Araştırma yapılırken metot olarak veri toplama, analiz ve sentez kullanılmıştır. Ortaya çıkan bulgular değerlendirilerek çeşitli önerilerde bulunulmuştur.
3	(Manap, 2006)	Ülkemize gelen turist sayısı her geçen sene artarken buna paralel olarak da turizm faaliyetleri çeşitlenmektedir. Bu çeşitlilik turistlerin kendine uygun turizm faaliyetleri seçmesini zorlaştırmaktadır. Yapılan çalışmada Analitik Hiyerarşi Yaklaşımı (AHY) kullanılarak buna çözüm önerileri sunulmuştur.
4	(Kuter ve Erdoğan, 2006)	Isparta'nın Yalvaç ilçesinde bulunan Pisidia Antiocheia antik kenti inanç turizmi açısından değerlendirildiği bu çalışmada Hristiyan inancının doğduğu ve yayıldığı bölgenin inanç turizmi bağlamında potansiyeli çözümlenmeye çalışılmıştır. Kentin önemini koruyabilmesi ve devam ettirebilmesi için peyzaj ve turizm alanlarında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Yöntem olarak literatür taraması ve doküman analizi yapılarak elde edilen veriler değerlendirilerek antik kentin peyzaj çalışması bağlamında geliştirilebilecek alanları belirlenmiştir. Antik kentin inanç turizmi bağlamında potansiyelinin artırılabilmesi için yapılması gerekenler sonuç kısmında ortaya konulmuştur.
5	(Sargın, 2006)	Bu çalışmada Isparta'nın Yalvaç ilçesinin inanç turizmi bağlamında potansiyeli ortaya konulmak istenmektedir. Yalvaç Hristiyanlık inancı açısından turizm potansiyeli taşıyan bir ilçedir. Yapılan çalışmada Yalvaç'ın inanç turizmi literatür taraması ve saha çalışması yapılarak ortaya çıkarılmak istenmiştir. Elde edilen veriler değerlendirilerek Yalvaç'ın inanç turizmi bağlamında geliştirilebilmesine dair çözüm ve önerilerde bulunulmuştur.

6	(Karadeniz vd., 2007)	Turizm sektöründeki paydaşların SWOT analizi ile Türk turizm yatırımlarını değerlendirilmesine yönelik pilot bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada Türk turizm yatırımlarının durumunu ortaya çıkarmak ve yeniden nasıl bir yapılandırma çalışması yapılabilir hususlarını açığa çıkarmaktır. Yöntem olarak literatür taraması ve doküman analizi ile elde edilen bilgileri SWOT analizi ile Türk turizm yatırımlarının güçlü ve zayıf yanları ile tehdit ve fırsatları ortaya çıkarılmıştır. Sonuç bölümünde ise sektör paydaşlarını yapması gerekenler katkıları ele alınmıştır.
7	(Tapur, 2009)	Konya ilinde kültür ve inanç turizmi potansiyelinin araştırıldığı bu çalışmada 2008 senesinde kültür ve inanç turizmi bağlamında değerlendirilebilecek yerlerde gözlem ve saha çalışması yapılmıştır. Bu saha çalışmasında turistlerin konaklayacağı yerler ulaşım imkanları tanıtım faaliyetleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular SWOT/GZFT analiz yöntemi ile değerlendirilerek Konya ilinin kültür ve inanç turizmi potansiyeli ortaya konmak istenmektedir.
8	(Korkmaz ve Başkalkan, 2011)	Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Isparta'da mevcut olan Eğirdir Gölü su sporları, mağara turizmi, çevresinde yer alan doğal korunan alanlar ile doğa turizmi ve kutsal alanların varlığıyla inanç turizmi bağlamında birçok turizm çeşitliliğini barındıran önemli bir göldür. Yapılan bu çalışmada sürdürülebilir turizm, alternatif turizm ve ekoturizm kavramları literatür taraması yapılarak ele alınmış. Eğirdir Gölü ve çevresi konusunda projeler ve gelecek planları belirlemeye dair kavramsal bir çalışma yapılmıştır. İnanç turizmi bağlamında ise çeşitli cami mezarlık türbe ve medreseler listelenerek yapılan çalışmada yer almıştır.
9	(Boyras ve Özdemir, 2011)	Elâzığ'a bağlı Sivrice ilçesinde bulunan Hazar Baba Dağı incelemeye alınmıştır. Hazar Baba Dağı başta kış turizmi olmak üzere yamaç paraşütü, dağcılık, yayla ve inanç turizmi açısından önem arz eden bir dağdır. Saha çalışması yapılarak ele alınan Hazar Baba Dağı kış turizmi bağlamında detaylıca incelenmiş çeşitli tablo ve resimlere yer verilmiştir. İnanç turizmi bağlamında ise inanç turizminin gelişmesi için birçok önerilerde bulunulmuştur.
10	(Dikici ve Sağır, 2012)	Ülkemizin en önemli turizm kentlerinden biri olan Antalya'nın ilçelerinden olan Demre'de bulunan Myra ve St. Nicholas Kilisesi örneğinden hareketle saha çalışması (mülakat) yapılarak inanç turizminin sosyolojik çözümlemesi ortaya koyulmak istenmiştir. Nitekim bu kilise Noel Baba'nın mezarının bulunduğu yer olarak inanıldığı için Hristiyanlarca kutsal kabul edilmektedir.
11	(Karakas, 2012)	Güneydoğu Anadolu bölgemizde yer alan büyük şehirlerden biri olan Diyarbakır'ın Eğil ilçesi doğal ve kültürel zenginlikleri ile ön plana çıkan önemli bir yerleşim yeridir. Yapılan çalışmada literatür taraması ve saha gezisi yapılarak Eğil ilçesi için yapılacak projeler ve geleceğe dair planlar sonuç ve öneriler kısmında ele alınmıştır. Bunun yanında inanç turizmi bağlamında birçok tarihi yapı, kabir ve makamların mevcut olmasına rağmen yeterli ilgi görmediğine dikkat çekilmiştir.
12	(Usta, 2012)	Bu çalışmada Midilli Adasında bulunan Agiasos dağ köyünün inanç turizmi bağlamında incelenmesi ele alınmıştır. Agiasos köyü her sene 1 Ağustos'ta başlayan 15 Eylül'e kadar süren Meryem Ana bayramına ev sahipliği yapmaktadır. Saha çalışması (gezi ve mülakat) yapılarak elde edilen bilgiler ışığında kaleme alınan bu makalede sonuç kısmında çeşitli değerlendirmeler yapılarak önerilerde bulunulmuştur.
13	(Başer ve Başçı, 2012)	Mersin'in Tarsus ilçesinde bulunan Aziz Pavlus Evi inanç turizmi kapsamında önemli bir potansiyele sahiptir. Aziz Pavlus Evi Hristiyanlar tarafından hac ibadeti için ziyaret edilen önemli bir mekandır. Ziyarete gelen turistler arasında 385 kişiye anket yöntemi kullanılarak çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular istatistiksel analizler (Ki-Kare Bağımsızlık Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Tukey HSD Testi) kullanılarak yorumlanmıştır. Yapılan bu değerlendirmeler sonucunda turistlerin halkla ilişkileri faaliyetlerini olumlu ve başarılı bulduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Aziz Pavlus Evi'nin gününbirlik turlar ile ziyareti neticesinde inanç turizminin zayıf kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.
14	(Tandoğan ve Avcı, 2012)	İzmir'i inanç turizmi potansiyelini Kuşadası'ndaki seyahat acentaları bağlamında performans değerlendirmesi üzerine bir uygulama ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmada Kuşadası'ndaki seyahat acentalarının inanç turizmini nasıl değerlendirdikleri uygulanan anketler ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Anketler ile elde edilen veriler SPSS 15.0 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda İzmir'in inanç turizmi bağlamında tanıtma ve seyahat acentalarının de teşvikinin yetersiz kaldığı ve kamu kurumlarının politikalarının geliştirilmesi sonucuna ulaşılmıştır.
15	(Özgen, 2012)	Anadolu'nun birçok yerinde inanç turizmi gelişme göstermektedir. Ülkemizin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Siirt şehri de inanç turizmi bağlamında gelişim gösteren yerlerden biridir. İslamiyet'in yayılmasında büyük bir role sahip Veysel Karani ile onun yolunu takip eden İbrahim Hakkı'ya ait türbelerin bulunduğu yerler bakımından önemlidir. Ziyaret ve Tillo beldeleri inanç turizmi bağlamında her sene binlerce turisti ağırlamaktadır. Literatür taraması ve belge analizi ile yapılan bu çalışma Siirt'in inanç turizmi bağlamında sorunlarına dikkat çekmektedir. Sonuç ve öneriler kısmında bu sorunların giderilmesi ve inanç turizminin geliştirilmesi ile Siirt'in kalkınması öngörülmektedir.

16	(Güzel, 2012)	Anadolu yer alan Hristiyanlığa ait ibadethanelerin inanç turizmi bağlamında ekonomik ve turizm potansiyeli bu çalışmada değerlendirilmiştir. Öncelikle Anadolu'da yer alan Hristiyanlığa ait eserler taranarak ortaya çıkarılmış, yapılan literatür taraması ve doküman analizi ışığında veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirilerek Hristiyan inancı temelli tarihi eser ve ibadethanelerin inanç turizmi bağlamında yapacağı ekonomik katkı ve faaliyetlere dair önerilerde bulunulmuştur.
17	(Küçük,2013)	Turizm sektörü her zaman dini yaşam ve dini eserler ile iletişim halindedir. Bu etkileşim dünyanın birçok yerinde görülmektedir. Yapılan bu çalışmada kitleleri en çok harekete geçiren Hac uygulaması Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet bağlamında kavramsal bir çalışma olarak ele alınmıştır.
18	(Külekçi ve Bulut, 2013)	Erzurum'un Oltu ve Olur ilçelerinin ekoturizm potansiyelleri Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemi ile bu çalışmada değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemiyle değerlendirilen Oltu ve Olur ilçeleri için; Oltu geleneksel ürünler ve gastronomi turizmi açısından, Olur ise festival ve yayla turizmi açısından öne çıkmaktadır. Yapılan saha çalışması ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemi değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.
19	(Çavuş, 2013)	Karadeniz Bölgesi'nde önemli bir turizm potansiyeline sahip olan Haçka Yaylası Trabzon'un Düzköy ilçesinde bulunmaktadır. Haçka Yaylası yayla ve doğa turizminin yanı sıra inanç turizmi bağlamında da önemli bir yerleşim yeridir. Bölgede sevilen bir din adamının türbesinin bulunması ve Haçkalı Hoca Baba'yı anma etkinliklerinin yapılması neticesinde Haçka Yaylası inanç turizmi bağlamında gelişme sağlamıştır. Yapılan bu çalışmada saha çalışması yapılmış Haçka Yaylası'nın eksik yanları tespit edilerek önerilerde bulunulmuştur.
20	(Altun ve Keser, 2013)	Hristiyan mezheplerinden biri olan Maruni mezhebine bağlı insanlar dünyanın birçok yerinde yaşamaktadırlar. Bu yaşadıkları yerlerden biri de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. Geçmiş dönemlerden beri Kıbrıs Adası'nda var olan Marunilerin nüfusu Kıbrıs Adası'nda giderek azalmaktadır. Marunilerin Kıbrıs adasındaki varlığı dünyanın birçok yerinden inanç turizmi bağlamında Maruni inancına mensup kişilerin adaya gelmesine sebep olmaktadır. Yapılan bu çalışmada literatür taraması ve dokümanlardaki veriler ışığında analizlere yer verilmiştir. Var olan tarihi yapıların ve mekanların çekiciliği günümüzde de devam etmektedir. Sonuç kısmında yapılan değerlendirmeler de Maruni inancına mensup kişilerin haklarının genişletilmesine ve yeni kazananlar elde edilmesine dair öneriler sunulmuştur.
21	(Yeşil, 2013)	Günümüz dünyasında tanıtım faaliyetlerinin en yoğun olarak yapıldığı alan sosyal medya mecralarıdır. Turizm ve din tarih boyunca kutsalın ziyareti bağlamında her zaman iş birliği içinde olan iki kavramdır. Yapılan bu çalışmada başta hac ve umre ziyaretleri olmak üzere kutsalın ziyareti bağlamında yapılan tüm turizm faaliyetlerinin sosyal medya organları tarafından yapılan tanıtım faaliyetlerini değerlendirilmesini içermektedir. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması ve doküman analizi yapılarak elde edilen bulgular çözümlenerek ve yorumlanarak sosyal medyanın inanç turizmi bağlamında etkisi değerlendirilmiş, faydalı ve zararlı noktalarına değinilmiştir
22	(Kaya vd., 2013)	Bu çalışmada Van ilinin Gevaş ilçesinde bulunan Akdamar adasındaki Akdamar Kilisesi inanç turizmi bağlamında değerlendirilmiştir. Akdamar Kilisesi M.S.10 yy.'da Vaspurakan Kralı tarafından Keşiş Manuel'e yaptırılmıştır. Kilise hac şekline sahip bir planda yapılmıştır. Kilisenin en dikkat çekici yanı ise Ermeni halkı için Hac merkezi olarak kullanılmasıdır. 2010 yılında tekrar ibadete açılan kilise, inanç turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bununla birlikte uluslararası kamuoyunda bilinen tarihi bir eserdir. Araştırmada Van'da bulunan Akdamar Adası ve kilisesinin bölgede yaşayan halk açısından ekonomik ve kültürel yönden değerlendirilmesi yapılmıştır. Yöntem olarak literatür taraması yapılmış ve saha çalışması olarak da bölge halkına ve ziyaretçilere anket yöntemi uygulanmıştır. Ortaya çıkan bulgular ışığında değerlendirmeler yapılarak Akdamar Adası ve kilisesinin inanç turizmi açısından geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur
23	(Cömert ve Durlu Özkaya, 2014)	Kadim bir mutfak olan Türk mutfağı gastronomi turizmi bağlamında incelenmiştir. Gastronomi turizmi diğer turizm türlerinin etkileşimi ile ortaya konulmuştur sonuç kısmında ise yapılan değerlendirmeler ve önerilere yer verilerek Türk mutfağının öne çıkarılması amaçlanmıştır.
24	(Başoda ve Aylan, 2014)	Mevlâna Şeb-i Arus törenleri turistlerin karar verme sürecinin değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışmada konusu bağlamında Mevlâna Şeb-i Arus törenlerine katılan turistlerin inanç turizm ile ilgili karar süreçlerini incelemektedir. Karar verme süreçlerini incelemek için AYDM Amaca Yönelik Davranış Modeli yöntemi kullanılmıştır. Araştırma Aralık 2012 tarihinde Konya'da düzenlenen Mevlâna Şeb-i Arus törenlerine katılım sağlayan turistler oluşturmaktadır. Yöntemi ise nicel araştırma yöntemlerinden anket ile yapılmıştır. Elde edilen bulgular analiz edilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Araştırmanın sonucunda Şeb-i Arus törenlerine katılan turistlerin davranışsal niyetleri istatistiksel tablolar ile sunulmuştur.

25	(Toprak vd., 2014)	Araştırmada Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sağlık turizmi bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır sağlık turizmi son yıllarda yükselen bir trend olarak yerini almaktadır Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa gibi büyük kentler gerek inanç ve kültür turizmi bağlamında büyük bir potansiyele sahiptir. Turizm sektöründeki hizmet alanlarının artmasıyla birlikte sağlık turizmi de gün geçtikçe değer kazanmaktadır. Yapılan bu çalışmada literatür taraması ve doküman analizi yapılarak elde edilen veriler ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi sağlık turizmi ile açısından tam gelişme sağlanamayıp henüz tanışma aşamasındadır. Ancak kamu kurumlarını bölge için alacağı kararlar neticesinde iki ülke sınırında bulunan bu bölge sağlık turizmi de dahil olmak üzere birçok turizm sektöründe gelişme kaydetmesi öngörülmektedir.
26	(Şen vd., 2015)	İnanç turizmi hizmetleri içerisinde yer alan hac ve umre organizasyonlarından istifade eden kişilerin memnuniyet düzeylerini ortaya çıkarmak istenmektedir. Bu amaçla hac ve umre hizmetlerinden faydalanan Sakarya'da ikamet eden 275 kişi üzerinde saha çalışması (anket) yapılmıştır. Anketlerden çıkan bulgular ışığında çeşitli analizler ve değerlendirmeler yapılarak önerilerde bulunulmuştur.
27	(Bulut ve Yalçın,2015)	Ulaşım araçlarının gelişmesi ile ülkemizdeki turizm çeşitleri ve potansiyeli artmıştır. Ülkemize gelen turistlerin önemli bir çoğunluğu Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nden gelmektedir. Yapılan bu çalışmada gelişen ilişkiler bağlamında ülkemize gelen Rus turistlerin Türkiye'de tecrübe ettikleri turizm faaliyetleri ele alınmış, artan turist yoğunluğuna dikkat çekilerek değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.
28	(İbret vd., 2015)	Kastamonu sahip olduğu inanç turizmi merkezleri ile turizm potansiyeli olarak öne çıkan önemli bir şehirdir. Yapılan bu çalışmada saha çalışması (görüşme) yapılarak elde edilen veriler SWOT ve GZTF analizi yapılarak değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur. Yapılan bu değerlendirmeler ile Kastamonu'nun inanç turizmi açısından zayıf ve güçlü yönleri ile fırsatlar ve tehditler belirlenmeye çalışılmış, inanç turizmi potansiyelinin artırılması için alınacak önlemler ve kararlar ortaya çıkmıştır.
29	(Eşitti ve Kınır, 2015)	İnanç turizmi bağlamında önde gelen şehirlerden biri de Konya'dır. Yapılan bu çalışmada Konya ilinin inanç turizmi bağlamında kalkınması ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmada çeşitli seyahat acentelerinden, turizm ile ilgili çalışan uzmanlardan, yerel yöneticilerden ve yerel halkın görüşlerine başvurulmuştur. Yöntem olarak ise elde edilen nitel veriler ışığında yapılandırılmamış görüşme formatı uygulanarak katılımcılardan açık uçlu anket görüşmesiyle bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bu bulgular ışığında Konya iline ait inanç turizmi bağlamında değerlendirmeler yapılmış ve önerilerde bulunarak Konya ilinin inanç turizmi bağlamında kalkınması öngörülmüştür.
30	(Kaynak ve Karabulut, 2016)	Ülkemizin inanç turizmi bağlamında en önemli kentlerinden biri de Konya'dır. Yapılan bu çalışmada Konya ve çevresinin inanç turizmi bağlamında kentsel ve kültürel turizmine değinilmeye çalışılmıştır. Kavramsal bir çalışma olarak hazırlanan bu araştırmada, Hristiyanlık ve İslam dini açısından önemli olan kilise, cami, mescit ve türbelerden bahsedilerek yapılması gerekenler konusunda analizler yapılmıştır. Bu analizlerin genel olarak altyapı, çevre düzenlemesi ve tanıtım faaliyetleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.
31	(Çifçi ve Akova, 2016)	Bu çalışmada Hacı Bektaş Veli Dergâhı inanç turizmi bağlamında incelenmiştir. Dergâhı ziyaret için gelen turistlerin bölgedeki turizm işletmelerinin sağladığı hizmetlere yönelik memnuniyet düzeyleri belirlenmeye çalışılmış, yapılan araştırmada anket tekniği, literatür taraması ve görüşme tekniği uygulanmıştır. Çalışmanın sonucu olarak Hacı Bektaş Veli merkezli inanç turizmi haritası ortaya çıkarılmak istenmiştir. Yapılan değerlendirmeler kapsamında Hacı Bektaş Veli inanç merkezi turizmi ile ilgili yapılacak çalışmalar konusunda tavsiyelerde ve önerilerde bulunulmuştur
32	(Harunoğulları, 2016)	Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Kilis ilinin inanç turizmi potansiyeli ve merkezleri incelenmiştir. Kilis geçmiş dönemlerden günümüze birçok medeniyet ve inanın yaşadığı bir yerleşim yeri olması nedeniyle inanç turizmi açısından çok önemli bir şehirdir. Yapılan bu çalışmada literatür taraması, saha çalışması ve ilgili kurumlardan elde edilen bulgular neticesinde değerlendirmeler ve önerilerde bulunularak Kilis'in inanç turizmi geliştirilmeye çalışılmıştır.
33	(Zengin ve Taş, 2016)	Araştırmada umre seyahatleri üzerine müşteri memnuniyeti analizi yapılmak istenmektedir. Yapılan umre ibadeti kutsalın ziyareti bağlamında yapılan ibadetler arasında hacdan sonra en büyük ibadet olarak nitelendirilebilir. Artan talepler doğrultusunda ülkemizde hac ve umre seyahatleri düzenleyen acentaların sayısı artmaktadır. Acentaların müşterilerine sunmuş olduğu hizmetlerin memnuniyeti araştırmanın en mühim noktasıdır. Yapılan bu araştırmada umre seyahatinde bulunan 466 kişiye anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS 22.0 programı ile Frekans analizi, Faktör Analizi ve Bağımsız İki Grup Arası Fark Testleri ile müşterilerin memnuniyetinin analizi yapılmıştır.

34	(Bayhan vd., 2016)	Bolu'ya bağlı Göynük ilçesinin tarihi konaklarını sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi yapılan bu çalışmada Göynük ilçesindeki konak işletmelerine dair turizm girişimlerine yönelik değerlendirmeler ve ilçenin mevcut yapısına ilişkin görüşler incelenmiştir. Yöntem olarak nitel araştırma modeli kullanılarak, yarı yapılandırılmış mülakat formu ile bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bu bulgular değerlendirilmiş ve analizleri yapılarak Göynük konak işletmelerinin kültür ve inanç turizmi bağlamında durumu ortaya çıkarılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında Göynük'teki konak işletmelerine dair eksiklikler ve fırsatlar ele alınmıştır.
35	(Eskin vd., 2017)	Ekolojik turizm bağlamında saha çalışması yapılarak incelenen Aksaray iline bağlı Hasan Dağı ve çevresi kültür, inanç, kış, yayla, botanik ve av turizmi bağlamında incelenerek olumlu ve olumsuz özellikleri ortaya koyularak, turizm potansiyeli değerlendirilmiştir. İnanç turizmi bağlamında ise Hasan Dağı ve çevresinde tarihi kiliseler mevcuttur.
36	(Olçay ve Sürme, 2017)	Bu çalışmada "Home of..." konsepti ile çekilen fotoğrafların turizm tanıtım faaliyetlerine olan etkisi araştırılmaktadır. Bu çalışmada yerli ve yabancı turistlerin gözüyle konseptin nasıl değerlendirildiği 2014 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Türkiye'nin yurtdışındaki tanıtımında kullanılan fotoğraflara odaklanılmış ve bakanlığın Tanıtma Genel Müdürlüğü internet sitesinden elde edilen 100 adet fotoğraflar Nvivo 11 programı aracılığıyla sınıflandırılmıştır. Araştırmadan nitel araştırma metodu kullanılarak fotoğraflar hakkında yerli ve yabancı olmak üzere toplam 68 kişinin görüşlerine başvurulmuştur. Elde edilen veriler ışığında Kültür ve turizm bakanlığının tanıtıma dair kullanmış olduğu fotoğraflar el sanatları, yiyecek içecekler, folklor, arkeolojik eserler ve kültürel mimariye yönelik fotoğraflar olmak üzere bir yönelim olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte kullanılan fotoğrafların turistlerin Türkiye'ye olan seyahatleri konusunda olumlu yönde etki etki ortaya çıkmıştır.
37	(Akbulut Özpay, 2017)	Malatya'da bulunan Kutsal Balıklı Göl inanç turizmi açısından çalışma kapsamında değerlendirmektedir. Tarih boyunca Malatya ve çevresi birçok dinin ve medeniyetin yaşanmış olduğu bir yerdir. Ülkemizde en meşhur olanı Şanlıurfa'daki Balıklı Göl olmak üzere Sivas, Kütahya, Erzurum, Erzincan ve Malatya gibi illerde de halk tarafından kutsal olarak kabul edilen balıklar bulunmaktadır. Bu balıklar korunmakta ve avlanması yasak olarak kutsal kabul edilen balıklardır. Kutsal Balıklı Göl Malatya iline bağlı Arguvan ilçesinin Kızık Köyü'nde bulunmaktadır. İnanç turizmine hizmet eden göl günümüzde çok az tanınmaktadır. Ele alınan çalışmada saha çalışması yapılarak köy sakinleri ile görüşülmüş, elde edilen veriler SWOT analizi ile Kutsal Balıklı Göl bulunduğu köyün turizm açısından potansiyelini ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.
38	(Şengül, 2017)	Bolu'nun Mudurnu ilçesi yerel girişimcilik ve turizm bağlamında ele alınmıştır. Mudurnu kültür, inanç ve termal turizm bağlamında gelişmiş yerleşim yerlerinden biridir. Bu çalışmada bölgesel kalkınmada en önemli paya sahip yerel girişimcilere dair teşvik ve desteklerin ne derece etkili olduğu ortaya çıkarılmak istenmiştir. Nitel araştırma modelinin kullanıldığı bu çalışmada elde edilen veriler bölge halkıyla görüşme sonucu elde edilmiştir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi neticesinde Mudurnu'nun yerel girişimcilik ve turizm bağlamında yapılması gerekenler politika belirleyicilerine ve turizm acentelerine öneri olarak sunulmuştur.
39	(Karaşah, 2018)	Ülkemizin kuzeydoğusunda yer alan Artvin şehri saha çalışması (anket) yapılarak alternatif turizm çeşitlerinin (yayla turizmi, kıyı turizmi, kültür-inanç turizmi, doğa-temelli turizm, flora turizmi, kış sporları turizmi, kamp-karavan turizmi, akarsu turizmi, gastronomi turizmi, yavaş turizm ve çay turizmi-agro turizm ve kuş gözlemciliği) potansiyelleri incelenerek marka şehir olma yolunda değerlendirmeler ve önerilerde bulunulmuştur. İnanç turizmi açısından ise 1757 yılında inşa edilmiş Ortacalar Merkez Camii, Dolishane Kilisesi, Dört Kilise Manastırı gibi vb. yapılar önem arz etmektedir.
40	(Arıncı, 2018)	Bu çalışmada ülkemizin önemli bir bölümünü teşkil eden Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin inanç turizmi bağlamında nasıl bir kalkınma modeli ortaya konulabilir sorusuna cevap aranmıştır. Bu iki bölgede var olan Sahabe ve Peygamber kabirleri ve makamlarının ziyaretçi potansiyellerine dikkat çekilerek, saha çalışması yapılarak inanç turizmi bağlamında değerlendirilebilecek 316 adet yapı belirlenmiştir.
41	(Kasalak vd., 2018)	Turizm çeşitliliğinin ve yoğunluğunun en fazla yaşanan şehirlerden biri olan Antalya'nın ekolojik çiftliklerinin alan çalışması yapılarak ekoturizm girişimciliği kapsamında potansiyeli ortaya konulmak istenmiştir. Özellikle yeni turizm türlerinden biri olan inanç turizmi yeterince çalışma ve planın yapılmadığı alanlar olarak ortaya çıkmıştır.
42	(Gürbüz ve Aydın, 2018)	Turizm konusunda tanıtım faaliyetleri çok önemli bir yere sahiptir. Günümüz dünyasında bunun en etkili bir şekilde yapıldığı mecra ise YouTube sitesidir. Yapılan bu çalışmada inanç destinasyonlarının YouTube videolarında tanıtımlarının değerlendirilmesi üzerine yapılmıştır. Müslümanların önemli olan üç kutsal şehri; Mekke, Medine ve Kudüs'e ait 2016 Mart ayından 2017 Mart ayına kadar olan videolarda yapılan izleyici yorumları analiz edilmiştir. Yapılan bu değerlendirme de YouTube videolarının inanç turizmine olan katkısının olumlu olduğu ve üretilen video içeriği insanlarda seyahat etme isteğini uyandırdığı ortaya çıkmıştır.

43	(Değişgel ve Bingöl, 2018)	Geçmiş dönemlerden günümüze birçok medeniyetin ve dinin yaşanmış olduğu Şanlıurfa, inanç turizmi bağlamında önemli şehirlerin başında gelmektedir. Şanlıurfa “Peygamberler Şehri” sayılması sebebiyle günümüzde diğer turizm çeşitlerine göre inanç turizminin daha önde olduğu bir şehirdir. Yapılan bu çalışma da Şanlıurfa ilinin gençler nazarındaki turizm potansiyeli incelenmek istenmektedir. Yöntem olarak literatür taraması ve doküman analizi yapılarak var olan bilimsel yazı ve bulgular ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında ise Şanlıurfa’daki gençlik turizminin geliştirilebilmesi için yapılması gerekenler ve devlet tarafından alınması gereken önlemler sıralanmıştır.
44	(Zaman vd., 2018)	Erzurum Doğu Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biridir yukarı Fırat havzasında Palandöken Dağı eteklerinde kurulmuş olan şehir birçok önemli ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak özelliği taşımaktadır. Ele alınan bu çalışmada Erzurum şehrindeki beşerî turistik eserler değerlendirilmektedir. İnsan ilk çağlardan beri yaşamış olduğu topraklarda ihtiyaçlara binaen evler, ibadethaneler, çarşılar, okullar ve çeşmeler inşa etmişlerdir. Erzurum özelinde değerlendirilen bu çalışmada var olan tarihi eserler şehrin kültür ve inanç turizmine hizmet etmektedir. Yapılan bu araştırmada var olan tarihi eserler üzerine literatür taraması ve doküman analizleri yapılarak Erzurum'un beşerî eserlerine yer verilmiştir. Kullanılan fotoğraflar ile araştırmanın görsel zenginliği kazanılmıştır. Sonuç olarak Erzurum'un sahip olduğu coğrafi konumu sosyal yapısı ve tarihi eserleri ile zengin bir kültüre ve çekiciliğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır.
45	(Civelek Oruç ve Türkay, 2018)	Bu çalışmada Home Of Turkey afişlerinin tanıtım faaliyetleri kapsamında göstergebilimsel bir analizi yapılmıştır. Tanıtım faaliyetleri bağlamında kullanılan afişler ülkelerin turizm potansiyelini ortaya koyması ve reklamını yapması açısından çok önemlidir. Araştırma kapsamında ele alınan afişler turizm tanıtma genel müdürlüğü ana sayfasından alınmıştır Toplamda araştırma konusu olan afiş sayısı 75'tir. Bu afişler göstergebilimsel analizde Peirce, Barthes ve Greimas modellerinden faydalanarak analiz edilmiştir. Ulaşılan veriler ışığında birçok turizm çeşidinin afişlerde yer aldığı özellikle Türk kültürü ile bağdaşan gelenek ve göreneklerin de afişlere yansıtıldı sonucu elde edilmiştir. Sonuç kısmında ise afişlere dair önerilerde bulunulmuştur.
46	(Çevik, 2018)	Kudüs Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi üç semavi dinin kutsal saydığı şehir olma özelliğini taşımaktadır. İnsanlar dini yaşayış biçimi olarak üzerlerine giydikleri etnik giysilerde çeşitlenmektedir. Şehirde yaşayan insanların Yahudi, Hristiyan ve Müslüman olması bağlamında etnik giysiler bize o kişinin kimliğini ortaya sunmaktadır. İnanç turizmi bağlamında dünyanın farklı coğrafyalarından turist çeken Kudüs, etnik giysileriyle de renklilik katmaktadır.
47	(Gözgeç Mutlu ve Günlü Küçükaltan, 2019)	Birgivi Türbesi’ni ziyaret eden kadınların merkeze alınarak yapılan bu çalışmada ziyaretçilerin beklenti ve deneyimleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Türbeyi ziyaret eden 50 kadın ziyaretçi ile yüz yüze görüşerek bilgiler toplanmıştır. Ortaya çıkan bulgular ışığında ziyaretçilerin türbeyi ziyaret amaçlarının maddi ve manevi beklentiler taşıdığı tespit edilmiş ve yaşadıkları deneyimlerden memnun kaldıkları tespit edilmiştir.
48	(Tapkı ve Barkul, 2019)	Anadolu’da bir dönem yaşamış olan dinlerden biri de Hristiyanlıktır. Hristiyanlara ait tarihi mekân ve eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan biri de Yozgat’a bağlı Sarıkaya ilçesinin Terzili Köyü’nde bulunan Terzili Kilisesi’dir. Terzili Kilisesi, Terzili Köyü’nde yaşamış olan Ermeniler tarafından 1869 yılında küçük bir şapel olarak inşa edilmiştir. Yapılan bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak saha çalışmasından elde edilen bulgular BEK analizi ile ele alınmış ve ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın neticesinde ise Terzili Kilisesi’nin inanç turizmi bağlamında güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditler belirlenerek yapılması gerekenler ortaya konulmuştur.
49	(Güner, 2019)	Bu çalışmada turistlere rehberlik hizmeti veren turist rehberlerinin gelir vergisi yükümlülükleri ortaya konulmak istenmiştir. Yapılan literatür taraması ve doküman analizi ile birlikte turist rehberlerinin mükellefiyetleri ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmuştur. Yapılan analizler sonucunda gelir vergisi kanununun turist rehberlerinin de dahil olduğu serbest meslek kazancının vergilendirilmesine dair hükümler detaylandırılmıştır.
50	(Çalık vd., 2019)	Erzincan ilinde bulunan turizm acentaları, yöneticileri tarafından değerlendirilmeye alınmıştır. Turizm işletmeleri turizm sektöründe önemli paydaşlardan ve turistik faaliyetlerin gelişmesinde önemli faktörlerindendir. Erzincan birçok turizm çeşidi bağlamında her sene binlerce turisti kendine çekmektedir. Yapılan çalışmada 5 turizm acentası ve 5 otel işletmesi yöneticisi ile görüşmeler gerçekleştirilmiş, veri toplama hususunda yapılandırılmış görüşme yöntemi ile veriler toplanmıştır. Veriler içerik analiz yöntemi ile kategorileştirilerek Erzincan ilinin turizm sektöründen ne kadar yararlandığı turizm sektörünün Erzincan’a nasıl bir potansiyel sunduğunun cevapları aranmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında ise Erzincan ilinde turizm bağlamında bilinç eksikliği konaklama faaliyetlerinde yetersizlik seyahat acentalarının turist çekme bağlamında oluşturduğu kampanyaların yetersizliği ortaya çıkmıştır. Bunun yanında ilde yeterli sayıda turist rehberinin olmaması da turizmin az gelişme sağlanmasını ortaya çıkarmıştır.

51	(Küçük, 2019)	Mardin geçmişten günümüze birçok medeniyet ve inancın yaşamış olduğu önemli bir yerleşim yeridir. Günümüzde de birçok dine ait tarihi eser ve ibadethanelerin var olduğu Mardin, yapılan bu çalışmada Hristiyanlıktaki Süryani mezhebine ait dini merkezlerinin Türkiye'nin inanç turizmine olan katkısı incelenmiştir. Süryani inancına ait dini eserlerin yoğun bir şekilde olduğu Mardin, dünyanın birçok yerinden Süryani mezhebine mensup turistleri çekmektedir. Yapılan literatür taraması doküman analizi sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilerek sonuç bölümünde Süryani merkezli inanç turizminin gelişmesi bağlamında önemli önerilerde bulunmuştur.
52	(Koçoğlu vd., 2019)	Bu çalışmada yerel halkın alternatif turizm çeşitlerinden biri olan inanç turizmine dair bakış açılarının demografik özelliklere göre incelenmesi yapılmıştır. Araştırma da bilgi toplama yöntemi olarak saha çalışması (anket) tekniği kullanılmış ve anket formu sunulan 385 kişiden veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS 22 programı ile analiz edilmiş ve elde edilen analizlere göre inanç turizmine dair çözümlemeler ortaya çıkmıştır. Yerel halkın inanç turizmine dair olumlu bir düşünceye sahip olduğu inanç turizmi için gelen ziyaretçilere olumlu değerlendirmelerde bulunduğu veriler ışığında tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçlardan biri de yerel halkın ziyaretçilerin sahip olduğu özelliklere göre bakış açılarının çeşitlendiği ortaya çıkmıştır.
53	(Yaşarsoy ve Oktay, 2020)	Ülkemizin dinler tarihi bağlamında önde gelen kentlerinden biri olan Şanlıurfa, inanç, kültür ve gastronomi turizmi açısından öne çıkmaktadır. Araştırmanın amacı Şanlıurfa'nın destinasyon bağlamında markalaşması için turizm potansiyelini ortaya çıkarmak ve buna bağlı etkenlerin olumlu ve olumsuz yönlerini belirlemektir. Araştırmanın yöntemi ise saha çalışması (mülakat) yapılmıştır. Ortaya çıkan bulgular değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.
54	(Şenel ve Kılıç, 2020)	Eskişehir'in Odunpazarı ilçesinde meftun bulunan önemli kişilere ait yatır ve türbelerin inanç turizmi bağlamında şehir turizmine yaptığı katkıları incelenmiştir. Yapılan saha araştırmasında 350 kişiye ulaşılmış ve toplanan bulgular ışığında değerlendirmeler ve öneriler yapılmıştır.
55	(Kömürcü ve Günlü Küçükaltan, 2020)	Hac seyahatlerinin turizm açısından yazınındaki konumunu belirlemek için bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. Çok eski tarihlerden beri toplumları seyahate yönlendiren iki turizm çeşidi etkinlik ve inanç turizmi günümüzde de insanları çekmeye ve gelişen ulaşım yolları kolaylığı ile katılım artarak devam etmektedir. Yapılan çalışmada hacı bir turizm faaliyeti kapsamında değerlendiren 124 makale incelenmiş, sonuç olarak Hac seyahatleri turizm yazınında genel olarak inanç turizmi kapsamında değerlendirilse de ortak bir fikir birliğine varılamadığı tespit edilmiştir.
56	(Pamukçu ve Tilim, 2020)	Hac ve umre ibadetleri inanç turizmi bağlamında yapılan turizm faaliyetlerinin başında gelmektedir. Ele alınan çalışmada hac ve umre faaliyetlerine katılan kişilerin memnuniyet düzeylerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Nitekim hac ve umre hizmeti veren kurum ve kuruluşlar memnuniyet düzeyini yüksek tutmak için çalışmaktadırlar. Yapılan çalışmada literatür taraması yapılarak kavramlar açıklanmış, saha çalışması ise Kastamonu'dan hac ve umre ibadetine katılan 982 kişi üzerinde yapılmıştır. Ortaya çıkan bulgular ışığında değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuştur.
57	(Okuyucu, 2020)	Tüm dünyada ve ülkemizde inanç turizmi alanında yapılan çalışmalar neticesinde inanç turizminin çekicilik türleri artmaktadır. Yapılan bu çalışmalar da Türkiye'deki inanç turizmi potansiyelinin dayandığı çekicilerin tespiti ve dağılımını ortaya konulması amaçlanmıştır. Veri kaynakları olarak Türkiye kültür portalı verileri inanç turizmi envanteri ve illerdeki tanıtım broşürleri kullanılmıştır. Yapılan saha çalışması neticesinde inanç turizminin çekicilerine dair yapılan değerlendirme ve önerilerde Bursa, Isparta, Şanlıurfa, Amasya ve İstanbul gibi illerimizde İslam dini açısından turizm pazarlamasını geliştirmek gerektiği diğer taraftan ise Nevşehir, Aksaray, Mardin ve İzmir gibi eski dönemlerde Hristiyanlığın yaşandığı illerde Hristiyanlıkla ilgili bir inanç turizmi tanıtımı yapılmalıdır tavsiyeleri önümüze çıkmaktadır.
58	(Karacakaloğlu, 2020)	Bu çalışmada 1998 ve 2019 yılları arasında inanç turizmi bağlamında yayınlanan makale ve tezlerin bibliyometrik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın neticesinde 46 tez ve 52 makale olmak üzere toplam 98 çalışmaya ulaşılmıştır. Yöntem olarak ise makalelerde genel olarak nitel tezlerde ise nicel yöntem kullanılmıştır.
59	(Baş, 2020)	Ülkemizde inanç turizmi açısından önemli bir yere sahip olan Nasrettin Hoca türbesi ve Konya'nın Akşehir ilçesi her sene temmuz ayının ilk haftası Uluslararası Nasrettin Hoca Şenlikleri kapsamında ziyaretçi akınına uğramaktadır. Akşehir'de var olan Nasrettin Hoca türbesi, Seyit Mahmut Hayrani Türbesi, Hacı İbrahim Veli Türbesi, Nimetullah Nahcivani Türbesi, Taş Medrese, Batı Cephesi Karargâhı Müzesi ve Rüşti Bey Konağı Akşehir turizminin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Yapılan araştırmada ele alınan değerlendirmeler ve öneriler kapsamında Akşehir'e gelen turistlerin ziyaret süreleri, olanakları ve ziyaret amaçları ele alınmış, yapılması gerekenler konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur.

60	(Tuncer ve Taşkın, 2020)	Bu çalışmada YouTube'da Aksaray'daki Somuncu Baba Külliyesi'ne ait en çok izlenen 5 video merkez alınarak inanç turizmi bağlamında söylem analizi metoduyla inceleme yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada üretilen video içeriklerinin inanç turizmine olumlu katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Video içerik üretimi için kullanılan makinelerin kalitesi ile izlenme oranının paralel olduğu tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler kapsamında üretilen video içeriklerinin insanlara nasıl karşılık bulabileceğine dair önerilerde bulunulmuştur.
61	(Öztürk vd., 2020)	Kastamonu'da bulunan Benli Sultan Külliyesi inanç turizmi bağlamında ele alınmış ve peyzaj tasarımlarının inanç turizmi bağlamındaki önemi ortaya konulmuştur. Yapılan bu çalışmada külliye ve çevresinin düzenlenmesine dair eksikler ve önerilerde bulunarak külliyenin doğasına ve kültürel değerlerine uygun peyzaj tasarımı çalışmaları yapılmıştır.
62	(Çiçekdağı, 2020)	Konya'nın Selçuklu ilçesine bağlı Sille Köyü'nün inanç turizmi bağlamında turistlerin seyahat profilleri incelendiği bu çalışmada seyahat profilleri incelenerek yeni turizm planları oluşturulmak istenmektedir. Yapılan bu çalışmada kullanılan bilgiler TripAdvisor adlı sitede yer alan 2014 yılından 2020 yılına kadar olan 618 yorumdan oluşmaktadır. İncelenen bu yorumlar MAXQDA programı ile analiz yapılmıştır. Analizler neticesinde Sille'nin inanç turizmi bağlamında değerlendirmeleri yapılarak inanç turizminin geliştirilmesi bağlamında alınması gereken önlemler sıralanmıştır.
63	(Turan, 2020)	Karadeniz Bölgesi'nin inanç turizm potansiyeli ve inanç turizminin altında yatan güdüler ortaya çıkarılmak istenmektedir. İnanç turizminin ortaya çıkmasının ana nedeni olarak kutsalın ve kutsal olanın ziyaret edilmesi ve insanın içinde taşıdığı güdülerin güçlü bir şekilde ifade edilmesi olarak görebiliriz. Araştırmanın yöntemi olarak literatür taraması ve doküman analizi şeklinde olmuştur. Sonuç kısmında değerlendirmelere yer verilerek Karadeniz'in inanç turizminin artırılması için önerilerde bulunulmuştur.
64	(Alkan, 2020)	Dini ve kültürel açıdan önemli bir kent olan Mardin'de bulunan Deyrulzafaran Manastırı'nın inanç turizmi bağlamında ziyaretçi profili üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada yöntem olarak anket tekniği uygulanmıştır. Rastgele örneklem olarak seçilen 400 kişiye yapılan bu anketten elde edilen veriler SPSS ile analiz edilmiştir. Yapılan bu analizler ışığında manastırı ziyaret eden kişilerin cinsiyet dağılımı, yaş grupları, eğitim düzeyleri, hangi ülkeden geldikleri ve manastırın mimari yapısı hakkında düşünceleri ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde ise yapılan değerlendirmeler sonucunda Deyrulzafaran Manastırı özelinde inanç turizminin gelişmesine dair önerilerde bulunulmuştur.
65	(Cizrelioğulları vd., 2020)	Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti (KKTC) yerel halkın inanç turizmine dair bakışı bağlamında araştırılmıştır. İnanç turizmi alternatif turizm çeşitlerinden biridir. Kıbrıs Adası gibi birçok medeniyet ve inancın yaşamış olduğu bir yerleşim yerinin inanç türünün potansiyeli bakımından önemlidir. Gerek Hristiyanlık inancı gerek İslamiyet inancına dair birçok tarihi eser ve ibadethane bulunmaktadır. Ele alınan bu çalışmada ülke turizm için öneme sahip olan inanç turizmi yerel halk nazarında ne şekilde değerlendirildiği saha çalışması görüşme ve mülakat tekniği uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler SWOT metodu ile analizi yapılmış, SPSS 22. ve AMOS 22 programları ile istatistiksel değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler ışığında Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti'ne dair inanç turizminin geliştirilmesi bağlamında önerilerde bulunulmuştur.
66	(Pekersen ve Toklu, 2020)	Her sene binlerce insanın Konya'ya gelerek katıldığı Şeb-i Arus Mevlâna'yı Anma törenlerine katılım nedenlerine göre demografik özellikler açısından incelenmesi yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada Aralık 2018 tarihinde Konya ilindeki Şeb-i Arus Mevlâna'yı Anma törenleri'ne katılan 384 yerli ziyaretçiden anket formu uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında yapılan analizler ile ziyaretçilerin özellikleri ile etkinliğe katılım sebepleri arasında değerlendirmeler yapılmıştır. Yöntem olarak literatür taraması, doküman analizi ve saha araştırması (anket) kullanılarak verilere ulaşılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında yerel halkın anma etkinliklerine katılma durumlarına göre çözümlemeler ve yorumlamalar yapılmıştır. Şeb-i Arus Mevlâna'yı Anma etkinliklerinin potansiyelinin artırılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.
67	(Civelek, 2021)	"Şehzadeler kenti" olarak bilinen Amasya ve çevresinin inanç turizmi açısından saha çalışması (görüşme) yapılarak incelenmiştir. Amasya'da var olan dini yapılar inanç turizmi potansiyeli bağlamında değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur. Amasya'nın inanç turizmi açısından önemli rolü olan yapıları Gökmedrese Camii, Burmalı Minare Cami, Sultan İkinci Beyazıt Külliyesi, Hatuniye Cami, Mehmet Paşa Camii, Yörgüç Paşa Cami, Fethiye Cami, Torumtay Türbesi ve Kuba Camii olarak sıralayabiliriz.
68	(Temizel ve Sartayeva, 2021)	Araştırmada tarihi İpek Yolu şehri olan Taraz kültür ve inanç turizmi bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Taraz Kazakistan'ın İpek Yolu güzergahında yer alan tarihi bir şehirdir. Taraz şehrinde Karahan Türbesi, Balaca Hatun Türbesi ve Ayşe Bibi Türbesi gibi inanç ve kültür turizmi bağlamında değerlendirilebilecek çeşitli yapılar mevcuttur. Ancak bu yapılar inanç turizmi bağlamında potansiyeli anlaşılmış değildir. Bu araştırmanın sonucunda yapılacak değerlendirmeler ile Taraz şehrinin inanç turizmi bağlamındaki potansiyeli ortaya çıkarılmaya

		çalışacaktır. Bu çalışma kapsamında Taraz ve İpek yolu üzerinde çalışmalar yürüten uzmanlar ile görüşmeler yapılmış, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilen bulgular ve analizler ışığında Taraz'ın Kazakistan turizmi bağlamında önemli bir çekim noktası olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.
69	(Özmen ve Eren, 2021)	Karabük ilinde bulunan Safranbolu ilçesinin inanç turizmi potansiyelinin SWOT yöntemi ile analizi yapılan bu çalışmada yöntem olarak literatür taraması ve saha çalışması (gözlem) yapılmıştır. Elde edilen bulgular SWOT analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiş, Safranbolu'nun inanç turizmi bağlamında güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve öneriler tespit edilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında Safranbolu ilçesinin inanç turizmi bağlamında daha da geliştirilebilmesi için yapılması gerekenler ve alınacak önlemler sıralanmıştır.
70	(Ayhan ve Çağlayan, 2021)	Alevi Bektaşî kültürü bağlamında öne çıkan illerimizden biri de Tunceli'dir Tunceli Alevi inancına mensup insanlara yoğun bir şekilde yaşadığı önemli yerlerden biridir. Yapılan bu çalışmada Tunceli'de bulunan Alevilere mahsus inanç kültür mekanlarının inanç turizmi bağlamında araştırılması yapılmıştır. Bu amaçla Alevi kültürü ile özdeşleşen bu mekanlar gözlemler ve turizm acentelerinden alınan bilgiler ışığında tespit edilmiştir yapılan saha çalışmasında ziyaret mekanlarında görüşmeler gerçekleştirilmiş ve kayda alınmıştır. Sayıca inanç turizmi potansiyeli taşıyan 22 tane mekân tespit edilmiştir. Daha sonra bu ziyaret mekanlarını içeren ortak rota planlanması yapılmıştır. Ulaşılan bulguların analizi ile yapılan rota planlanmasının Tunceli ve çevresi için önemli ekonomik fırsatlar oluşturulacağı sonucuna ulaşılmıştır.
71	(Keskin, 2022)	Araştırmada ülkemizin Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Artvin şehrinin Borçka ilçesine bağlı İbrikli Köyü'nün turizm faaliyetleri kavramsal bir çalışma yapılarak incelenmiştir. İbrikli Çoruh Nehri'nin yakınında olan bir yerleşim yeri olduğu için doğa ve göl turizmi gelişmiştir. Özellikle Çoruh Nehri üzerindeki barajlar ekonomik ve sosyal hayat üzerinde etkili olmuştur.
72	(Yılmaz, 2022)	Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden hareketle Bursa'nın inanç turizmi ortaya çıkarılmak istenen bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Ortaya koyulan değerlendirmeler kapsamında şehrin turizm potansiyeline dikkat çekilerek inanç turizmi rotası oluşturulmasının turizme olumlu faydalarda bulunulacağı düşünülmektedir.
73	(Çılgınoğlu ve Helveci, 2022)	Ulaşımın gelişmesi ile artan imkanlar neticesinde turizm sektörü önemli bir sıçrama yaşamıştır. Özellikle inanç turizmine bağlamında birçok şehir turizm potansiyelini daha çok arttırmıştır. Bu şehirlerimizden biri de Kastamonu'dur. Araştırmada en az 3 yıl Kastamonu Merkez ilçede ikamet eden 518 kişilik örneklem grubuna anket uygulamaları yapılarak çeşitli veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler ışığında SPSS İstatistik Analiz Programı ve Ki-Kare testi uygulanmıştır. Yapılan araştırmanın neticesinde Kastamonu'nun merkezinde yaşayan insanların inanç turizmi merkezlerinin farkında olmadığının ve tanıtım faaliyetlerinin artması gerektiği ifade edilmiştir
74	(Yüksel ve Baykal, 2022)	Ülkemizde turizm potansiyeli bağlamında gelişmiş şehirlerden biri de İzmir'dir. Birçok turizm çeşidi ile İzmir her dönem turistleri kendine çekmiştir. Yapılan bu çalışmada İzmir'in inanç turizmi iki açıdan ele alınmıştır; birinci olarak inanç turizmi ile ilgili kavramlar tarihsel gelişimi dünya ve Türkiye bağlamında değerlendirilmiş, ikinci olarak ise inanç turizmi bağlamında birçok merkeze sahip olan İzmir'in gerektiği konumda olamaması değerlendirilmiştir. Yöntem olarak literatür taraması yarı yapılandırılmış görüşme tekniği yetkili kurumlardan bilgi alışverişi yapılmıştır. Sonuç olarak İzmir'in inanç turizminin gelişmesi için çeşitli etkinliklerin yapılması, talep ve ürünlerin çeşitlendirilmesi için çalışmaların yapılması gerektiği vurgulanmıştır.
75	(Ardıç Yetiş, 2022)	Geçmiş dönemlerde kadim uygarlıkların yaşadığı bölgelerden biri de Kapadokya'dır. Kapadokya jeolojik yapı olarak çok fazla turist çeken bir yerleşim yeridir. Kapadokya'nın sahip olduğu yapı ile her sene jeoturizm bağlamında bölgeye dünyanın farklı yerlerinden turistler gelmektedir. Bu çalışmada SWOT analizi kullanılarak turizm faaliyetleri bağlamında bölgenin güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehditleri ortaya konulmuştur. Yapılan değerlendirme ve öneriler sonucunda Kapadokya'nın doğasına ve kültürüne uygun olarak yeniden ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.
76	(Çerkez vd., 2022)	İnanç turizmindeki en önemli etkenlerden biri de kutsal mekanların mimari özellikleridir. Yapılan bu çalışmada Sücaaddin Veli'yi anma etkinlikleri üzerinden mimari yapıların inanç turizmdaki önemi incelenmiştir. Eskişehir'in Arslanbeyli köyünde inşa edilen Sücaaddin Veli Külliyesi günümüze ulaşan nadir eserlerden biridir. Sücaaddin Veli'yi anma etkinlikleri bölgeye yapılan inanç turizmi de arttırmakta ve geliştirmektedir. Nitekim çevresinde bulunan Üryan Baba Türbesi'nin, Himmet Baba Türbesi'nin ve Seyit Battalgazi Külliyesi'ni de etkileyerek inanç turizminin daha da gelişip köklü bir şekilde oturmasını sağlayacak etkinliklerdendir. Bu çalışmada literatür taraması ve saha çalışması (gözlem) yöntem olarak belirlenmiş ve elde edilen bulgular SWOT yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan analiz ve değerlendirmeler ışığında külliyeinin ve çevresinin bilinirliğini arttırmak için sosyal medya mecralarında şehrin ve

		Türkiye'nin birçok yerinin yerinde afiş, billboard çalışması yapılması ve bilinirliğini arttırılması bağlamında sorumlu olan kurumlarla iletişim haline geçilmesi önerilmiştir.
77	(Kapuci ve Cengiz, 2023)	Araştırma alanı olan İznik Bursa iline bağlı bir ilçedir. Tarihin ilk zamanlardan itibaren yerleşim yeri olan İznik birçok arkeolojik eserleri barındırmaktadır. İznik kültür ve inanç turizmi bağlamında önemli bir potansiyele sahiptir. Yapılan bu çalışmada yöntem olarak literatür taramaları ile yerinde yapılan gözlem ve arazi çalışması yapılmış ve ortaya çıkan bulgular değerlendirilmiştir.
78	(Uygun Yazıcı, 2023)	Bu çalışmada Antik çağ ve Bizans dönemlerinde yapılan rüya ile tedavi (inkübasyon) uygulamasının inanç turizmindeki yeri ve önemi incelenmiştir. Günümüzde de uygulandığı devam eden bu tedavi yönteminin tarihsel gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.
79	(Kızıl Erol, 2023)	Araştırmada Şanlıurfa ilinin kültür ve inanç turizmi bağlamında pazarlanmasına dair araştırmalarda bulunulmuştur. Şanlıurfa gibi geçmiş dönemlerden günümüze birçok medeniyetin ve dinin yaşamış olduğu yerleşim yerlerinde inanç turizmi gelişme göstermektedir. Özellikle Göbeklitepe'nin ortaya çıkarılması ile Şanlıurfa özelinde inanç turizmi faaliyetleri artmıştır. Nitekim bir şehrin iyi bir şekilde tanıtılması ve pazarlanması o şehrin ekonomik hayatına da canlılık getirmektedir. Yapılan bu araştırmada literatür taraması ve materyal çalışmaları ele alınarak elde edilen veriler ışığında Şanlıurfa'nın kültür ve inanç turizmine dair değerlendirmeler yapılarak geliştirilmesi bağlamında önerilerde bulunulmuştur.
80	(Deniz ve Avcı, 2023)	Ayasofya Camii'nin inanç turizmi açısından mekânsal değişimin ziyaret motivasyonuna etkisinin araştırılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak katılımcılara sunulmuştur. Elde edilen veriler bulgular haline getirilmiş, sonuç ve öneriler kısmında ise Ayasofya Camii inanç turizmi açısından daha verimli kullanılması için önerilerde bulunulmuştur.
81	(Tezcan, 2023)	Bu çalışma yazarın doktora tezi üzerinden üretilmiştir. Çalışmada Antalya'nın Demre ilçesinin İnanç turizmi açısından değerlendirilmesinde ölçek olarak geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Uyarlanarak ve derlenerek oluşturulan yeni ölçek sistemi geçerlilik ve güvenilirlik testine gerek duyulmaktadır. Çalışmada Aziz Nikola askeri lisesine ziyarette bulunan kişilerin halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla lider tipi bir ölçek kullanılmıştır.

Kaynak: EBSCOhost veri tabanı aracılığıyla yazar tarafından derlenmiştir.

Tüm veri tabanlarına erişilerek EBSCOhost arama motoru üzerinden “inanç turizmi”, ve “dini turizm” konu başlıkları aratıldığında 106 makale tespit edilmiştir. Bu makalelerin 16 tanesi tekrar, 9 tanesi de konu dışıdır. Kalan 81 makale tabloda gösterilerek özet olarak değerlendirilmiştir. İlk çalışmanın yapılmış olduğu 1998 yılından günümüze kadarki 25 yıllık süreç ele alınmıştır. EBSCOhost üzerinden yapılan İngilizce makalelere ilişkin veri taramasında “faith tourism and Edirne”, “faith tourism and Adrianople”, “religion tourism and Edirne” ve “religion tourism and Adrianople” konu başlıkları da incelenmiştir. Ancak herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

I. BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ KAVRAMI ve KAPSAMI

1.1. Turizm Kavramı

İnsanlar ilkçağlardan günümüze kadar çeşitli amaçlar doğrultusunda yakın çevreden başlayarak uzak yerlere doğru seyahat etme ihtiyacı duymuşlardır. Bu seyahatler genel olarak askeri, dini, ticari amaçlarla yapılmaya başlanmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte başlayan ekonomik kalkınma, işçi haklarının gelişmesi ve insanların boş vakitlerini değerlendirme isteği turizm sektörünün ekonomik ve sosyokültürel açıdan gelişimini sağlamıştır (Göçmen, 2008: 4).

Turizm kelimesinin birçok tanımlanması yapılmıştır. Bunun en büyük sebebi ise turizm sektörünün çok yönlü ve birçok işlevinin mevcut olmasından kaynaklanmaktadır. Turizm genel manada insanların yaşamını sürdürdükleri yerleri çeşitli dürtüler ve amaçlar vasıtasıyla 24 saatten fazla olacak bir zaman diliminde gerçekleştirdikleri seyahatlere verilen genel bir ad olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2022: 6).

Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe sözlüğünde turizm kavramı: “*Dinlenme, eğlenme, görme, tanıma vb. amaçlarla yapılan gezi*” ve “*Bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümü*” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2023). Turizm kelimesi Latince de dönme anlamını ifade eden “*tornus*” sözcüğünden türemektedir. İngilizce de ise “*tour*” sözcüğü devamlı ikamet edilen yere dönmek şartıyla yapılan ziyaret manasına gelmektedir (Aksoy, 1998: 1).

Bunların dışında birçok yazar tarafından turizmin tanımlamaları da mevcuttur. İlk tanım yapanlardan biri olan Guyer-Fuler’e göre “*Gittikçe artan hava değişimi ve dinlenme gereksinimleri, doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteği; doğanın insanlara mutluluk verdiği inancına dayanan, özellikle ticaret ve sanayinin*

gelişmesi ve ulaşım araçlarının kusursuz hale gelmelerinin bir sonucu olarak, ulusların ve toplumların birbirlerine daha çok yaklaşımlarına olanak veren çağımıza özgü bir olay” olarak tanımlı mevcuttur (Kozak vd., 2013: 14). Meyer’e göre ise; “her insanın değişik derecelerde bulunan kaçma ve uzaklaşma isteklerinden ortaya çıkan psikolojik kaynaklı yer değiştirme faaliyeti” olarak ifade etmiştir. Hunziker ise; “yabancıların bir yere yaptıkları yolculuklarından ve devamlı kalma, para kazanma amacı gütmeyen konaklamalarından doğan ilişkilerin tümüdür.” Şeklinde tanımlamıştır (Kozak vd., 2010: 1-3). Yapılan bu tanımlamalardan yola çıkarak insanların ekonomik kaygı ve amaçlar gütmeyerek daha çok psikolojik ve seyahat isteği ile hareket ettiği turizm tanımlamaları ortaya çıkmaktadır.

Hermann Von Schullar, turizm kavramının ekonomik boyutuna dikkat çekerek turizmi, *“başka bir ülkeden, şehir veya bölgeden yabancıların gelmesi ve geçici süre kalmalarıyla ortaya çıkan hareketin ekonomik yönünü ilgilendiren faaliyetlerin tümü”* şeklinde ifade etmiştir (Kozak vd., 2010: 2). Öcal Usta’da benzer bir ifade ile *“Turizm, sürekli yaşanan yer dışında, ticari kazanç dışı nedenlerle yapılan ve yirmi dört saati aşan veya en az bir gecelemeden oluşan geçici seyahat ve konaklamaların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli tüketim olay ve ilişkilerinin bütünüdür”* demektedir (Usta, 2001: 9). Bu tanımlamalardan yola çıkarak turizm kavramının daha çok ekonomik boyutuna odaklanılmıştır. Nitekim turizm ekonomik hareketliliğinin en çok yaşandığı sektör olarak göze çarpmaktadır.

Tüm tanımlamalardan hareketle turizmin toplumların kültürel değerlerinden sentezlenen bir etkinlik olarak psikolojik ve ekonomik boyutlarının ekseninde sunulan her türlü hizmet ürünlerinden oluştuğunu söylemek mümkündür. Ulaşım, konaklama, yeme-içme, dinlenme, eğlence, inanç, sağlık ve faaliyetlerin bir arada olduğu çok geniş bir alandır. Turizm insanların ihtiyaçları doğrultusunda yaptığı harcamalar bakımından da ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu bir sektördür. İçerisinde barındırmış olduğu bu faaliyetler neticesinde tarihi ve kültürel varlıkların da korunmasını sağlayan önemli bir neden olmuştur (Bahar ve Kozak, 2015: 30-31).

1.2. Turizm Tarihsel Gelişimi

Tarihi süreç içerisinde toplumlar arasında ilk seyahatler temel gıda temini, yeni yerler keşfetme arzusu ve dini inanışlar çerçevesinde kutsal mekanları ziyaret gibi birçok farklı amaçlar doğrultusunda meydana gelmiştir (Mersin, 2023: 17). M.Ö. 3000'li yıllarda Antik Mısır'da insanların pagan dinlerine ait mabet ve piramitleri ziyaret ettikleri bilinmektedir. Ziyaretçilerin dini mabetleri ziyaret için uzak yerlerden gelmesi Mısır'da konaklama tesislerinin gelişmesini ve iyi bir düzeye gelmesini sağlamıştır. Sümerliler ve Fenikelilerin ticari amaçla yaptıkları ilk yolculuklar ekonomi amaçlı yapılan seyahatlere örnek olmaktadır. Modern anlamda turizm ise Antik Yunan'da belirgin bir şekilde oluşmaya başlamıştır. M.Ö. 700'lü yıllarda olimpiyat oyunlarının başlaması oyunlara katılacak yarışmacıların ve oyunları takip edecek ziyaretçilerin seyahatleri sportif amaçlı turizm faaliyetlerinin ilk örneklerinden biridir. Tarihçi Herodot M.Ö. 480-421 yılları arasında Ege bölgesinde yapmış olduğu ilk seyahatler onu çağının ilk turistlerinden biri yapmıştır (Kozak vd., 1997: 17).

Orta çağ döneminde kutsal mekân ve yerleri ziyaretler amacıyla yapılan seyahatler turizm bağlamında ilk faaliyetler olarak görülebilmektedir. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabulü ve İslamiyet'in yayılışının başladığı bu dönemde Avrupa ve Ortadoğu eksenli dini amaçlı turizm faaliyetlerin yoğunluğu artmıştır. Birçok savaşın ve seferlerin düzenlenmesi toplumların kitlesel halde yer değiştirmesine sebep olmuştur. Bu dönemde ordular ve tacirler haricinde seyahat edebilme gücüne sahip kişiler zengin veya sömürge devletlerinin desteklediği kaşiflerdir. Seyahatler genellikle at, at arabası, gemi veya yaya bir şekilde meydana gerçekleşmektedir. Marco Polo'nun seyahatleri de tarihi İpek yolu üzerinde yapılmış ticari seyahatlere örnek teşkil etmektedir. 17. ve 18. yy.'da burjuva ailelerine mensup kişiler kariyer gelişimi açısından önemli olan planlı bir eğitim seyahatlerine çıkarlardı. Bu seyahatlere daha sonraları "Grand Tour" adı verilmiştir. Siyasi ve kültürel amaç taşıyan bu seyahatler gelecekte bürokrat olacak kişileri yetiştirmek ve seyahat edilen yerlerdeki yöneticiler ile özel ilişkiler kurmak amacı taşımaktadır (Yeşiltaş, 2018: 9-10).

Rönesans devrimi ile kültürel ve sanatsal faaliyetlerinin yoğun yaşandığı yerlere seyahatler artmıştır. Kültürel turizmin tipik bir örneği olan bu seyahatler İtalya'da yoğunlaşmaktadır. Her sene birçok öğrenci burada eğitim almak amacıyla seyahatlere katılmıştır. Anadolu coğrafyasında ise Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlıların inşa etmiş olduğu kervansaraylar ve ribatlar, kültürel ve ticari seyahatlerde bulunan kişilerin barınma ve konaklama açısından daha rahat hareket edebilmelerini sağlamıştır. Bu dönemde yaşamış olan en önemli seyyahlardan biri de Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi yazmış olduğu *Seyahatnâme*'sinde şehirler ve toplumlar hakkında genişçe bilgiler vermiştir (Kozak vd., 1997: 18).

Sanayi devrimi ile modern ulaşım araçlarının gelişmesi ve insanların refah seviyesinin artmasıyla turizme olan yönelim artmıştır. Ticaret, sağlık ve inanç turizminin yanında birçok turizm faaliyetleri oluşmaya başlamıştır. Bugünkü manada önem kazanmaya başlayan turizmin gelişmesini etkileyen değişimleri şu şekilde sıralanabilmektedir (Avcıkurt ve Yıldız, 2018: 51):

- Makinelerin tarımda kullanılmaya başlaması ile işgücü yükü azalmış fabrikaların istihdam ihtiyacı artmış, kırsal yaşamdan kentlere göçler başlamıştır.
- Bilimsel gelişmeler ışığında basın-yayın şartları gelişmiş ve basılı eserlerin sayısının artmıştır.
- Sömürge faaliyetleri ile kıymetli madenler ve enerji kaynakları Batı Avrupa'ya taşınmıştır.
- Servet artışı ekonomik faaliyetlerin artmasını ve kapitalist anlayışın ticari faaliyetlerde yaygınlaşmasını sağlamıştır.
- Sosyal sınıf anlayışı toplum içerisindeki egemenliğini arttırarak artarak aristokrat ailelerin üstünlüğünü sona erdirmiştir.
- Eğitim toplumun her kesimine ulaşmaya başlamıştır.
- Artan kent nüfusu ile metropoller oluşmaya başlamıştır.
- Metropoller kapitalist anlayış ile elde edilen kaynakları değerlendirerek sanat ve kültür merkezleri haline gelmiştir.

- Üretim ve dağıtım konusunda ulaşım ağı gelişmiş, pazarlama süreçleri hızlanmıştır.
- Toplum anlayışı önem kazanarak sosyal refah ve adalet kavramları önem kazanmıştır.
- Kitlesele iletişim altyapıları kurularak iletişim kolaylaşmış dünya hızla küçölmeye başlamıştır.

Sanayi devrimi ile toplumların yaşamında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Düzenli olarak artan gelir insanların refah seviyesini yükseltmiş, turizm için ayırmış olduğu pay artmıştır. Teknolojik gelişmeler sayesinde üretimin artması çalışma sürelerini azaltmış, boş zaman kavramı ortaya çıkmıştır. İnsanların satın alma gücündeki artış tüketim alışkanlıklarını değiştirerek çeşitlendirmiştir (Usta, 1988: 6).

Sanayi Devrimi'nin ardından ortaya çıkan işçi sınıfı vermiş oldukları mücadeleler sonucunda birtakım haklar kazanmıştır. Bunlardan biri de ücretli tatil hakkıdır. 1841'de Thomas Cook tarafından ilk paket tur İngiltere'de organize edilmiştir. Leicester'dan Loughborough'a düzenlenen bu paket tura 570 kişi katılmış ve seyahat tren ile gerçekleşmiştir. 1848'de Amerika'da American Express Company ve 1876 yılında Wagons-Lift firmasının kurulması tur organizatörlüğünün gelişmesine katkı sağlayan ilk adımlar olmuştur. 1896 yılında ise Amerika'da demiryolu ulaşım ağının artması ulaşımın daha da kolaylaşmasına neden olan diğer önemli gelişmedir (Avcıkurt ve Yıldız, 2018: 51).

20. yy.'ın başında ve ortasında yaşanan iki dünya savaşı ve ardından takip eden ekonomik krizler neticesinde turizme olan ilginin kısa bir süre düşmesine sebep vermiştir. Lakin ulaşım araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesiyle turizm merkezlerine ulaşım kolaylaşmış ve turizme olan rağbet artmıştır. Turizm 20. yy.'ın sonları itibarıyla kitlelerin toplu bir şekilde seyahat ettiği, ölkeler ve kıtalar arası seyahatlerin gerçekleştiği dev bir endüstri haline gelmiştir (Mersin, 2023: 18).

1.3. Turizm Çeşitleri

Günümüzde turizm ülkeler açısından en önemli gelir kaynaklarından biridir. Zamanla anlaşılan ve farkına varılan bu sektör ülkeler için önemli bir döviz kaynağıdır. Teknolojik gelişmelerin seyahat ve reklam olanaklarının artmasıyla ulaşım ve tanıtım kolaylaşmış, turist çekim merkezleri artmıştır. Bunun neticesinde turizm sektörü büyük bir atılım yaparak gelişmiştir. Birçok kaynakta turizm farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır (Kozak vd., 1997: 9). Bunun ana sebebi ise turizm faaliyetlerinin birbirleriyle olan yakın alâkasından dolayıdır. Yaptığımız bu çalışmada turizm çeşitlerini geleneksel ve alternatif turizm bağlamında ele alacağız.

1.3.1. Geleneksel Turizm

Geleneksel turizm; turizm merkezi olma potansiyeli taşıyan ilk olarak geliştirilen turizm çeşitlerini ifade etmektedir. Kitle turizmi olarak da bilinen bu turizm çeşidi 4 unsurdan oluşmaktadır. Bu dört unsuru şu şekilde sıralayabiliriz (Çubuk,1981:46):

- Çok sayıda katılma
- Yolculuğun geniş ölçüde topluca yapılması
- Toplu konaklama düzenine sahip olması
- Tatil yapan kişinin bir tatil grubuyla bütünleşmesi

Örneğin ülkemizde Marmara, Ege ve Akdeniz kıyıları deniz turizmi, Uludağ ve Palandöken gibi duran kar miktarı fazla olan yerler kayak turizmi, Pamukkale ve Afyon'da bulunan kaplıcalarda kaplıca turizmi bağlamında geleneksel turizmin çeşitlerindendir (Boz, 2004: 84).

Ülkemizde güneş-deniz-kum(G-D-K) olarak bilinen geleneksel turizm tercih edilir. Yaz ve deniz turizmi geleneksel turizm çeşitlerinden çeşitlerinin başında gelmektedir. Nisan ayında başlayan sezon Ekim ayına kadar sürmektedir. Akdeniz ve

Ege kıyılarında yoğunluk kazanan bu turizm çeşidi yerli ve yabancı birçok turisti ağırlamaktadır.

1.3.2. Alternatif Turizm

Alternatif turizm, geleneksel turizmin ana unsurlarından olan deniz kum ve güneşin ön plana çıktığı kitle turizminden farklı olarak ortaya çıkan turizm türüdür.

Alternatif turizm Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından; *“sosyal ve ekolojik uyuma, yerel ve yabancı girişimcilerin iş birliğine ve gelişmede yerli malzeme kullanılmasına öncelik verme amacını güden bir turizm çeşididir”* şeklinde tanımlanmaktadır (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008: 8).

Türkiye’de geleneksel turizm içinde değerlendirilen aynı zamanda 3S olarak bilinen Güneş-Deniz-Kum(G-D-K) üçlüsü zamanla 3E olarak biline Eğitim- Eğlence- Macera üçlüsüne evrilmektedir. Dört mevsim boyunca turizm faaliyetlerinin yapılabilirliği tüm bölgelere yayılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamdan 3S’den 3E’ye geçiş geleneksel turizmin yerini gitgide alternatif turizme bırakmasıdır. Başka bir deyişle turizm algısı hizmetlerden deneyimlere yönelmiştir (Yaprak ve Özhavzalı, 2019:124).

Alternatif turizm zaman ve mekanlar ile sınırlı kalan geleneksel turizm faaliyetlerinden farklı olarak zengin ve alternatif içeriklere sahip turizm türleri genişleme ve yayılmaya devam etmektedir. Özellikle turizm beklentilerindeki değişim, yeni ürünlere pazar oluşturarak alternatif turizm türlerinin varlık göstermesini sağlamıştır. Geleneksel turizm türleri varlığını sürdürmesine rağmen alternatif turizm türlerinden olan uzay turizmi, kültür turizmi, ekoturizm, sağlık turizmi ve inanç turizmi gibi yeni turizm türleri ortaya çıkmıştır (Reisinger, 2009, s. 13). Genel manada ise alternatif turizm çeşitleri şu şekilde sıralanabilmektedir (Akın Acuner, 2006:5-9; Çelik, 2018: 196-202):

- Akarsu Turizmi
- Yer Şekilleri Turizmi
- Avcı Turizmi
- İnanç Turizmi

- Dağcılık ve Kış Turizmi
- Foto Safari Turizm
- Spor Turizmi
- Sağlık ve Termal Turizmi
- Golf Turizmi
- Botanik Turizmi
- Çiftlik Turizmi
- Hava Sporları Turizmi
- İpek Yolu Turizmi
- Kongre Turizmi
- Kuş Gözlemciliği Turizmi
- Yayla Turizmi
- Mağara Turizmi
- Su Altı Dalış Turizmi

1.4. İnanç ve Turizm İlişkisi

Turizmin ilk ortaya çıkaran sebeplerden biri de kutsal mekanları ziyaret ve ibadet amaçlı olmuştur. İnsanlar her zaman hayatlarını anlamlandırmaya ilgi duymuş, içinde yaşadıkları dünyada bir takım olgu, nesne ve yerlere anlam yükleyerek onları kutsamıştır. Anlam arayışı kutsal yerlere seyahat etmeyi ve ritüellere katılıp tecrübe etmeyi içinde barındırmaktadır. Dini amaçlı yapılan ilk seyahatlere örnek olarak günümüzden 30.000 yıl önce Avustralyalı Aborjinler'in dini tören ve etkinliklere katılmak amacıyla yaptıkları yürüyüşler olarak karşımıza çıkmaktadır (Blackwell, 2007: 36). Bu seyahatlerin en eski örneklerinden biri de pilgrimage olarak adlandırılan hac yolculukları oluşturmaktadır (Rinschede, 1990: 14).

Dinlerin ilk ortaya çıkışının insanlık tarihinin başlangıcıyla bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Her topluluk kutsal saydıkları inançlar bağlamında bir inancı kabul etmişlerdir. Bu inancı kültürlerine ve yaşantılarına yansıtarak hayatlarını ona göre şekillendirmişlerdir. İnanç turizmi de insanların inançları çerçevesinde ortaya çıkan dini merak ve istekleri tatmin amacıyla gerçekleşen ziyaretlerin tümünü içermektedir (Sharpley ve Sundaram, 2005: 161).

Dini amaçlı seyahatlerin ilk nedeni olarak dinin kurucusu, peygamberi ve manevi önderlerinin yaşamlarını sürdürdükleri yerleri ve kutsal mekanları ziyaret

etmektir. İkinci olarak ise bu kişilerin kabirlerinin bulunduğu yerleri ziyaret ederek dua etmek, adak adamak veya sunak sunmak gibi dini vecibelerin yerine getirilmesidir. Üçüncü olarak ise din büyüklerinin anılarını yaşamak ve tecrübe etmek amacı taşımaktadır (Kaynak ve Sezgin, 2008: 349).

İnsanlar dinin anlatılarından yola çıkarak birçok eser ortaya çıkarmıştır. Bu eserler birçok dini sembolü barındırarak insanlara dini anlatıları hatırlatmakta ve yaşamlarına uygulama konusunda uyarıcı bir üslup ile yapılmıştır. Bu nedenledir ki dini mekân hüviyeti kazanan bu eserler, turistlerin dini tecrübe edecekleri ve inançlarının gereği olan ibadetleri yerine getirecekleri mekanlar olmuştur. Turistlerin dini amaç ile yapmış olduğu bu seyahatler, inanç turizminin inanç turizminin dikkat çeken bir pazar olarak gelişmesini sağlamıştır.

Kutsal mekanlar insanların inanmış oldukları Tanrı tasavvuruna bağlı olarak kendilerini Tanrıya en yakın hissettikleri yerlerdir. Blackwell (2007: 39) dini mabetleri ziyaret eden insanları beş farklı sınıfa ayırır. Bunları:

- Hac amacıyla kutsal mekanları ziyaret eden hacılar,
- Dindar turistler,
- Seküler inanca sahip turistler,
- Kendileri için dini bir amaç taşımadan ziyaret eden hacılar,
- Dini tören ve bayramları tecrübe etmek isteyen katılımcılar olarak sıralamaktadır.

Günümüzde ise insanlar dünyanın her yerinden kutsal saydıkları yerlere hac mevsimleri ve kutsal günler yoğunlukta olmak üzere arzu ettikleri zamanda seyahat etmekte ve dini törenlere katılmaktadır. İnsanlar dua, ibadet ve hac amacının dışında kutsal mekanları merak etme motivasyonu ile de ziyaret edebilmektedirler. Turistlerin yapmış oldukları bu faaliyetler her kesimden insana hitap etmektedir (Nolan ve Nolan, 1992: 69). Alternatif turizm türlerinden biri olan inanç turizmi, turizm pazarındaki etkisini günden güne arttırmaktadır (Seyer ve Müller, 2011: 45).

1.5. İnanç Turizminin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

İnanç turizmi hakkında literatürde birçok tanım yapılmıştır. Bazı araştırmacılar inanç turizmi hakkında para kazanma amacı güdülmeksizin dini vecibelerin yerine getirilmesi için kutsal mekanları ziyarete gitmek için bulundukları yerden en az bir gece kalacak şekilde gerçekleşen ekonomik ve sosyal ilişkiler olarak açıklamıştır (Kaya, 1998: 6; Yılmaz, 2000: 85).

Diğer bir görüş ise inanç turizmi bağlamında yapılan seyahatler yalnızca inanç turizmi merkezinin kutsal sayıldığı inanca mensup olan kişiler haricinde de yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu insanlar ister başka bir inanca sahip olsun ister herhangi bir dine inanmayan kişiler olsun, kutsal mekanları ziyaret etmesi de yine inanç turizmi bağlamında ele alınmaktadır. Bu doğrultuda yerli ve yabancı turistlerin inanç turizm merkezlerini ziyaret etmesi inanç turizmi bağlamında değerlendirilmektedir. Bu yargıyı destekleyen bir görüş olarak: *“dinî yönden önem taşıyan merkezlere yönelik turizm etkinlikleri dini turizm kapsamına girmektedir.”* tanımlaması örnek olmaktadır (Kozak vd., 1997: 15). Bu tanıma göre ziyaret edilen kutsal mekânın inancına mensup olsun veya olmasın yapılan turizm faaliyeti inanç turizmi bakımından kabul edilmektedir.

Tüm tanımlamalardan yola çıkarak inanç turizminin genel özellikleri şu şekilde sıralanabilmektedir (da Graca Mouga Pocas Santos, 2003: 40):

- Gönüllü ve geçici bir süre zarfında meydana gelmelidir.
- Din tarafından motive edilir.
- Diğer motivasyonlarla desteklenir.
- Hedefin dini bir yer olarak inanç turizmi çekim merkezi olmalıdır.
- Hedefe seyahat etmek dini bir uygulama değildir.

İnanç turizmi çekim merkezleri kutsal mekanlara yapılan ziyaretlerin ana faktörü olarak kabul edilmektedir. Bu merkezleri ziyaret etmek ve dini törenleri

deneyimlemek insanlarda yeni tecrübelerin oluşmasında katkı sağlamaktadır. İnanç turizmi çekim merkezlerini:

- Doğal fenomenler (kutsal yerler dağlar, göller vb.),
- Dini amaçlar ile inşa edilen ve günümüzde turistleri çeken yapılar,
- Turist yönelik inanç bağlamında inşa edilmiş yapılar,
- Dini öneme sahip olayların meydana geldiği dini olmayan mekanlar,
- Olağanüstü olaylar sebebiyle kutsal bir hüviyet kazanmış inanç turizmi çekim merkezleri şeklinde sınıflandırabilmektedir (Shackley, 2003: 161).

İnanç turizminin ilk çağlardan beri seyahatlere konu olan bir turizm türü olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Tüm dini inançlarda kutsal yerlerin ve mabetlerin ziyaret edilerek ibadet yapılması şart koşulmuştur. Bu da ekonomik açıdan bir hareketin başlamasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda geçmişten günümüze kutsal yerlerin ve mabetlerin bulunduğu ülkeler, bu ekonomik hareketlerden fayda sağlamışlardır (Sargın, 2006: 3).

Orta Çağ'da yoğunlaşan inanca dayalı turizm faaliyetleri Roma, Kudüs, Efes, Bağdat, Mekke ve Medine gibi önemli inanç turizm merkezlerine dünyanın birçok yerinden ziyaretçiler yolculuk yapmışlardır. 1789 Fransız ihtilali ile başlayan reform ve endüstri devrimi ile devam eden süreçte modern ulaşım araçları da ortaya çıkmıştır. Ulaşım imkanlarının artması ile insanların daha az emek ve zaman harcayarak inandıkları ve merak ettikleri inanç turizmi merkezlerine ulaşımı kolaylaşmıştır. İnanç turizmi 1990'lı yılların başından itibaren büyük bir atılım göstererek kitle turizminde önemli bir paya sahip olmuştur (Türker vd., 2019: 112).

1.6. İnanç Turizmi Çeşitleri

İnanç turizmi aktif ve pasif inanç turizmi olarak ikiye ayrılmaktadır (Kaya, 1998: 9-10; Aksoy, 2002: 420-421).

Aktif inanç turizmi: Bir ülkenin kendi sınır dışındaki ülkelerden turist çekebilecek inanç turizmi merkezleri vasıtasıyla ülkeye döviz akışını sağlamasıdır (Şaman, 2009: 16). Örneğin Ayasofya Camii tarihi önemi nedeniyle yurt dışından pek çok ziyaretçi çekmektedir.

Aktif inanç turizmini iç ve dış turizm şeklinde ayrıldığında; iç turizm ülke içinde yaşayan insanların inanç turizm merkezlerine yönelmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Dış turizm ise ülke dışından gelen ziyaretçilerin inanç turizmine yönelmesi olarak tanımlanmaktadır. Buna örnek olarak ise Hristiyan inancına mensup kişilerin hac ibadeti için Efes'te bulunan Meryem Ana evine yapmış olduğu ziyaretleri olarak örnek gösterebiliriz (Usta, 2005: 6).

Pasif inanç turizmi: Bir ülkede yaşayan insanların dini vecibelerini yerine getirmek amacıyla başka ülkelerdeki inanç turizmi merkezlerine seyahati, kişinin yaşamış olduğu ülke için pasif inanç turizmi bağlamında ele alınır (Kaya, 1998: 9). Umre ibadeti için Türkiye'den Suudi Arabistan'da bulunan Mekke ve Medine gibi kutsal yerlere yapılan seyahatler pasif inanç turizmi bağlamında değerlendirilir.

Pasif inanç turizmi açısından önemli olan husus kişinin yaşamış olduğu ülkeden başka ülkeye inancı gereği seyahat etmesi ve turizm olanaklarından yararlanarak ülkesinden başka ülkeye döviz bırakmasıdır. Bu durum ülke ekonomisindeki döviz rezervinin azalmasına sebep olmaktadır (Akat, 2000: 26).

1.7. Dünya'da İnanç Turizmi

Dünyada mensubu bulunan birçok din ve inanç sistemi mevcuttur. İnanç insanlık tarihi kadar kadim bir geçmişe sahiptir. İnsanlar maddi ihtiyaçlarının dışında manevi ihtiyaçlarını da tatmin etme arzusu taşımaktadır. Nitekim insan ruh ve beden bir arada bulunduğu iki yönlü varlıktır. Ruh ve beden birbirinden farklı yönler olarak gözükse de birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan unsurlardır. İnsanlar hayatında yaşamış olduğu üzüntü korku heyecan gelecek kaygısı ve ölümsüzlük gibi duyguları

tatmin etmek istemektedir. İnsan maddi ihtiyaçları konusunda vermiş olduğu emek ve çabanın karşılığında nasıl maddi imkanlara erişme arzusu taşıyor ise manevi ihtiyaçları konusunda da inanç sığınağına sığınarak ruhunu tatmin etmek istemektedir (Kuzgun, 2020: 26).

Manevi ihtiyaçları tatmin etme arzusunun evrenselliği bir bakıma inanç turizminin evrensel bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanların inanç turizmi merkezlerini ziyarete yönelten sebepler (Aksoy, 2002: 421):

- Psikolojik ihtiyaçlar,
- İnanç turizmi çekim merkezlerinin arz kaynağı bakımından eşitliliği,
- Dini tören ve etkinlikler,
- Misyonerlik ve tebliğ faaliyetleri olarak sıralanabilmektedir.

Geçmişten günümüze bazı inanç çekim merkezlerindeki yoğunlaşmalar devam etmektedir. Örnek olarak dinlerin ortak ibadet anlayışı olan hac ibadetini incelenirse, Müslümanlar tarafından “Burak Duvarı” olarak adlandırılan ve Yahudiler’in “Ağlama Duvarı” olarak bilinen batı duvarında 17 Temmuz ve 19 Ağustos arasındaki günlerde Hz. Süleyman dönemini yâd ve dua ederek hac ibadeti gerçekleştirilir. Hristiyanlıkta ise hac ibadeti diğer ilahi dinlerde olduğu gibi zaruri olmamakla birlikte hac ibadeti için kutsal zamanlarda önem verilmektedir. Noel gününde Kudüs’te olunması, Hz. Meryem’in bedenen melekler tarafından göğe yükseltilmesi olan Assomption bayramı olarak kutlanan 15 Ağustos’ta Lourdes’e gidilmesi bu duruma örnektir. İslamiyet’te ise aynı zamanda hac mevsimi olan Kurban Bayramı zamanından üç gün önce Mekke’de bulunarak dini vecibelerin gerçekleştirilmesiyle hac ibadeti yerine getirilir (Küçük, 2013: 116-124).

Dünyada bir dine inanların oranları dikkate alınırsa inanç turizminin sahip olduğu potansiyeli daha iyi bir şekilde anlaşılabilir. 2012 yılında PEW Research Center tarafından yapılan araştırmaya göre dünyadaki nüfusun %84’ü bir inanç sahibidir. Bir inana sahip olan insanların dinlere göre oranları:

- %32'si Hristiyan,
- %23'ü Müslüman,
- %16'sı bir dine mensup değil,
- %15'i Hindu,
- %7'si Budist,
- %6'si diğer dinlere,
- %0,2 Yahudi inancına mensuptur (Pew Research Center, 2012).

Dünyadaki nüfusun yaklaşık her 10 kişiden 9'u bir dine mensuptur. Bu dinlerin inananları tarafından kutsal kabul edilen yerler aynı zamanda inanç turizminin çekim merkezleri olmaktadır. Bu çekim merkezleri insanları seyahat etmeleri hususunda harekete geçmesine sebep olmaktadır. Yapılan bu seyahatler neticesinde inanç turizm sektörü geçmişten günümüze hızlı bir gelişim göstermektedir. İnanç turizmi merkezlerinin yoğunlaştığı ülkelerden biri de Türkiye'dir.

1.8. Türkiye'de İnanç Turizmi

Türkiye, jeopolitik konumu itibarıyla Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir köprü görevi görmektedir. Birçok medeniyet ve topluma ev sahipliği yapan Anadolu zengin kültürel mirasa sahiptir. Tarihi İpek yolunun Anadolu toprakları üzerinden geçmesi sebebiyle eski çağlardan itibaren turizm alanında birçok gelişme meydana gelmiştir. (Erkmen, 2019: 21).

Kültürel miras birikiminin en önemli sebeplerinden birisi de dini şahsiyetler ve eserler olmuştur. Anadolu coğrafyası üç ilahi din açısından birçok değeri ve eseri barındırmaktadır. Hristiyanlığın ilk yayılmaya Anadolu'dan başlaması, Hz. İsa'nın çevresinde bulunan havarilerin ve dinen kutsal kabul edilen şahsiyetlerin burada belli bir süre yaşamış olması Hristiyanlar için inanç çekim merkezi haline gelmiştir. Ülkemizde Hristiyanlar tarafından kutsal sayılan pek çok yerleşim yeri (İznik, Efes, Antakya, İstanbul) mevcuttur. Diğer bir ilahi din olan Yahudiliğin ortaya çıkışı Hz. İbrahim'e kadar temellendirilmektedir. Hz. İbrahim ve soyundan gelen diğer

peygamberler “Peygamberler Şehri” olarak nitelendirilen Şanlıurfa'da yaşamışlardır. Şanlıurfa bu özelliği ile inanç turizmi açısından önemli bir yere sahiptir. Nitekim son zamanlarda Göbeklitepe'ye olan rağbetin artması ile Şanlıurfa inanç turizmi açısından büyük bir gelişim gerçekleştirmiştir. Bunların haricinde bulundukları coğrafyada zulüm gören Yahudi ve Hristiyanların Anadolu'ya göçü sebebiyle ülkemizde hemen hemen her çağda Hristiyan ve Yahudilere ait kutsal mekanlar inşa edilmiştir. Anadolu coğrafyası Müslümanlar açısından da mühim bir merkezdir. Bin yıldan fazla Türk-İslam kültürü etkisi altındaki bu coğrafyada Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu dönemleri yoğun olmak üzere birçok eser inşa edilmiştir. Bu eserleri külliye, camiler, kervansaraylar, hanlar ve ribatlar olarak sıralamak mümkündür. Özellikle kervansarayların, hanların ve ribatların inşa edilmesi kervanlar ile ticaret yapan tacirlerin seyahat güvenliği ve konaklama ihtiyaçları bakımından hayati öneme sahiptir (Sargın, 2006: 4).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 1965 yılında Türkiye'nin inanç turizmi potansiyelini ortaya çıkarmak için anket çalışması faaliyetleri başlamıştır. 1983 yılında ise aynı kurumun yapmış olduğu “Hane Halkı Eğilim Anketi” ile ülke içinde yaşayan insanların seyahat amaçları ortaya çıkarılmak istenmiştir (Aksoy, 1998: 11).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 1993 yılında Anadolu'daki inanç turizmi çekim merkezleri tespit projesinde toplam 316 tane çekim merkezi tespit edilmiştir. Bunlardan 167 tanesi Müslümanlara, 129 tanesi Hristiyanlara ve 20 tanesi de Yahudilere ait eserlerdir (Başer ve Başçı, 2012: 431). Tespit edilen bu eserlerin envanteri hazırlanmıştır. Envanter çalışması esnasında ülkemizde var olan eserler belirli kriterlere göre ayrıştırılmıştır. Bu kriterler şu şekilde sıralanabilmektedir (Aksoy, 1998: 12):

- Dini önemi ve turist çekme potansiyeli yüksek olan yerlerin,
- Sanat tarihini konu olabilecek eserlerin olduğu yerlerin,
- Mimari açıdan ilginç ve türünün ilk örneği olan yerlerin,

- Ulaşılması kolay ve seyahat acentelerinin tur programında olan yerlerin tespiti yapılmıştır.

Türkiye'nin Turizm potansiyelinin ortaya konulması ve geliştirilmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Turizm Stratejisi 2023 ve Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı (2007-2013) kapsamında Mersin, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır ve Siirt illerini içine alan “İnanç Turizmi Koridoru” oluşturulmuştur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 85).

Tablo 3: İnanç Turizmi Koridoru

İL	MUSEVİLİK	HİRİSTİYANLIK	İSLAMİYET
MERSİN		St. Paul Kilisesi) St. Paul Kuyusu Alahan Manastırı Aya Tekla (Meryemlik) Meryem Ana Kilisesi Arap Ortodoks Kilisesi Dağpazarı Kilisesi Kızıl Kilise	Makam-ı Şerif Camii ve Danyal Peygamber Kabri Eshab-ı Kehf (Yedi Uyurlar) Mağarası Ulu Cami Müftü Camii Hazreti Mikdat Camii Kümbetler (Lalağa) Nure Sofî Türbesi Cami-i Nur Mencek Baba Türbesi Bilal-i Habeş Mescidi
HATAY		St. Pierre Kilisesi St. Simon Manastırı Barleam Manastırı Aziz Hanna Kilisesi Aziz Cora Kilisesi Markirkos Ortodoks Kilisesi Karasun Manuk Kilisesi	Ulu Cami Habib-ün Neccar Camii Kanuni Sultan Süleyman Camii Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi
GAZİANTEP	Gaziantep Sinagogu	Rumkale Kendirli Kilisesi	Şeyh Fethullah Camii ve Külliyesi Ökkeşiye Hazretleri Türbesi Yuşa Peygamber Türbesi Pir Sefa Hazretleri Türbesi
		Der Yakup Kilisesi Deyr-i Mesih Kilisesi	Ulu Cami

ŞANLIURFA			Hız. İbrahim Peygamberin Doğduğu Mağara ve Mevlid-i Halil Camii Balıklı Göl Hız. Eyyüp Peygamber ve Makamı Halil-ür Rahman Camii Rizvaniye Camii Şuayb Şehri (Harran) Hız. Elyasa ve Rahime Hatun Türebeleri
MARDİN		Deyr-ul Zaferan Manastırı Mort Şmuni Kilisesi Mar İzozil Manastırı Deyr-ul Umur Manastırı Meryem Ana Kilisesi Mor Barsavmo Kilisesi Mor Aksanoya Kilisesi Hah Harabeleri Mor Sarbel Kilisesi Mor Abraham Manastırı Mor Estafanos Kilisesi Mor Kuryakos Kilisesi Maryakup Manastırı Mor Circus Süryani Kadim Kilisesi	Ulu Cami Latifiye Camii Melik Mahmut Camii Abdurrahman Camii Cevat Paşa Camii Sıtti Radviyye (Hatuniye)Camii ve Medresesi Zinciriye Medresesi Kasımiye Medresesi
DİYARBAKIR	Yahudi Havrası	Meryem Ana Kilisesi Mar Petyum Kilisesi Surp Sarkis Kilisesi Surp Giragos Ortodoks Kilisesi St. George Kilisesi Protestan Kilisesi Ermeni Katolik Kilisesi Latin Kilisesi	Ulu Cami Behrampaşa Camii Şeyh Matar Camii Safa Camii Nebi Camii Nasuh Paşa Camii Ragıbiye Camii Melik Ahmet Camii Hız. Ömer Camii Hız. Süleyman Camii İskenderpaşa Camii Kurt İsmail Paşa Camii Hüsrev Paşa Camii Hoca Ahmet Camii

			Hadım Ali Paşa Camii Fatih Paşa Camii
ŞİİRT			Veysel Karani Türbesi İbrahim Hakkı Türbesi

Kaynak: Gündoğan, 2021: 47-54.

Ülkemizde Edirne, Bursa, İstanbul ve Konya gibi iller Selçuklu ve Osmanlı devletlerine başkentlik yapmış tarihi ve kültürel miras açısından zengin illerdendir. Ülkemizde bulunan önemli bazı şahsiyetlerin türbeleri ve olayların yaşandığı yerler inanç turizmi çekim merkezleri olmuştur. Bunları tasavvufi alandaki düşünce ve fikirleri ile etkisi evrensel bir seviyeye ulaşan Mevlana'nın Konya'daki türbesi, İslam'ın yayılışının ilk yıllarında kutsal topraklardan İstanbul'u fetheden ve burada vefat eden Ebu Eyüp el-Ensari'nin Eyüpsultan'daki türbesi, hilafetin Osmanlı Devleti'ne geçmesi ile kutsal emanetlerin İstanbul'a getirilerek sergilendiği Topkapı Sarayı, Hz. İbrahim'in ateşe atılması kıssasının gerçekleştiği Şanlıurfa ve Nuh tufanı olayının neticesinde geminin karaya oturduğu yer olarak bilinen Ağrı Dağı ülkemizde yoğun olarak turist çeken mekanlar arasındadır (Sezgin, 2001: 20). Bu inanç turizmi çekim merkezlerinin yanında 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri tarafından yüzey araştırmaları ile tespit edilen ve 1995 yılında kazı çalışmaları yapılarak gün yüzüne çıkarılan Göbeklitepe, bölgenin inanç turizmi potansiyeli açısından önemli bir keşif olmuştur (Kurt ve Göler, 2017: 1111-1112).

1.9. İnanç Turizmi ve Sembollerin İlişkisi

İnsanlar mensup olduğu dinin ilk ortaya çıktığı, yayıldığı ve tarihsel önem taşıyan yerleri görmeyi arzu edebilmektedir. Müslümanlar açısından kutsal olan Mekke, Medine ve Kudüs, Hristiyanlar açısından kutsal olan İstanbul, Efes, Roma ve Vatikan, Yahudiler açısından kutsal olan Ağlama Duvarı bunlara örnek teşkil etmektedir (Cengiz, 2019: 8).

Kutsal mekanların insanları çeken hususlarının başında dinen kutsal kabul edilen semboller gelmektedir. Sembol kavramı kelime manası olarak insanın

düşüncesini zihinsel olarak uyandıran şeylere verilen addır. Genel manada ise toplumların ve insanların kendi aralarındaki duygu, his ve mana yükledikleri şeylerdir. Bu bağlamda değerlendirdiğimizde semboller teolojik ifadelerin yansıması ve nesneye bürünmesi olarak ifade edilebilmektedir (Polat, 2022: 228-229).

Whitehead (1927: 1) *Symbolism Its Meaning and Effect* adlı eserinde uygarlıkların semboller üzerindeki tutumlarında büyük farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Müslümanlar için hilal, Hristiyanlar için haç, Yahudiler için Davut yıldızı (Mühr-i Süleyman) mensupları tarafından birçok anlamı muhtevasında toplayan sembollerdir. Dolayısıyla semboller tarihi geçmişi, olayları ve o dinin fikriyatını temsil eden önemli değerlerdir. Nitekim Schimmel (1954: 67) sembollerin ruha etki ettiğini ve toplumların düşünce ve kültürlerini içinde barındırdığını ifade etmiştir.

İnsanların inanç sistemlerindeki sembollerin yadsınamaz varlığı turizm alanını da etkilemiştir. İnanç sistemindeki sembollerin merak konusu olması inanç turizminin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Öyle ki insanlar, inançlarındaki sembollerin peşinden giderek hangi ülkede olursa olsun sembollerin anlamları ve inançlarındaki yeri ve önemini bizzat yerinde görme merakı inanç turizmine yönelmelerini sağlamış, duygu ve mana yükledikleri sembollerini yerinde incelemişlerdir (Eşitti ve Kınır, 2015: 184).

II.BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN EDİRNE'DEKİ SEMBOLLERİN GÖRSEL KÜLTÜR BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

2.1. Görsel Kültür Tanımı ve Kapsamı

Görsel kültür medya, arkeoloji, sanat, tasarım, sosyal medya araçları ve reklamlar gibi görsel öğelerin yoğun bir şekilde yer aldığı alanlarda kullanıldığı kavramdır. Ortaya çıkışı insanlığın ilk zamanlarına kadar giden görsel kültür son yüzyılda daha yoğun çalışmalardan adını söz ettiren bir disiplinler arası çalışma alanı olarak da ortaya çıkmaktadır.

Görsel kültür kavramına yönelik tanımlamaların ‘görme’ eyleminden başlanması gerektiğini ifade eden Berger (1986); *Görme Biçimleri* adlı eserinde görmenin önemi hakkında: “*Görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir.*” demiştir. Nitekim görme duyusu insanlarda doğuştan gelen bir donanımdır. Görme duyusu çevreden aldığı etkileşim ile hızla gelişir. Bir bebek yaklaşık üç aylık hale geldiğinde baktığı nesnenin tamamını algılayabilir seviyeye ulaşır. Bir yaşına geldiğinde ise yetişkin bir insan gibi görmeye başlar (Özyazıcı vd., 2021: 217). Böylece insan doğası gereği görsel unsurlara olan ilgisi yaşam boyu artarak devam eder.

İnsan hayatta algılarına ve duyularına görsel olarak hitap eden materyallerin algısal özelliklerini beyinde görsel bellek diye adlandıran bölüme kodlayarak saklar. Beyin ihtiyaç duyduğu zaman görsel belleğe kodlayarak sakladığı bu bilgileri geri çağırarak kullanır. Görsel bellek böylece görsel materyallerin algısal olarak kodlanıp saklandığı ihtiyaç duyulduğunda geri çağırıldığı bir klasör işlevi görmektedir (Çıralı, 2014: 17).

Toplumların deneyim ve yaşantılarından ortaya çıkan kültür, görsel kültürü devamlı bir etkileşim halinde etkilemekte ve etkilenmektedir (Çakır, 2014: 9-10). Bu durumdan dolayı her toplumun kendine özgü bir kültürü ve buna bağlı olarak ortaya koymuş olduğu görsel kültür anlayışı bulunduğunu söylemek mümkündür.

2.1.1. Görsel Kültür ile İlgili Tanımlamalar

Görsel kültür birçok görsel ve kültürel materyali içinde barındırdığı için araştırmacılar tarafından da farklı tanımlamalara tabii tutulmuştur. Elkins (2003: 2) *Visual Studies: A Skeptical Introduction* isimli eserinde görsel kültür kavramının ilk kez Michael Baxandall tarafından *Painting and Experience in Fifteenth Century Italy* eserinde kullanıldığını belirtmektedir.

Görsel kültür alanında önemli araştırmalarda bulunan Mirzoeff, görsel kültürü yaşama indirgeyerek günlük yaşam olarak tanımlamıştır. Mirzoeff'e göre insanlar yaşamdan tecrübe ettiği deneyimleri görselleştirme eğilimi taşıdıkları için görsel unsurların yoğun olduğu bir kültüre sahiptir. Görsel kültürün yaşamımızdaki bu etkinliği, anlamanın ve görmenin farklı olduğunu ve araştırılması gereken bir alan olduğunu ortaya koymaktadır (Hatipler, 2016: 26; Tanır, 2019: 242). Mitchell ise görsel kültüre farklı perspektiften bakarak, görsel kültürü görsel çalışmalardan ayrıştırarak açıklamaktadır. Görsel kültürü görsel çalışmalara göre tercih eden Mitchell, görsel kültürün çalışmalarda taraflı olduğunu söylemektedir. Taraflı olmanın neticesi olarak görsel unsurun insanlar tarafından nasıl algılanması isteniyorsa o bağlamda tasarlanması önem taşımaktadır. Örneğin görme duyumuz kültürel bir yapı neticesinde algısal işlemini yönlendirir. İnsan geçmişiyle şimdiki yaşamı arasında edinmiş olduğu bilgiler ile görsel unsurları tanımlar. Sanat, medya, oyun ve gösterilerin insanın sahip olduğu tarihsel bilgisi ile ilgisi vardır. Görmenin ve görsel olanın bilgisi, etiği, estetiği ve etimolojisi toplumdan kazanılarak tecrübe edilir (Çakır, 2014: 158-159).

Hatipler (2016: 25) görsel kültür kavramını “*toplumda var olan kişilerin hem yerel anlamda hem küresel anlamda sahip oldukları kültürel değerlerin ortaya*

koyduğu bilgi ve birikimle, görsel olanı yorumladıkları bir kavram” olarak tanımlamıştır. Görsel kültürü iki yaklaşıma göre ayıran Hatipler birinci yaklaşımı gazeteler, reklamlar, sinemalar ve televizyonlar aracılığıyla imgeleri içinde barındıran yaklaşım olarak, ikinci yaklaşımı ise heykeller, mimari yapılar, filmler ve resim çizim materyallerindeki imgeleri içinde barındıran yaklaşım olarak tanımlamıştır. Görsel materyallerin bu denli geniş bir perspektif içinde kullanılması görsel kültüre bir çerçeve çizilmesini mümkün kılmamaktadır.

Günümüz dünyasında var olan kültür anlayışının çoğunluğunu görsel kültür anlayışı oluşturmaktadır. Başka bir deyişle yaşamımızın birçok alanında görsel imgelere maruz kalınmaktadır (Tanır, 2019: 241). Görmenin etkisi neticesinde insanlar ilk çağlarda kullanmış oldukları av aletlerine, kap kacaklara, konakladıkları mekanlara ve mağaralara sembolik anlam ve derin imgelem barındıran, tarih öncesinde yaşayan insanlar için bir konuşma dilini ifade eden görsel imgeleri kullanarak toplumlar arasında iletişimi sağlayan ortak bir dil oluşturmuşlardır (Huyssteen, 2018: 146; Özdemir, 2021: 827). Hatipler (2016: 24) bu konu hakkında *“Görsel kültür olgusu tarihi mağara resimlerindeki av sahneleri ile başlatılabilir.”* değerlendirmesi ile desteklemektedir. Pavel Florenski (2007: 56) de görselin insan hayatındaki anlamı hakkında: *“...resmin görevi gerçekliği kopyalamak değil, gerçekliğin mimarisine ve materyaline, aynı şekilde anlamına ilişkin daha derin bir kavrayışı sağlamaktır daha çok.”* şeklinde belirtmiştir.

Mısır, Mezopotamya, Yunan ve Roma medeniyetlerinde görsel kültür imgelerini dinsel törenlerden günlük hayata kadar birçok alanda kullanıldığı görülmektedir. Mezar odalarında, ölüm ayininde ve ibadet amaçlı dinsel törenlerde dini anlam taşıyan birçok görsel unsurların kullanımı yaygındır. Günlük hayatta ise özellikle duvar resimlerinin yanında vazo ve kap kacak gibi nesnelerde yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir (Emre, 2016: 25-26). Uygurların dini inançlar sebebiyle evlerinin duvarlarına yapmış oldukları freskler de görsel kültür açısından önemli örneklerden biridir (Ağca, 2019: 53).

Erken Hristiyanlık döneminde yapılan freskolar ve mozaikler Hz. İsa merkezli bir anlayış ile resmedilmiştir. 395 yılında Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Bizans İmparatorluğu kurulmuş ve zamanla kendine has bir sanat anlayışı ortaya çıkmıştır. Freskoların ve mozaiklerin yanında el yazmalarında da devletin önemli şahsiyetlerinin yüceliğini gösteren dini amaçlı görsel imgeler resmedilmiştir (Emre, 2016: 43; Sahilli, 2016: 365).

Sanayi devrimi ile başlayan süreç toplumlarda ekonomik ve toplumsal alanlarda dönüşümler meydana getirmiştir. Bu dönüşümlerin neticesinde burjuvanın da ihtiyaçlarında birtakım değişimler meydana gelmiştir. Bu dönüşümlerden biri de fotoğraf anlayışındaki değişimlerdir. Fotoğrafın görevlerinden biri de bu seçkin sınıfın isteğini karşılamasıdır. Ancak zamanla fotoğraf anlayışında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Farklı çekim teknikleriyle detayların çarpıtılması, anlık çekim gibi anlayışlar sanatçılara resim sanatında da aynı şeyi yapma ilhamını vermiştir. Empresyonist düşüncedeki sanatçıların nesnelere bakış açısında değişiklikler meydana gelmiştir (Gök, 2017: 119-120). Bu dönemde birçok sanat akımı gelişme göstermiş ve imgelerin anlamlandırılması ve yorumlanmasında farklı düşünceler ortaya çıkmıştır.

20.yy. itibarı ile görsel kültür imgelerin kullanımı teknolojik gelişmeler bağlamında dünya çapında yayılmış ve çeşitlenmiştir. Sinema, televizyon ve sosyal medya mecraları bu imgelerin bir ifade dili haline dönüşmesini hızlandırmıştır. Teknoloji insanların sosyal bir varlık olmasına uygun tasarlanmasıyla birlikte insanların sanal dünyada dijital bir kimlikle var olması sağlanmış ve görsel kültürün önemi artmıştır (Mayda, 2022: 1034).

2.1.2. Görsel Kültürün Çalışma Alanları

Duncum'a göre görsel kültür alanında yapılan çalışmaları kültürel çalışmalar, materyal dayalı kültür çalışmaları ve çağdaş sanat uygulamaları olmak üzere üç alanda toplamak mümkündür (Hatipler, 2016: 36).

Kültürel çalışmalar: Günümüz kültürünü yoğunluk bakımından görsel kültür oluşturmaktadır. Görselliğin yaşamımızdaki her alanda yoğun bir şekilde işlenmesi kültürün ayrılmaz bir unsuru olmasını sağlamıştır (Kaynar Tanır, 2019: 241). Bu yaklaşıma göre toplumların yapısal özellikleri ve alışkanlıkları kültürel çalışmaları oluşturmaktadır. Görsel kültür bu yaklaşımda filmlerde, resimlerde ve televizyon kanallarındaki görüntülerin anlamı gibi konularla ilgilenmektedir (Hatipler, 2016: 36).

Materyale dayalı kültür çalışmaları: Bu yaklaşıma göre kültürel çalışmaların önem verdiği nesnenin ne anlama geldiği analizinin yanında materyalin yapısına yönelik çalışmaların yapıldığı yaklaşımdır. Günlük yaşamımız üzerinde etkisi olan kültür, insanların nesnelere yüklediği anlamlar üzerinde etkisi vardır. Nitekim görselin içerdiği kültürel öğeler, görsel olanın bireyler üzerinde oluşturduğu etkiyle yerel ve küresel kültürü de deneyimlemesini sağlar. Örneğin ABD'nin önemli simgelerinden olan kola ve hamburger bir yemekten daha çok anlam ifade etmektedir (Hatipler, 2016: 37; Bilginer Erdoğan, 2021: 110).

Çağdaş sanat uygulamaları: Bu yaklaşım görsel kültür çalışmalarındaki sanat uygulamalarını kapsamaktadır. Çağdaş sanat uygulamaları yaklaşımı yaklaşımlar arasında en genel yaklaşım olarak sanat uygulama öğretilerinin yanında kültürel çalışmalar ve materyale dayalı çalışmaları da kapsamaktadır. Bu yaklaşım sanat eğitiminin yeniden yapılandırılmasını vurgulamaktadır. Çağdaş sanat uygulamaları insanların sanat anlayışında tekrara düşmesinden ziyade analiz ve düşünceye yönelmelerine önem vermektedir (Hatipler, 2016: 37).

Görsel Kültürdeki bu çalışma alanları bize görsel olanın tasarısının ve bakış açısının değişip geliştikçe yaklaşımlarında zamanla çeşitleneceğini göstermektedir.

2.2. Görsel Kültür Açısından Edirne İli Örneği

2.2.1. Edirne'nin Genel Yapısı

Edirne coğrafi konum olarak Marmara Bölgesi'nin Trakya bölümünde, Meriç ve Tunca nehirlerinin birleştiği noktada yer almaktadır. Edirne ilinin doğusunda Kırklareli ve Tekirdağ, güneyinde Çanakkale ve Ege Denizi'nde bulunan Saros Körfezi, kuzey ve kuzeybatısında Bulgaristan ve batısında Yunanistan yer almaktadır. Bulgaristan ve Yunanistan ile sınır uzunluğu toplam 310 km.'dir. İstanbul'a karayolu uzaklığı 225 km., demiryolu ile uzaklığı 284 km.'dir. İl sınırları içinde Merkez ilçe dahil olmak üzere 9 ilçe, 16 belde ve 253 köy bulunmaktadır. İlçeleri Süloğlu, Lalapaşa, İpsala, Meriç, Havsa, Keşan, Uzunköprü ve Enez'dir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023: 5). 2023 nüfus sayımı TÜİK verilerine göre güncel il geneli nüfus 419.913'tür. (TÜİK,2024).

2.2.2. Tarihsel Süreci

Edirne ili, soyları Traklara dayanan Odrisler tarafından bir yerleşim yeri olarak kuruldu. Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin kesiştiği bir noktada bulunan Odrysia, Roma İmparatorluğu döneminde (M.Ö. 342-341) Makedon Krallığı ile yapılan savaşta yenilerek Makedon hakimiyetine girmiştir. M.S. 2. yy.'da tekrar Roma İmparatorluğu hakimiyetine giren şehir, Roma Kralı Hadriaonus tarafından yapılandırılarak kendi adını vermiştir. 395 yılında Roma imparatorluğu ikiye ayrılması neticesinde daha sonra Bizans Devleti olarak adlandırılacak Doğu Roma İmparatorluğu topraklarına dahil edilmiştir. Edirne kavimler göçü ile Hunlar, Avarlar ve Peçeneklerle birlikte birçok kavmin akınına uğramıştır (Er, 2016: 74).

I. Murat tarafından 1361 yılında fethedilen şehir, Edrinus/Endriye/Edrune isimleri ile anılmıştır. Edirne Osmanlı Devleti'nin Bursa'dan sonra ikinci başkenti olmasıyla şehirde birçok cami, kervansaray ve idari yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Tunca Nehri kenarındaki Yeni Saray (Saray-ı Atik) bu dönemde yapılmaya başlanan yapılar arasındadır (Bayram, 2023: 143-144). Bu saray Fatih Sultan Mehmet'in yetiştirdiği ve İstanbul'un fethine dair planlarını yaptığı yerdir. 1453 İstanbul'un fethine kadar tam 92 yıl başkentlik yapan Edirne, başkentini İstanbul'a taşınmasından sonra önemini yitirse de ikinci bir başkent olarak yerini korumuştur (Özendes, 1999: 17).

15-16. yy. Edirne şehrinin mimari anlamda zenginleştiği bir dönemdir. Yazılarıyla meşhur olan ve ilk önemli eser olarak kabul gören Eski Camii (1403) ilk yapılarıdır. Mevlevihane'den camiye dönüştürülen çinileri ile meşhur Muradiye Camii (1435) de bu dönemde yapılmıştır. Ayrıca kapısı ile anılan Üç Şerefeli Camii (1447), Türk-İslam mimarisinin öncü çalışmalarındandır. II. Bayezid Külliyesi ve Darüşşifası (1488) Edirne'ye yapılan önemli mimari yatırımlardandır. Edirne'nin simgesi sayılan ve kubbesi ile meşhur Selimiye Camii de bu dönemin mimari eserleri arasındadır. Bu dönemde yapılan bu eserler ile Edirne, mimari anlamda klasik görünümüne kavuşmuştur (Emecen, 1998: 54, 55).

17.yy'a kadar Edirne, bir harekât merkezi olarak kullanılmıştır. I. Ahmed dönemi ile şehir, eğlence ve av merkezi olmuştur. Osmanlı dönemi içerisinde tarihi sürecinde pek çok olaya şahit olan Edirne şehri, Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı ve dağılma dönemine girdiği zamanlarda Rusların, Bulgarların ve Yunanların işgallerine uğramıştır (Özalp, 2019: 9).

Bu bağlamda tarihsel süreçte Edirne'nin geçirdiği sıkıntılı süreçler vardır. 93 harbi (24 Nisan 1877 – 3 Mart 1878) neticesinde Rus işgaline uğrayan şehir, sosyal ve ekonomik açıdan zayıflamış, Ayastefanos Antlaşması maddeleri gereğince sınır şehri olmuştur. I. Balkan Savaşı'nda Sırp ve Bulgar işgaline, I. Dünya savaşı sonrası 1920-1922 yılları arasında Yunanlıların işgaline uğrayan şehir, Mudanya Antlaşması sonucu 25 Kasım 1922 tarihinde işgalden kurtulmuştur. 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı ile yeni bir döneme girmiştir (Abdurrahman Hibri, 1999: 14; Er, 2016: 74)

2.2.3. Coğrafi Yapısı

Edirne Türkiye'nin nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık bölgesi olan Marmara Bölgesi'nde yer almaktadır. 6276 km²'lik alana sahip olan Edirne, Türkiye topraklarının %0,8'ini kaplamaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği ise 41 m.'dir. Edirne, geniş ve düzlük ovaların yaygın olduğu bir yer şekline sahiptir. İlin hava koşulları ise kış aylarında karasal iklimin etkisini arttırdığında hava sert ve yağışlı, Akdeniz iklimi etkisini arttırdığında ise hava ılık ve yağışlıdır. Yaz aylarında ise hava

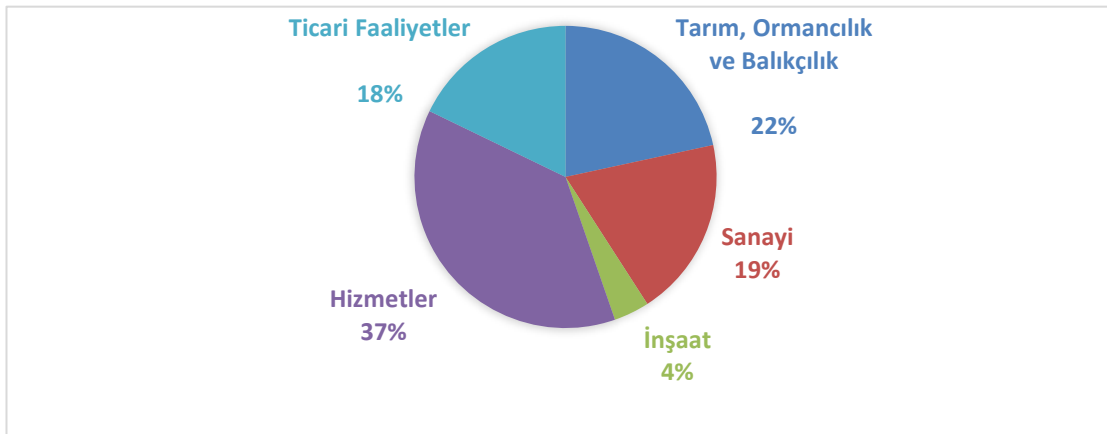
sıcak ve kurak, bahar dönemleri ise yağışlıdır. İlin yıllık sıcaklık ortalaması ise 13,5 derece, yıllık yağış miktarı ise 600 mm. civarındadır (Sözal, 2018: 17).

Edirne genel olarak düzlük ovaların hâkim olduğu bir ildir. En yüksek noktasında 388 m. ile ilin güneyinde yer alan Hisarlı Dağı bulunmaktadır. Kentin sularının toplandığı yer Meriç Nehri'dir. Arda, Tunca ve Ergene nehirleri Meriç Nehri'nin kollarını oluşturmaktadır. Meriç nehri boyunca uzanan Kazanova ve İpsala ovaları ilin en verimli topraklarını oluşturmaktadır. İlin güney kesimi Akdeniz ikliminin etkisi ile kışlar ılımlı geçse de kuzey kesimine gidildikçe Balkanlardan gelen soğuk hava dalgalarıyla birlikte karasal iklimin etkisi artmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023: 5).

2.2.4. Ekonomik Yapı

Edirne'nin ekonomik yapısının tarım hayvancılık ve tarıma dayalı sanayi olmak üzere sınır ticareti ve turizm faaliyetleri önemli bir yere sahiptir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2022 yılı araştırma verilerine göre 147.752 TL olan kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) miktarına göre 81 il arasından Edirne'ye 25. sırada yer vermiştir. Yurtiçi ve yurt dışı karayolu ve demiryolu ulaşımının gelişmiş olması, İstanbul'a konum açısından yakınlığı Edirne'nin sanayi şirketleri için çekim merkezi olmasını sağlamıştır. Edirne'nin GSYİH içinde sektörlere göre dağılımı TÜİK verileri kullanılarak Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Edirne İlinin Sektörel Bazda Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Dağılımı

Kaynak: TÜİK'in 2023 yılında yayınlamış olduğu "İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2022" verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki verilere göre Edirne'nin GSYİH içinde hizmet sektörünün payı %37, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün payı %22, sanayi sektörünün payı %19, ticaret sektörünün payı %18 ve inşaat sektörünün payı %4'tür. Bu verilere göre hizmet sektörü ve tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün payı Edirne'nin GSYİH içindeki en yüksek paylarını oluşturmaktadır.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 1996, 2003, 2011 ve 2017 yıllarında yapılan "Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE)" kapsamında 81 il hakkında raporlar hazırlanmıştır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

Tablo 4: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası (1996, 2003, 2011 ve 2017)

İller	Araştırma Yılı				
	1996(76 il)	2003(81 il)	2011(81 il)	2017(81 il)	
	Sıra	Sıra	Sıra	Sıra	Gelişmişlik Endeksi
Edirne	18	16	12	21	0,534
Kırklareli	14	11	15	18	0,557
Tekirdağ	8	7	9	9	1,014
İstanbul	1	1	1	1	4,051
Ankara	2	2	2	2	2,718
İzmir	3	3	3	3	1,926

Kaynak: "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE)" sonucunda elde edilen veriler yazar tarafından derlenmiştir.

Edirne ekonomik yapısı tarım ağırlıklıdır. Tarımsal üretimde çeltik, ayçiçeği ve buğday üretimi ilin toplam tarlaların %92'sinde üretilmektedir. Çeltik üretimi Meriç, Ergene ve Tunca nehirlerinin geçtiği havzalarda, buğday ve ayçiçek tarımı ise ikili münavebe şeklinde sulamaya yakın olmayan yerlerde tercih edilmektedir. Edirne ayçiçek üretimindeki payı ülke genelinde önemli bir yere sahiptir Türkiye'nin ayçiçek işlenmesi ve pazarlaması konusunda önemli kuruluşlarının Trakya Birlik, Edirne merkezli bir kuruluştur. Edirne'nin Avrupa'ya Asya'ya bağlayan güzergâh üzerinde olması, diğer sektörlerinde gelişmesini sağlamıştır. Fabrikalarda üretilen tekstil

ürünleri yurt içinde ve yurt dışına ihraç edilmektedir. Maden olarak linyit kömürü ve bentonit madenleri çıkarılmaktadır (Sönmez, 2011: 57).

2.3. Edirne ve Turizm

Edirne tarihi ve doğal yapısıyla ziyaretçilerin rotalarına ekledikleri destinasyonlardandır. Anadolu ve Avrupa arasında köprü konumunda olması kültürel bağlamda zenginliği de beraberinde getirmektedir. Kentte bulunan 612 tarihi eser ve 29 adet SİT alanı turizm potansiyelini arttıran önemli etkenlerdendir (TÜRSAB, 2022). Bu özelliklerinden dolayı her yıl çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır. Ziyaretçiler kentte konaklamalı ve günübirlik gezileri tercih etmektedir.

Tablo 5: Edirne’deki Konaklama Tesislerine Giriş Sayıları

YIL	YABANCI	YERLİ	TOPLAM
2020	59.695	287.270	346.965
2021	117.120	424.894	542.014
2022	217.038	410.094	627.132

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Konaklama İstatistikleri (2020, 2021, 2022)

Kültür Bakanlığı’nın her yıl yayınladığı konaklama istatistiklerine göre Edirne’deki konaklama tesislerine giriş sayıları sürekli bir artış göstermektedir. 2020 yılında konaklama tesislerine 346.965 kişiye 2021 yılında % 56,2 artış ile 542.014 kişiye yükselmiştir. 2022 yılında ise konaklama tesislerine giriş sayısı %15,7 artarak 627.132 olmuştur. Bu sayının 217.038’ini yabancılar oluşturmaktadır.

Edirne İl Kültür Turizm Müdürlüğü’nün güncel verilerine göre Edirne’de bulunan bakanlık işletme belgeli konaklama tesislerinin sayısı 28 adettir. Bu tesisler toplam 1264 oda ve 2465 yatak kapasitesine sahiptir (Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

Edirne bir sınır şehri olması sebebiyle birçok sınır kapısına sahiptir. Bu sınır kapıları Uzunköprü, Hamzabeyli, İpsala, Pazarkule ve Kapıkule sınır kapılarıdır.

Bunlardan Uzunköprü sadece demir yolu ulaşımına, Hamzabeyli, İpsala ve Pazarkule kara ulaşımına açıktır. Kapıkule ise hem kara hem de demir yolu ulaşım ağına sahiptir. Kültür Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu sınır istatistiklerine göre Edirne'nin yıllar içinde sınır kapılarından geçenlerin sayısı Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Edirne Sınır Geçiş İstatistikleri

YIL	TOPLAM KİŞİ
2020	1.804.051
2021	2.599.609
2022	4.636.437

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır İstatistikleri (2020, 2021, 2022)

Edirne'deki konaklama tesislerine dair Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Ocak 2024 verilerine göre işletme, yatırım ve basit konaklama(belediye) işletme belgeli toplam 167 işletme mevcuttur. Bu işletmelerin oda ve yatak sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: Edirne'deki Konaklama Tesisleri

Tür	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
İşletme Belgeli	40	2.496	5.893
Yatırım Belgeli	6	306	624
Basit Konaklama (Belediye) İşletme Belgeli	121	3.245	6.490
Toplam	167	6.047	13.007

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tesis İstatistikleri (Ocak 2024)

Edirne'de seyahat acentaları ve rehber sayılarına ilişkin veriler incelendiğinde TÜRSAB'a bağlı faaliyet gösteren 21 seyahat acentası mevcuttur. Bu acentaların 16'sı

merkez, 5'i şube olarak işlev görmektedir. İstanbul Turist Rehberleri Odası (İRO)'na bağlı Edirne bölgesinde hizmet veren rehber sayısı 33'tür (TÜRSAB, 2022).

2.3.1. Edirne İnanç Turizmi Envanteri

Edirne tarihi ve kültürel birikim açısından zengin bir şehirdir. Birçok medeniyet ve inancın bir arada yaşamış olduğu bu kadim şehir, Anadolu ve Balkanlar arasında bir köprü görevi de görmektedir. Ulaşım imkanlarının artması ve çeşitlenmesi neticesinde birçok turizm faaliyetine ev sahipliği yapmıştır. İnanç turizmi çekim merkezlerinin çeşitlenmesi ile her inançtan insanlar kutsal gün ve bayramlarda bu merkezleri ziyaret etmektedir. Bunun yanında inanç turizm merkezlerinin tarihi ve mimari özellikleri turistlere ayrı bir kültürel birikimini de aktarmaktadır. İnanç turizmi merkezlerinden biri olan Edirne'de birçok tarihi eser ve etkinlik mevcuttur. TÜRSAB tarafından Haziran 2022'de yayınlanan "Edirne Turizmi" çalışmasına göre en çok ziyaretçi çeken dini mekanlar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: TÜRSAB 2022 Edirne İnanç Turizmi Çekim Merkezleri ve Etkinlikleri

Tür	Eserler
Camiler	- Selimiye Camii - Eski (Ulu) Camii - Üç Şerefeli Camii - Muradiye Camii - Darülhadis Camii II. Bayezid Camii ve Külliyesi - Hasan Sezai Dergâhı Camii
Kiliseler	- Sveti George Bulgar Kilisesi - Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesi
Sinagog	Edirne Büyük Sinagogu (Kal Kadoş Ha Gadol)

Diğer İnançlara Ait Eserler	• Bahai Evi (Beyaz Ev)
İnanca Dayalı Etkinlikler	• Kakava ve Hıdrellez Şenlikleri

Kaynak: TÜRSAB tarafından Haziran 2022’de yayınlanan “Edirne Turizmi” çalışmasındaki verilere göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.4. Edirne İnanç Turizmi Merkezlerindeki Görsel Semboller

2.4.1. Camiler

Edirne’de bulunan camileri inanç turizmi çekim merkezleri olarak değerlendirdiğimizde; Selimiye Camii, Eski (Ulu) Cami, Üç Şerefeli Camii, Muradiye Camii, Darülhadis Camii ve II. Bayezid Camii ve Külliyesi öne çıkmaktadır. Bu camilerin tarihi ve mimari özellikleri ile barındırmış olduğu görsel semboller inanç turizmi açısından önem taşımaktadır.

2.4.1.1. Selimiye Camii

Edirne inanç turizmi merkezleri bağlamında incelediğinde en önemli mekânların başında Selimiye Camii gelmektedir. Selimiye Camii gerek yapısı gerek mimarisi konusunda mühim bir eserdir. Selimiye Camii etrafında bulunan Darülkurra, Darülhadis, Arasta Çarşısı ve Muvakkithane ile bir külliye yapısının da parçası halindedir. Sultan II. Selim tarafından 1569-1575 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırılan cami, merkezinde ana kubbeyi sekiz adet başlıksız ve yivli fil ayağı taşımaktadır. Dâyezâde Mustafa (2019: 100) sekiz fil ayağını arş-ı âlâyı taşıyan sekiz meleği simgelediğini söylemektedir. 31,30 m. çapındaki merkezi ana kubbe 45x36 m.’lik alanı örtmektedir. Caminin ana kubbesini dört taraftan çevreleyen 70,80 m. uzunluğunda üçer şerefeli dört minaresi bulunmaktadır. Caminin iç mekânı yönünde olan iki minarenin üçer merdiveni vardır. Bu merdivenlerden biri sadece en alttaki

şerefeye, ikinci merdiven ise hem alt en orta şerefeye, üçüncü merdiven ise üç şerefeye de çıkmaktadır (Aslanapa, 2004: 286-290).

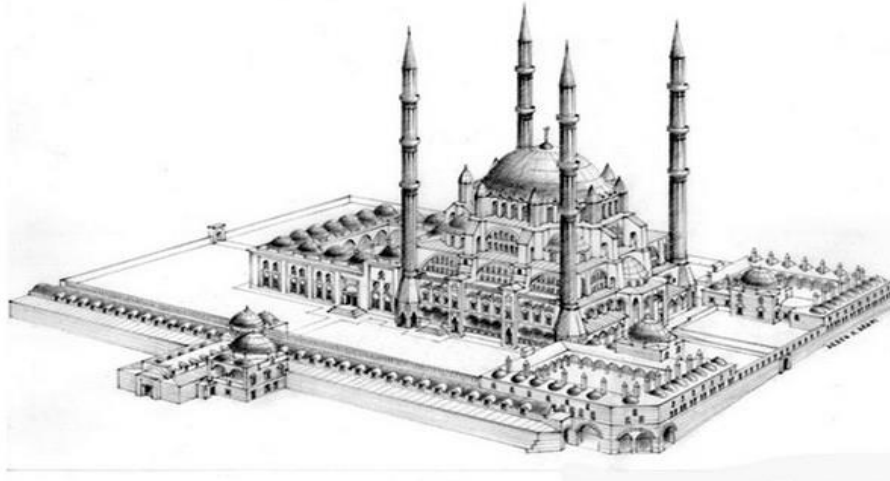
Minareler sembolik açıdan değerlendirildiğinde Selimiye Camii'ndeki on iki şerefenin II. Selim'in saltanatındaki 12. kişi olmasını sembolize etmektedir. Evliya Çelebi bu konu hakkında şunları belirtmektedir: *“Dört minarelerin üçer kadeh şerefeden on iki tabaka eder. Ona işarettir ki, Sultan II. Selim, Osmanoğullarının on ikinci padişahı ola. Ve her şerefesinin duvarları öyle ağ gibi oymadır ki sanki Fahrî makas ile Hitayî kâğıttan oymuştur.”* (Evliya Çelebi, 2006: 574). Cami iç unsurlarından müezzin mahfili on iki paye üzerinde merkezi kubbenin altında yer almaktadır. Hünkâr mahfili ise kible yönünde caminin sol tarafında, kütüphane de kadınlar mahfilinin uzantısı olarak caminin sağ tarafında yer almaktadır. Caminin duvar ve kubbe yazıları Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır (Abdurrahman Hibri, 1999: 21). Evliya Çelebi yazmış olduğu *Seyahatnâme*'sinde Hasan Çelebi kubbenin göbek kısmındaki ayetleri işlerken, gözüne kireç suyu kaçmasının can havliyle yanında bulunan çanak içindeki kireç suyu ile gözünü yıkayınca diğer gözünün de yanarak kör olduğunu ve ustalık göstererek hatları işlediği Selimiye Camii'nde ustalığının sona erdiğini aktarmaktadır (Evliya Çelebi, 2006: 572).

Selimiye Camii'nin tarihsel süreçteki yeri ve önemini ifade eden olaylar vardır. Bu olaylardan biri de 1805 yılında Vehhabilerin Mekke ve Medine'yi işgal etmesi ve hac yolunun tehlikeye girmesi neticesinde ferman ile 1807 yılında Osmanlı coğrafyasında yaşayan halk için hac ibadeti engellenmiş ve 7 sene boyunca Selimiye Camii ziyaret için uygun bulunmuştur (Şengül, 2010: 86).

Selimiye Camii'nin önemini ifade eden bir başka özelliği ise caminin önünde bulunan hazirede metfun bulunan önemli şahsiyetlerin olmasıdır. III. Ahmed'in Selim adındaki şehzadesi bu caminin mihrabı önündeki türbede metfundur (Ahmet Bâdi, 2000: 43). Balkan Harbi sırasında şehit düşen askerlerin kabirleri, 1898-1907 yılları arasında belediye başkanlığı yapmış Dilaver Bey'in kabri, Nizamiye 15. Alay kumandanı kaymakam rütbeli Mahmut Tahir Bey'in ve ressam ve tabip Cevad Seyyid Bey'in kabri bu hazirede mevcuttur. Süvari yüzbaşı Reşid Bey'in kabrinin yanına

2015 yılında eski Edirne Müftüsü Hafız İbrahim Koçaşlı defnedilmiştir (Çapku, 2020: 50).

2021 yılında Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından başlatılan restorasyon süreci 09.03.2025 yılında bitirilmesi planlanmaktadır. Edirne Vakıflar Bölge Müdürü Ahmet Saraç vermiş olduğu bir demeçte Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Kasım 2021’de başlanan restorasyon çalışmalarının özenli bir şekilde ilerlediğini belirterek yapılan çalışmalar hakkında şu şekilde bilgi vermiştir: *“Camimizin kubbe ve duvarlarında yapılan raspalar sonucu elde edilen yeni veriler doğrultusunda kalem işi çalışmalarımız devam etmektedir. Diğer taraftan minarelerimizin güçlendirme ve restorasyon çalışmaları sürmektedir. Minarelerimizin külâh altında bulunan ve günümüze sadece bir tanesi ulaşan çinileri orijinaline uygun olarak ürettik ve iki minaremizde yerine monte ettik. Onarımı tamamlanan bir minaremizin iskelesini de en kısa sürede sökmeye başlayacağız.”* (Anadolu Ajansı (AA), 2023).

Görsel 1: Edirne Selimiye Camii Plan

Kaynak: <https://www.trakyagezi.com/mimar-sinan-gezi-yolu-edirne/selimiye-cami-kroki/> Erişim Tarihi: 30.08.2023

Selimiye Camii barındırdığı görsel unsurlar bağlamında zengin içeriklere sahiptir. Evliya Çelebi (2006: 574) bu konu hakkında *“Sözün kısıası bu cami 370 ustalık üzere yapılmış sağlam bir camidir, ama her bir şekilde icra olunan ustalıklarını*

anlatsak başka bir ciltli kitap olur.” şeklinde ifade etmiştir. Yapıda var olan birçok detay ve unsur arasından katılımcıların görüşlerine göre en çok rağbet gören sembolleri “Kubbe”, “Minber”, “Çiniler”, “Ters Lale”, “Üç Merdivenli Minareler”, “Çarkıfelek”, “Çifte Kumrular Sütunu” ve “Vaaz Kürsüleri” şeklinde sıralanabilir.

Kubbe: Mimar Sinan’ın ustalık eseri olan Selimiye Camii’nin en dikkat çeken detaylarından biri merkezi ana kubbesidir. Ana kubbenin 31,30 m. çapı ve 42,25 m. yüksekliği vardır (Batır, 2022: 33). Ana kubbeyi çevreleyen hat yazıları Hasan Çelebi tarafından celi sülüs harfler ile yazılmıştır (Özsayiner, 1988: 9). Besmele ile başlayan İhlas Suresi yer almaktadır. Bu sure: De ki: “O, Allah’tır, tektir. Allah Samed’dir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O’nun hiçbir dengi yoktur.” anlamını taşımaktadır. İhlas suresinin etrafında sekiz tane şemse formunda Allah’ın sıfatları yazılmıştır (Özsayiner, 1988: 12).

Selimiye Camii yapıldığı dönemde kubbenin çapı ve yüksekliği bakımından Ayasofya Camii’nin kubbesinin büyüklüğüne yakın bir şekilde yapılmıştır. Nitekim Dâyezâde Mustafa Solakzâde’nin Mimar Sinan’ın kitabı *Mimarnâme*’den şu şekilde alıntılarladığını bize aktarmaktadır; “*Edirne'deki Sultan Selim Camii'nin kubbesi İstanbul'daki Ayasofya Camii'nin kubbesinden daire çevresi bakımından dört zira ve yükseklik bakımından da iki zira büyük olarak yapılmıştır.*” (Dâyezâde Mustafa, 2019: 80). Ancak Selimiye’nin kubbe ölçüleri Ayasofya Camii’nin kubbesinden alçak olup, çapı da büyük değildir (Şengül, 2010: 41).

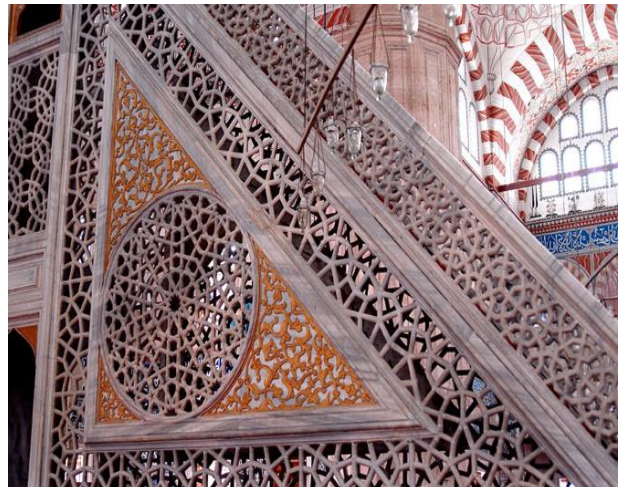

Görsel 2: Selimiye Camii Ana Kubbe

Kaynak: Edirne il Kültür ve Turizm Müdürlüğü Envanteri 2020-2021

Minber: Selimiye Camii’nde bulunan önemli detaylardan biri de minberdir. Minber usta bir işçilik ile mermerin ajur tekniği kullanarak işlenmesi sayesinde dantel görüntüsü vermektedir. Yan aynalar ve kemer bölümünde kabartma tekniği olarak Rûmî tarz tercih edilmiştir. Minberin köşk kısmındaki çinilerde sır altı tekniği ile bahar dalı kompozisyonu uygulanarak gül, sümbül, lale ve karanfil çiçeklerinin bulunduğu çinili bir pano yerleştirilmiştir. Kûlahında ise kalem işi süslemelere yer verilmiştir (Mülayim ve Çobanoğlu, 2009: 431).

Dâyezade Mustafa’nın *Selimiyye* adlı eserinde bir rivayetle Sultan II. Selim’in Mimar Sinan’a minberin altın kaplama yapılmasını ferman ile bildirince Mimar Sinan: *“Pâdişahım bu âlemde altına düşkün olmayan kimse yoktur; malumunuz olduğu üzere günlerin ve yılların gelip geçmesiyle bu halk törpü ve Dımışkî bıçak alıp az zamânda öyle altın işlemeli bir minberi yok ederler. Öyle ki hiç yapılmamışa çevirirler. Çünkü bu âlemde sürmeyi gözden çekecek yolsuzlar çoktur. Ancak, padişahım, Allah’ın izniyle ve senin sayende bu câmi-i şerife öyle sanatlı bir minber yapayım ki mübarek isteğini aşsın ve kıymeti de altın kıymetinden daha fazla olsun”* demiştir (Dâyezâde Mustafa, 2019: 111). Nitekim minber altın kaplama şeklinde inşa edilseydi işgaller sırasında yağmalanmaması mümkün değildir.

Görsel 3 a-b: Selimiye Camii Minberi

Kaynak: (a) https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=26915

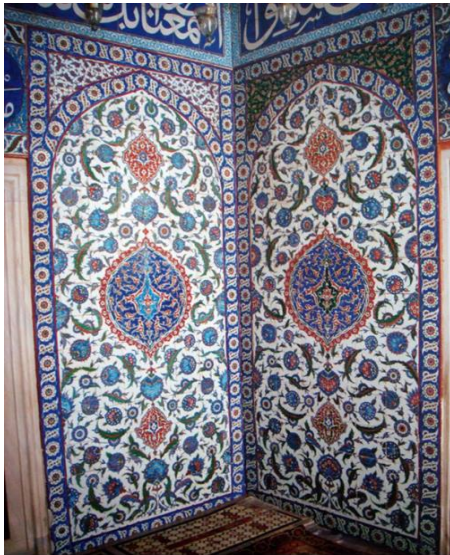
Erişim Tarihi: 30.08.2023

(b) https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=26914

Erişim Tarihi: 30.08.2023

Çiniler: Selimiye Camiinin en önemli detaylarından biri de 16.yy'da İznik'te üretilen daha sonra Selimiye Camii'nin duvarlarına yerleştirilen çinilerdir. Çini sanatının en güzel örneklerinden olan bu çinilerin imalatında sır altı tekniği kullanılmıştır. Selimiye Camiinde çiniler Mihrap duvarı, Hünkâr Mahfili duvarları, kadınlar mahfili duvarları, kemer köşelikleri, kible yönündeki pencere alınlıklarında yer almaktadır (Çanak, 2013: 45).

Mihrabın sol tarafında yer alan Hünkâr mahfilindeki İznik çinileri devrin en kıymetli çinileri arasındadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde Rusların Edirne'yi işgaliyle Rus General Mihail Skobelev tarafından çiniler söktürülerek Moskova Müzesine götürülmüştür. Tahrip edilen çinilerin yeri daha sonra boya ile kaplanmıştır (Aslanapa, 2014: 42).

Görsel 4 a-b: Mihrap Duvarındaki Çiniler

Kaynak: (a) Çanak, 2013

(b) Vakıf Şehir Dergisi, 2022

Ters Lale: Selimiye Camiinde turistler tarafından en çok rağbet gören sembollerden biridir. Müezzin mahfilinin on iki ayağından sol ön sütunun ana kapıya bakan yönünde yer almaktadır. Ters Lale motifinin mermer sütuna işlenmesi hakkında iki farklı efsane mevcuttur. Bunlardan biri caminin inşası için seçilen yerde bulunan lale bahçesinin arsa sahibi bir kadının rıza göstermemesinden dolayı işlenmesinin sembolü olarak yapıldığıdır. Diğeri ise halk arasında en çok bilenen efsane olan, Mimar Sinan'ın Selimiye Camii inşası sırasında torunu Fatma'nın Edirne'de vefatı üzerine çıraklarından biri tarafından mermere ters lale sembolünü işlemesi efsanesidir (Uğurluel, 2016: 112-113).

Görsel 5: Ters Lale

Kaynak: Uğurluel, 2005

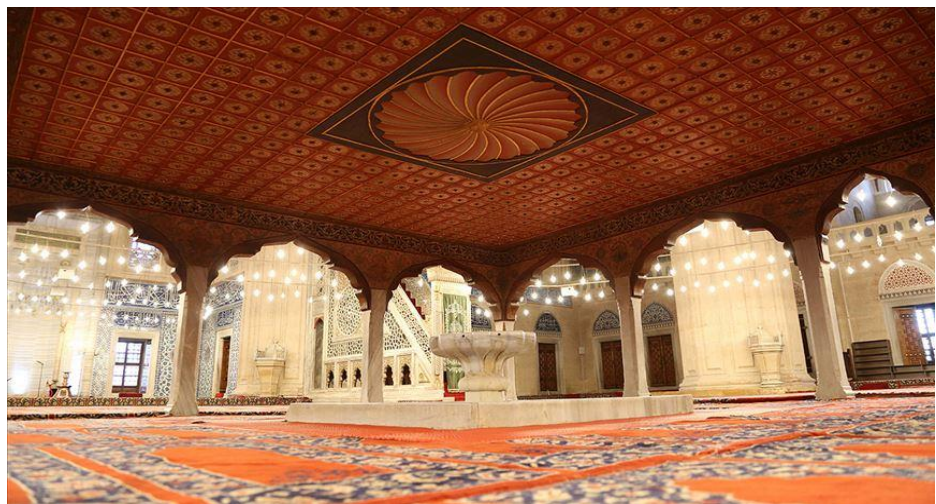
Üç Merdivenli Minareler: Selimiye Camiinin en dikkat çeken yapılarından biri de minareleridir. Mevcut minarelerin iki tanesinde üçer adet bulunan şerefelerine üç farklı merdivenle çıkılıyor olması yapının en dikkat çeken unsurlarından biridir. Caminin iç mekânı yönünde olan bu iki minarenin merdivenlerinden biri sadece alttaki şerefeye, ikinci merdiven ise hem orta hem de üçüncü şerefeye, üçüncü merdiven ise üç şerefeye de çıkmaktadır (Ahmet Bâdi, 2000: 42).

Görsel 6: Üç Merdivenli Minare

Kaynak: Uğurluel, 2005

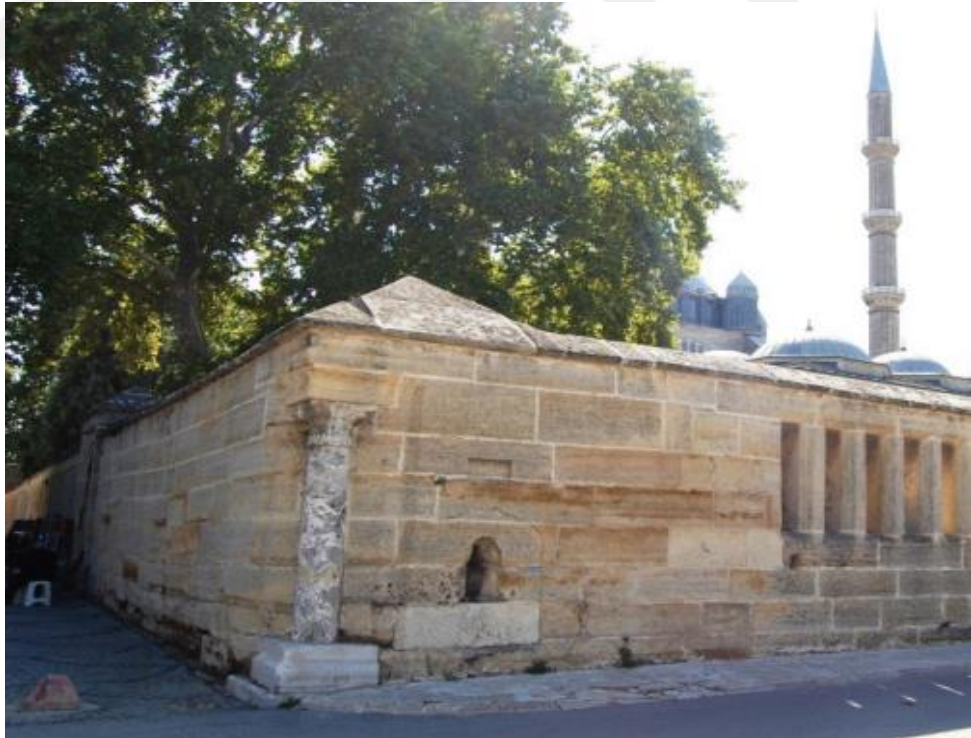
Çarkıfelek: Müezzin mahfilinin süs havuzuna bakan ahşap zemin üzerinde yer alan ahşap çarkıfelek, Türk-İslam sanatında evrenin devinimini, sonsuzluk ve ölümsüzlük manasını simgelemektedir (Altın, 2021: 29).

Görsel 7: Çarkıfelek

Kaynak: <https://www.ceyrekmuhendis.com/selimiye-camii-neden-ustalik-eseri/> Erişim Tarihi: 03.09.2023

Çifte Kumrular Sütunu: Mimar Sinan inşa ettiği yapılarda Bizans döneminden kalan birçok devşirme malzemeyi uygun bir konuma getirerek değerlendirmiştir. Halk arasında “Çifte Kumrular Sütunu” olarak bilinen sütun bunun en güzel örneklerinden biridir. Selimiye Camii’nin ana giriş kapısında dış avlu duvarının sol köşesinde yer alan bu sütun V-VI. yüzyıl özelliği taşıyan Korint tarzı bir sütundur (Sav, 2019: 216). Turgut Cansever bu konu hakkında, “*Selimiye’nin oluşumuna yön veren birikimi yanında, yerin özellikleri ile mimarının ruhunu bağdaştırmak Sinan’ın tasarımında tayin edici bir etken olmuştur.*” demiştir (Cansever, 2005: 281). Beksaç vermiş olduğu bir demeçte sütun hakkında Eski Hadrianapolis kentinin akropol bölgesinde bulunan Zeus Tapınağı’na ait bir sütun olduğunu ve Mimar Sinan’ın bir saygı unsuru olarak caminin kuzey köşesine yerleştirildiğini, halk arasında kumru olarak adlandırılan sembolün ise kartal olduğunu bunun da Zeus’u sembolize ettiğini ifade etmiştir (Edirne Televizyonu (ETV), 2021).

Görsel 8: Çifte Kumrular Sütunu

Kaynak: <https://www.edirnetv.com/edirne/yerel/selimiye-camii-duvarinda-2- bin-yillik-tapinak-sutunu/> Erişim Tarihi: 11.11.2023

Vaaz Kürsüleri: Selimiye Camii’nde diğer camilerden farklı olarak mermer ve taş malzemeden yapılan dört adet vaaz kürsüsünün bulunması ilgi çekicidir. Vaaz kürsüleri hakkında Evliya Çelebi (2006: 571): “...pâyelerin köşelerinde duvara bitişik türlü türlü ibret verici eczâhan kürsüleri var ki her biri birer çeşit sihirli ve kafesli ham mermerden maksureciklerdir.” şeklinde ifade etmiştir. Dönemin İl Kültür ve Turizm Müdürü Ahmet Hacıoğlu dört vaaz kürsüsü hakkında dört mezhebi temsil ettiği bağlamında açıklamada bulunmuştur (Baran, 2017).

Görsel 9: Selimiye Camii Vaaz Kürsüsü

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

2.4.1.2. Eski (Ulu) Cami

Edirne’deki inanç turizmi merkezleri arasındaki en önemli mekânlardan biri de Eski Cami’dir. Eski Cami gerek tarihi gerek mimarisi konusunda mühim bir eserdir. Eski Camii’nin yapımına Yıldırım Bayezid’in oğullarından Süleyman Çelebi

tarafından 1403 yılında yapımına başlanmıştır. Yapım çalışmaları Musa Çelebi zamanında devam ettirilmiş, 1414 yılında Çelebi Mehmet tarafından tamamlanmıştır. Avlusu bulunmayan camiye üç kapıdan girilmektedir. Caminin batı yönünde bulunan kapısındaki kitabeye göre yapının mimarı Konyalı Hacı Alâeddin, kalfası da Ömer bin İbrahim'dir (Kartal, 2009: 25; Aslanapa, 2014: 17). Cami yapı malzemesi olarak kesme taş ile inşa edilmiştir. Kare plana sahip olan yapının dışını beş kubbe, üzerini ise dokuz tane kubbe örtmektedir. Bu kubbeler kare kesite sahip dört adet kalın fil ayakları ve hizasına konumlandırılan duvar içine yerleştirilen payelerin sivri kemerleri ile taşınmaktadır (Açıkel, 2012: 97). Beşir Çelebi Risalesinde dıştaki beş kubbenin beş vakit namazı, içteki dokuz kubbenin dokuz feleği, dört fil ayağının ise dört mezhebi işaret ettiğini söylemektedir (Ahmet Bâdi, 2000: 45).

Yapı bedesten, medrese, muvakkithane ve çeşmeden meydana gelerek küçük bir formatta yapılmış külliye özelliği göstermektedir (Cengiz, 2020: 100). Camii 1399 yılında Bursa'da inşa edilen Ulu Camii'ne yapı bakımından benzemektedir (Aslanapa, 2004: 54). Camii biri tek şerefeli diğeri de iki şerefeli olmak üzere iki minareye sahiptir. Caminin batı kapısında yer alan iki şerefeli minare, caminin yapımından sonra II. Murad zamanı eklendiği tahmin edilmektedir (Açıkel, 2012: 98). Tek şerefeli olan minareye cami içinden merdiven ile, diğer minareye ise caminin batı yönünde bulunan kapının dışından çıkılmaktadır. Caminin yakınında bulunan Bedesten Çarşısı camiye gelir getirmesi için 1418 yılında inşa edilmiştir. Caminin üst kat mahfili ise 1611 yılında Filibeli Ramazan Ağa tarafından yaptırılarak günümüze ulaşmıştır (Ahmet Bâdi, 2000: 44; Çapku, 2020: 33).

1746 yılında Edirne'de yaşanan yangında halk eşyalarını kurtarmak için Eski Camii'nin içine taşınmıştır. Taşıma esnasında bazı eşyaların tutuşmasıyla caminin mahfilleri ve minberi yanmıştır (Cengiz, 2022: 97-98). Zengin süslemelerin yer aldığı taş minberin yangından zarar gören kısımları taşlar ile tamamlanmıştır (Aslanapa, 2004: 55). Camiinin yanında 1826 yılında muvakkithane yapıldığı bilinmekle birlikte yol yapım çalışmaları kapsamında yıktırılmıştır. Medrese-i Atika ve Camiardı Medresesi diye bilinen medrese ise günümüze ulaşamamıştır. Eski Camii 1748 yangını ve 1752 depremi ile zarar görmesiyle I. Mahmut tarafından 1753'te tamir edildiğine

dair ve manzum bir kitabe yerleştirilmiştir. 1865'te Sultan Abdülaziz tarafından tamir edilen caminin kitabesi Selimiye Camii'nin yanında yer alan Edirne Müzesi'nde bulunmaktadır. 1953 depreminde zarar gören tek şerefeli minare 1965'te tamir edilmiştir (Akçıl, 2012: 98). Son olarak 2008 yılında Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından başlatılan restorasyon ile cami tekrardan bir onarım sürecinden geçmiştir.

Eski Camii halk arasında “Salı Camii” olarak da bilinmektedir. Bu adlandırmanın nedeni Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u salı günü fethetmesinden dolayı olduğu düşünülmektedir. Bu fetih sebebiyle törenler ve kutlamaların merkezi Eski Camii olmuştur. O günden sonra bir gelenek olarak her salı halkın katılımıyla dualar ve mevlitler düzenlenmektedir (Dervişoğlu, 2016: 119).

Eski Camii barındırdığı görsel unsurlar bağlamında zengin içeriklere sahiptir. Yapıda var olan birçok detay ve unsur arasından katılımcıların görüşlerine göre en çok rağbet gören sembolleri “Hacı Bayram-ı Veli Makamı (Kürsüsü)”, “Elma ve Servi Ağacı Motifi”, “Kılıçla Hutbeye Çıkma”, “Rûkn-i Yemani Taşı”, “Mihrap Önü Kubbesi”, “Cennet Deresi” ve “Duvar Hat Yazıları” şeklinde sıralayabiliriz.

Hacı Bayram-ı Veli Makamı (Kürsüsü): Hacı Bayram-ı Veli, II. Murad'ın daveti üzerine Edirne'ye gelip vaaz vermiştir. Vaaz verdiği kürsüden Evliya Çelebi (2006: 561): *“Bu camide Hacı Bayram-ı Velî i'tikafa girerek çok ibadet edip nice yüz bin insanı vaaz ve nasihatlerle irşad etmiştir. Hâlâ mübârek kürsüleri teberrüken bir köşede durur. Bir kimsenin, o kürsüye çıkarak vaaz ve nasihat etmeye gücü yetmez. Zira erenler mekânıdır.”* şeklinde bahsetmektedir. Evliya Çelebinin ifadesinin bir benzeri de Rıfat Osman şu şekilde bahsetmektedir: *“Padişah mahfiline yakın cenaze penceresi yanında eski bir kürsü olup Hacı Bayram-ı Velî Hazretleri bu kürsüden vaazda bulunduğundan saygı için diğer vâiz efendiler bu kürsüye çıkmazlar.”* (Rıfat Osman, 1999: 63).

Verilen bilgilerden hareketle Hacı Bayram-ı Veli'den sonra vaaz kürsüsüne hürmeten hiç kimse çıkmamıştır. Günümüzde de vaaz kürsüsü kullanılmayarak tarif

edilen yerinde muhafaza edilmekte ve kürsünün arka tarafında hat yazısıyla Makamı Hacı Bayram-ı Veli yazmaktadır.

Ahşap bir malzemeden yapılan vaaz kürsüsü, 1,78 m. yükseliğe sahiptir. Prizmatik bir gövdeye sahip olan kürsünün ebatları 0,97m. x 0,98 m.'dir. Kürsü 0,03 m. uzunluğundaki kare kesitli ayaklar mevcuttur (Özgür Yıldız, 2012: 105).

Görsel 10: Hacı Bayram-ı Veli Kürsüsü

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Elma ve Servi Ağacı Motifi: Elma ağacı motifi camilerde görmeye alışkın olmadığımız bir sembolüdür. Elma ağacı motifi Eski Camii'nde bulunan hünkâr mahfilinin üzerindeki kubbede yer almaktadır. Elma ağacı dinsel kıssalarda “...Havva'nın Adem'e yedirdiği bilgi ağacının meyvesi ve insanlığın cennetten kovulmasına neden olan meyve...” olarak geçmektedir (Akyıldız Ercan, 2017: 1044).

Servi ağacı ise her mevsim yeşil duran, meyvesi olmayan, üzerinde haşeratin bulunmayan bir ağaç türüdür. Yapısı gereği dalları sık ve yoğun olduğu için dayanıklı bir ağaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliğine binaen dinimizce de tavsiye edilen ağırbaşlı ve sabırlı olma halinin temsili olmuş bir semboldür. Servi Allah lafzının ilk harfi olarak ‘elif’ harfine benzerliği ile ortaya çıkmakta ve Allah’ın birliğini de temsil etmektedir. Türk-İslam sanatında önemli bir yeri olan servi ağacı sembolü, camii kubbe süslemelerinde ve mezar taşı süslemelerinde çokça görülmektedir (Çavuş, 2019: 64-65).

Görsel 11: Elma ve Servi Ağacı Motifi

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Kılıçla Hutbeye Çıkma: Eski Camii’nde Edirne’deki diğer camilerden farklı olarak kılıçla hutbeye çıkma geleneği vardır. Hutbeye kılıçla çıkmanın dayanağı ise Hz. Peygamber’in yay veya bir nesneye dayanarak hutbeyi icra etmesidir. Fıkıh açısından Hanefi mezhebi alimleri de fethedilen ülkelerde icra edilecek hutbenin kılıca

dayanılarak yapılmasını uygun görmüşlerdir (Baktır, 1998: 425). Kılıçla hutbeye çıkma geleneğinin Eski Camii’nde 600 yıldan beri cuma ve bayram namazlarında icra edilen hutbelerde devam ettirildiği bilinmektedir (Aksoyak, 2019: 79). Ayrıca Eski Camii’nde kılıç kuşanarak tahta çıkma geleneğiyle ilgili örnekler mevcuttur. Sultan II. Ahmed’in 1690 yılında Eski Camii’nde kılıç kuşanarak tahta çıkması bunun örneğidir (Aslaner, 2013: 128).

Görsel 12: Kılıçla Hutbeye Çıkan Din Görevlisi

Kaynak: <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/hayat/edirnedeki-eski-camide-imamlar-6-asirdir-cuma-ve-bayram-hutbelerine-kilicla-cikiyor-4519728>
Erişim Tarihi: 11.11.2023

Rükn-i Yemani Taşı: Halk arasında “Kâbe Taşı” olarak bilinen Rükn-ü Yemani taşı, Eski Camii’nin sahip olduğu önemli detaylardan biridir. Mescid-i Haram’dan getirilen Rükn-ü Yemani taşının isminin kaynağı Kabe’nin Yemen tarafına düşen köşesine Hz. İbrahim tarafından verilen isim olması sebebiyledir. (Aslaner, 2013: 103).

Mihrabın sağ tarafında bulunan pencere boşluğundaki duvarda yer alan Rük-n-ü Yemani taşı, duvara bezenmiş bir kitabesiyle yer almaktadır. Kitabe şu şekildedir: *“Vakt-ı Bünyadın da bu Ferhunde bûnye Camiin Bu Hâcer Rük-n-ü Yemani'den düşünce nagehan Ba işaret bu makam-ı dil guşaya geldi çün Vaz edupi'zaz ile bu câye Sultan-ı zaman Cilve piraye ziyaret kıldı ehli hacete Kesbi yaru-mal olan bulur aziz dü cihan.”*. Türkçe anlamı ise: *“Çok eski dönemde, bu kutsal Caminin kuruluşunda, burada bulunan Siyah taş ansızın Kâbe'nin Rük-nü Yemani Köşesinden düşünce bu gönül açıcı Camiye bir işaret olsun diye getirilip buraya kondu. Devrin padişahı da Camiye saygı ve ilgi göstererek dediki haceti ve niyeti olan bir kimsenin Allah duasını ve niyetini kabul etsin. Ey Kesbi (Kesbi Devrin Şairi) Duası Kabul olan iki cihanda saygılı ve muhterem olur.”* şeklindedir.

Beşir Çelebi yazmış olduğu Risalesinde Rük-n-i Yemani taşı hakkında: *“...ol zaman Ka'be-i Şerif'de rük-n-i 'Irakî'den iki siyah taş düştü yerine kodular yine düştü muhassıl-ı kelam yedi defa koydular yedi defa düştü aciz ve mütehayyir oldular ahir sultan-ı enbiyâ sallallahu teala aleyhi ve sellem Mekke-i Mükerrreme'de bir şeyhin kî'asına girüb buyurdular ki ya şeyh ol iki taşı diyar-ı Rum'da Edirne adlu bir şehir vardır ki yetmiş zira tul ve arzı vardır anın mihrabının sağ yanında koşunlar ta kim ümmetim hergâh varub anda namaz kılub ve hacet dileyeler Dergâh-ı izzetde makbul olalar ve hem yevm-i Kıyametde ben anlara şefî olub şefaati idem her kim elin ol iki taşın üzerine koyub dahi yüzlerine sürüb rük-n-i Irakîne sürmüşse sevab bulalar ve her kim ol cami-i şerifde üç gün ve üç gece ihya eylese Kıyametde ol kişi şefî ola...”* rivayette bulunmuştur (Bayram, 2023: 168).

Bir rivayete göre *“Bu taşın önünde iki rekât namaz kılanın dualarının kabul olunacağına inanılır.”* (Aslaner, 2013: 103). Bu inancın etkisiyle Rük-n-ü Yemânî taşının Eski Camii için ziyaretçi çekim unsuru olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Görsel 13: Rük-n-ü Yemani Taşı ve Kitabesi

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Mihrap Önü Kubbesi: Eski Camii’nde ilgi çeken görsel öğelerden biri de mihrabın üzerinde bulunan kubbedeki hat yazılarıdır. Kubbenin kasnak kuşak hattında “Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: Kim sabah namazını cemaatle kılar, güneş doğuncaya kadar oturarak Allah’ı zikreder, sonra iki rekât namaz (işrak namazı) kılsa, ona makbul tam bir hac ve bir umre sevabı verilir.” yazmaktadır (Baysal, 2014: 78). Hz. Peygamberin bu buyruğu doğrultusunda Hacı Bayram-ı Veli zamanından beri minberin sağ tarafında her sabah namazdan sonra güneş doğana kadar ibadet eden kişiler mevcuttur.

Görsel 14: Mihrabın Üzerindeki Kubbenin Kasnak Kuşak Yazısı

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Cennet Deresi: Eski Camii'nin içinde "Cennet Deresi" diye adlandırılan bölüm, minberin sağ tarafında bulunan minber ile sağ cemaat mahallinin yükseltisi arasında kalan uzunlamasına alçak kısımdır. Yemen ve Irak ileri gelenleri tarafından armağan edilen Harem-i Şeriften getirilen taşlardan yapılmıştır (Edirne Valiliği, 1997: 42). Rivayetlere göre bu bölümde yapılan duaların kabul edileceğine inanıldığından caminin ziyaret edilen bölümlerindendir (Aslaner, 2013: 22). Rıfat Osman (2013: 52) da "cennet deresi" için duaların kabul edildiği ve ziyaret edilen bir yer olduğunu belirtmiştir.

Cennet deresinin ziyaretçiler tarafından rağbet görmesinin nedenlerinden biri Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri hakkında anlatılan rivayettir. Bu rivayet şöyledir: "*Hacı Bayram-ı Veli hazretleri bir gün sabah namazından sonra Eski Camii'nin kuytu bir köşesi olan minberin sağ yanına çekilip evrâd u ezkâr ile meşgul iken bir ara öyle bir hal vâkî olmuş ki gözlerinin perdesi aralanıp cenneti görmeye başlamış. Cennetin güzelliklerini minberin sağ yanında dünya gözüyle bir müddet seyrettikten sonra*

kendine gelmiş. O günden sonra Eski Cami’de minberle, minberin yanındaki yaklaşık 40 cm’lik yükseltinin arasında bulunan boşluğa “Cennet Deresi” denilmiş.” (Dervişoğlu, 2016: 438). Gelen ziyaretçiler de bu rivayete binaen burada yapılan duaların kabul olunacağı inancıyla mihrabın sağ alt tarafı boyunca dualar yazmışlardır. Bu dua örneklerine hâlâ rastlanmakla birlikte çoğu boyayla kapatılmıştır.

Görsel 15: Cennet Deresi

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Duvar Hat Yazıları: Yazmak, çizmek, kazmak gibi anlamlara gelen “hatt” kökünden türeyen “Hat” kelimesi yazı, çizgi, yol gibi manalara gelmektedir. Hat terim olarak “*Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalıp güzel bir şekilde yazma sanatı (hüsnü’l-hat, hüsn-i hat)*” anlamında kullanılmıştır (Derman, 1997: 427). Kökeni İslamiyet öncesine dayanmakla birlikte, günümüzde ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler,

Esmâ-i Hüsnâlar ve önemli şahsiyetlerin isimlerinin sanatsal bir şekilde yazılması ve resmedilmesi bağlamında kullanılmaktadır. Bunun en güzel örneklerinden biri de Eski Camii’nde bulunan hat yazılarıdır. Nitekim camii halk arasında da yazıları ile meşhurdur. Bu durum “Selimiye'nin yapısı, Eski Camii'nin yazısı, Üç Şerefeli Camii'nin kapısı.” sözüyle ifade edilmektedir.

Duvar yüzeyleri ve fil ayakları olarak adlandırdığımız payelerin doğu, batı, kuzey ve güney yönlerine bakan yüzeylerinde farklı boyutlarda olmak üzere kûfi, celi sülûs, celi muhakkak ve celi talik yazı çeşitleri ile yazılmış hat yazıları vardır. Özellikle fil ayakları üzerinde minare ve cami görüntüsü veren hat yazıları mevcuttur. Duvar yüzeylerindeki hat yazılarında bulunan Allah ve Peygamber isimlerinin ardından, tuğra görüntülü yazılar, iç içe geçmiş formattaki yazılar ile “vav” harfleri dikkat çekici detaylardır (Baysal, 2014: 89).

Görsel 16: Eski Camii Hat Yazıları Örnekleri

Kaynak: <https://www.sozcu.com.tr/canakkale-ve-edirne-illerinde-bayram-namazi-saat-kacta-2020-diyanet-kurban-bayrami-namaz-vakitleri-wp5954326>

Erişim Tarihi: 12.11.2023

2.4.1.3. Üç Şerefeli Camii

Edirne inanç turizmi merkezleri bağlamında önemli çekim merkezlerinden biri de Üç Şerefeli Camii'dir. Üç Şerefeli Camii gerek yapısı gerek klasik dönem mimarisinin son örneği olması bakımından mühim bir eserdir. Camiinin yapımına 1437 yılında II. Murad Han tarafından Timurtaş Paşazadenin sorumluluğunda başlanmıştır. Yapımı on yıl süren camii 1447 yılında tamamlanmıştır. İzmir'in fethi ile elde edilen ganimetler caminin yapımında harcanmıştır.

Cami açılışında II. Murad'a nispeten Yeni Muradiye (Cedidi Muradiye) diye isimlendirilse de daha sonra Yeni Camii denilmiştir. Yaklaşık üç asırdır "Üç Şerefeli Camii" olarak anılmaktadır (Rıfat Osman, 2013: 56). Kaynaklarda caminin mimarı olarak herhangi bir isim zikredilmezken, bazı kaynaklarda ise dönemin baş mimarı Hacı Muslihiddin Ağa'dır (Bayram, 2023: 121).

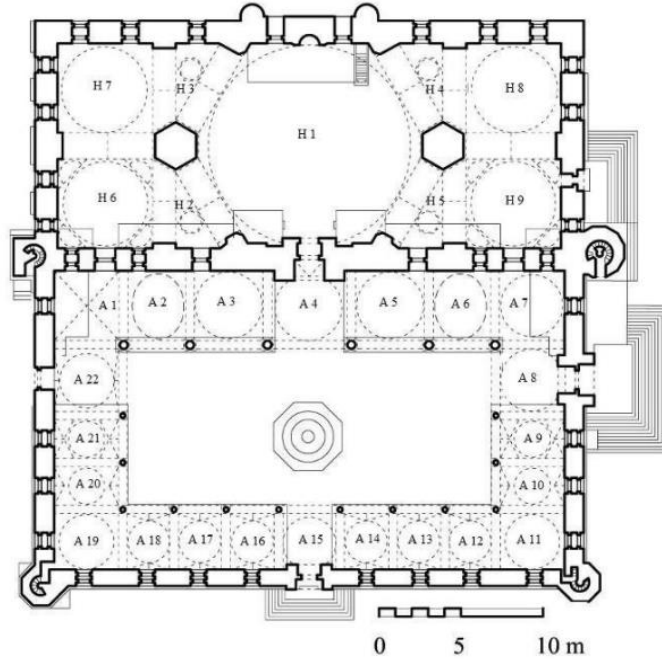
Cami aynı zamanda II. Murat'ın Timurlu hakimiyetine bir başkaldırı ve Osmanlı Devleti'nin hakimiyet kimliğinin yeniden kazanılmasını temsil etmektedir. Nitekim camii 1445-1446 yıllarında tamamlanmasına rağmen Timurlu Sultanı Şahruhmirza'nın Mart 1447'deki ölümünden hemen sonra açılmıştır. Osmanlı Tarihi'nde gerçek manada ilk selatin camii olması da önemli bir özelliğidir. Kendinden önceki ve sonraki birçok caminin yapım anlayışında farklı olarak inşa edilmiştir (Beksaç ve Beksaç, 2022: 302).

Görsel 17: Üç Şerefeli Camii

Kaynak: <https://www.trthaber.com/foto-galeri/uc-serefeli-camii-farkli-yapisiyla-on-plana-cikiyor/46077.html> Erişim Tarihi: 12.11.2023

Üç Şerefeli Camii çok ayaklı ve çok kubbeli cami tipi terk edilerek tek kubbeli cami tipine geçişin ilk örneklerindendir. Camii Osmanlı mimari anlayışında “klasik dönem” olarak adlandırılan merkezi plan anlayışlı camilerin ilk örneğidir (Kızılelma, 2022: 322). Cami enine geniş dikdörtgen bir yapıdadır. İç kısmın alanı 2000 m² dir. Caminin iki tane altı köşeli fil ayağına dayatılmış olarak 24,10 m çapındaki merkezi ana kubbe, yanlarda 10,50 m çapında ikişer kubbe ve mukarnaslı konsolların yer aldığı dört küçük kubbe yerleştirilmiştir. Kubbenin dayandığı diğer dört sütunun ikisi mihrap, diğer ikisi giriş kapısı yönündedir (Aslanapa, 2004: 73; Rıfat Osman, 2013: 56). Harim alanının kapladığı alan 66,80 x 64,80 m.’dir. Revaklı avlu yapısına sahip olan bu cami, revaklı avlu stiline kullanıldığı ilk yapıdır. Toplam yirmi iki adet kubbeli yapıdan oluşan avlunun tam ortasında şadırvan mevcuttur. Avlunun doğu, batı ve kuzey yönlerine doğru açılan üç adet kapısı bulunmaktadır (Edirne Valiliği, 1997: 43; Bayram, 2023: 191-192). Caminin iç süslemeleri Acem Mâni adında bir nakkaş tarafından İran’dan getirilen 70 deve yükü boya ile yapılmıştır (Rıfat Osman, 2013: 58).

Görsel 18 : Üç Şerefeli Camii Planı

Kaynak: <https://www.sanatinyolculugu.com/edirne-uc-serefeli-camii/>

Erişim Tarihi: 12.11.2023

Camii dört minareye sahip olması Osmanlı mimarisinde özel bir yere sahiptir (Bayram, 2023: 192). Caminin dört minaresi de birbirinden farklı süslemelere sahiptir. Camiye adını veren ve asıl minaresi olan üç şerefeye sahip olan minare, avlunun kuzeybatısında yer almaktadır. Minare 6 m. çapında ve 67,75 m. boyundadır. Minarenin içinde birbirinden bağımsız her şerefeye giden üç merdiven bulunmaktadır. Minare aynı zamanda yapıldığı dönemin en uzun minaresi özelliğini taşımaktadır. Minare yapının tamamında olduğu gibi kesme taş duvar örgüsü ile inşa edilmiştir. Avlunun kuzeydoğu köşesinde bulunan ve süslemesinden dolayı “baklava desenli minare” diye bilinen minare ise Fatih Sultan Mehmet’in Peykler Medresesi yapımında inşa edilmiştir. Kare kaide ve iki şerefeye sahip minarenin gövdesinde kırmızı ve küfeki taştan meydana gelen kare desenler yer almaktadır. Avlunun kuzeybatı köşesinde ise “burmalı minare” diye adlandırılan, gövdesini helezon biçimle saran kırmızı-beyaz iri kaval silmelerden oluşan minarenin iki adet şerefesi vardır. Caminin diğer minaresi ise 1610 yılında I. Ahmed tarafından camiye eklenmiştir. Bu minare avlunun kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. “Yivli minare” olarak da bilinen minare

“şeşhaneli”, “kaval” ve “çubuklu minare” olarak da adlandırılmaktadır. Tek şerefeye sahip olan minare plan ve süsleme yapısı bakımından burmalı minareye benzemektedir (Akçıl, 2012: 279).

Abdurrahman Hibri (1999: 23-24) eseri *Enisü'l Müsâmîrîn*'de camii hakkında *“Merhum hayırlar babası II. Murat Han ortasında yaptırılmış olup, üç şerefeli camii olarak bilinir. Yapısı bakımından şaşırtıcı bir özelliği taşır. İki ayak üzerine yapılmış büyüklü küçüklü dokuz kubbesi vardır. O şekildeki, camiin ortasını örten büyük kubbe, iki tarafından görülen ikişer kubbeler ile büyük kubbenin yanında çarpık kemerler yapıp, her iki çarpık kemerin ortasında birer küçük kubbe yaparak dört kubbe daha meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk defa yapılan Harem bununkidir ki, o zamana kadar böylesine süslü bir ikinci yapılmamıştır.”* demiştir.

Üç Şerefeli Camii, medreseleri, mektebi ve haziyesi ile küçük bir külliye yapısını oluşturmaktadır. Caminin doğusunda II. Murat'ın yaptırdığı Saatli Medrese ve Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Peykler Medresesi yer almaktadır. Günümüzde Saatli Medrese Fatih Sultan Mehmet Müzesi olarak, Peykler Medresesi ise Edirne Yeni Saray kazı evi olarak hizmet vermektedir. Kaynaklarda adı geçen lakin günümüze ulaşmayan Üç Şerefeli Mektebi'nin yeri bilinmemektedir (Köse Sayan, 2018: 43-44).

Üç Şerefeli Camii 1752 Edirne depreminde hasar gören yapılardandır. Minarelerinin bazılarının belli bir seviyeye kadar yıkıldığı ve kubbelerinin bir kısmının çöktüğü bilinmektedir. Depremde hasar gören cami, 1763 yılında onarım geçirmiştir. Araştırmalarda yapının 1893 ve 1895 yıllarında da onarıldığı tespit edilmiştir. 19. yy. sonlarında yapılan onarımlar sırasında kubbeler ve eteklerindeki kalem işi süslemelerinin üzeri dönemin sanat anlayışı olan barok üslubu kalem işleri ile kaplanmıştır. Cumhuriyet döneminde 1930 ve 1960'lı yıllardaki onarımdan sonra üçüncü kez 1991 yılında başlanan onarım çalışmaları 2009 yılında tamamlanmıştır. Bu çalışmalar sırasında daha önce barok süsleme ile kaplanan süslemeler kazınarak alttaki eski süslemeler ortaya çıkarılmış ve yenilenmiştir (Uysal, 2020: 249-250).

Üç Şerefeli Camii barındırdığı görsel unsurlar bağlamında zengin içeriklere sahiptir. Yapıda var olan birçok detay ve unsur arasından katılımcıların görüşlerine göre en çok rağbet gören sembolleri “Kapısı”, “Üç Merdivenli Minare”, “Burmali Minare”, “Denge Sütunları”, “Dikdörtgen Yapısı”, “Davut Yıldızı (Mühr-i Süleyman)”, “Üç Melek Sütunları” olarak sıralayabiliriz.

Kapısı: Üç Şerefeli Camii’nin dört ana giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan üçü avluya diğer kapısı ise doğrudan cami içine açılmaktadır. Bu kapılardan halk arasında meşhur olarak söylenen “Üç Şerefeli’nin kapısı” sözünün isnat edildiği kapı caminin ana giriş kapısı olan son cemaat yeri taç kapısıdır. Bu kapı aynı zamanda caminin en detaylı mermer mukarnaslı işlemesinin görüldüğü kapıdır. Mermerden yapılmış olan son cemaat yeri taç kapı genişliği 823 cm., yüksekliği 1280 cm. ve cephe çıkıntısı 74 cm. olarak ölçülmüştür. Kapı kanatları ise ahşap malzemeden yapılmıştır. Kündekâri yöntemi ile şekil verilen kapı kanatları üç tablalıdır ve her kademesinde yıldız motifleri bulunmaktadır (Köse Sayan, 2018: 64).

Görsel 19: Son Cemaat Yeri Taç Kapısı

Kaynak: Köse Sayan, 2018

Üç Merdivenli Minare: Üç merdivenli minare aynı zamanda camiye ismini veren üç tane şerefeye sahip olan minarede mevcuttur. Bu minare camide bulunan dört minare içinde en yüksek olanıdır. Minarenin yüksekliği 67,75 m. olarak ölçülmüştür. Minarenin süslemesinde Bursa kemer bezemeleri ve kırmızı taşlar kullanılmıştır. Daireye benzeyen çokgen gövde birbirine zikzak bir şekilde değen kırmızı taşlar ile bezelidir. Minarenin içinde birbirinden bağımsız farklı şerefelere giden üç merdiven bulunmaktadır. Minarenin birinci merdiveninden ilk ve orta şerefeye, ikinci merdiveninden orta ve en üstteki şerefeye, üçüncü merdivenden ise yalnız en üstteki şerefeye çıkılmaktadır (Akçıl, 2012: 279; Köse Sayan, 2018: 67).

Görsel 20: Üç Şerefeli Minare

Kaynak: Köse Sayan, 2018

Burmali Minare: Burmalı minare caminin kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Minare II. Mustafa tarafından camiye sonradan eklenmiştir (Çapku, 2020: 40). Minarenin en dikkat çeken detayı burma kabartmalı bir yapıya sahip olmasıdır. Burmalı gövdenin başlangıç noktası baklava desenden yükselerek minarenin şerefesinin alt kısmına kadar devam etmektedir. Burmaların her biri kırmızı ve beyaz kabartmalı şeritler halinde dönmekte, beyaz şerit kırmızı şeritten daha kalın bir şekilde işlenerek inşa edilmiştir (Köse Sayan, 2018: 67-68).

Görsel 21: Burmalı Minare

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Denge Sütunları: Denge sütunları birçok mimari eserde yapının temelinde meydana gelen çökme ve depremler sebebiyle temelin zarar görüp görmediğini anlama açısından yapı içine yerleştirilen sütunlardır. Genellikle camilerin iç veya dışında

bulunan denge sütunu mermer veya taş bir malzemeden yapılır. Üç Şerefeli Camii'nde ise mihrabının sağ ve sol köşelerinde iki adet denge sütunu mevcuttur.

Görsel 22: Denge Sütunları

Kaynak: https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17163

Erişim Tarihi: 13.11.2023

Dikdörtgen Yapısı: Üç Şerefeli Camii'nin ana mekân ölçüleri 60,41 x 23,90 m.'dir. Enine geniş dikdörtgen bir yapıya sahip olan camii bu özelliği ile Edirne'de bulunan diğer iki büyük cami olan Selimiye ve Eski Camii'nden farklılaşmaktadır (Köse Sayan, 2018: 45). Bu özellik aynı zamanda safların uzun tutulması neticesinde ilk safta namaz kılan kişi sayısını arttırmaktadır. Peygamberimizin hadislerinde ilk safin diğer saflardan dinen daha faziletli olduğu ve ilk safta veya saflarda yer alan kişilerin Allah'ın rahmetine ve meleklerin duasına mazhar olacağı bildirilmiştir (Öğüt, 2008: 465).

Görsel 23: Üç Şerefeli Camii İçi

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kapilari-ve-minareleriyle-osmanli-mimarisinin-ozgun-eseri-uc-serefeli-cami/2236761> Erişim Tarihi: 15.11.2023

Davut Yıldızı: Davut yıldızı diğer bir ismiyle “Mühr-i Süleyman”, eski Türk kültüründe ise “Çolpan Yıldızı” olarak bilinmektedir (Hiçyılmaz, n.d.) Hz. Süleyman’a isnat edilen, iki eşkenar üçgenin içi içe geçmesiyle meydana gelmiş ve birçok yerde kullanılmaktadır. Özellikle de cami girişlerinde, türbelerde ve mezar taşlarında sık sık rastlanmaktadır. Üç Şerefeli Camii’nin pencere üstlerinde ve yer yer duvarlarında Davut yıldızı sembolü bulunmaktadır Her ne kadar günümüz de Yahudilerin dini sembolü olarak genel kabul görmüşse de Müslümanlar da birçok eserde Davud yıldızına yer vermiştir. Davud yıldızı sembolüne altı yönünün insanın suretini, ilk mükemmel sayıyı, bereketi ve bolluğu, dünyanın altı günde yaratılması ve insanları koruyan tılsım olduğu üzerine manalar yüklenmektedir (Çavuş, 2019: 97).

Görsel 24: Üç Şerefeli Camii’ndeki Davut Yıldızı Sembolü

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Üç Melek Sütunları: Üç Şerefeli Camii, halk arasında “Üç Melekli Camii” ve “Üç Şerefli Camii” olarak da bilinmektedir. Bu adlandırmanın ana nedeni üç şerefeye sahip minarenin altında belirli aralıklar ile yerleştirilmiş üç tane yeşil sütundan gelmektedir. Camiide görev yapan Uzman İmam Hatip Emin Eneç’in vermiş olduğu bir demeçte Sultan II. Murat’ın Üç Şerefeli Camii’nin açılışından önce rüyasında Cebrail’i, Mikail’i ve İsrail’i gördüğünü bu rüyasının anısına üç büyük taş diktiğini belirtmiştir. Üç Şerefeli adlandırmanın manası ise üç büyük meleğin “üç şerefli” olarak nitelendirilmesinden dolayıdır. Bu konu hakkında yazılı kaynak bulunmadığını, rivayetler ile günümüze ulaştığını ifade eden Eneç, camiye ziyarete gelenler arasında da bu inancın yaygın olduğunu ifade etmiştir (haber7com, 2007). Mehmet Dervişoğlu’nun *Edirne Efsaneleri* isimli çalışmasında da bu konuya: “Bir rivayete

göre de caminin adı bu üç meleğe izafeten aslında “Üç Şerefli Cami” imiş ancak daha sonra Üç Şerefeli Cami’ye dönüşmüş.” şeklinde değinmiştir (Dervişoğlu, 2016: 329).

Görsel 25: Üç Melekli Sütun

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

2.4.1.4. II. Bayezid Camii ve Külliyesi

Edirne inanç turizmi merkezleri bağlamında incelediğinde en önemli mekanlardan biri de II. Bayezid Camii’dir. II. Bayezid Camii gerek içinde bulunmuş olduğu külliye açısından gerek mimarisi konusunda mühim bir eserdir.

Görsel 26: II. Bayezid Camii ve Külliyesi

Kaynak: <https://tatillideri.com/urla-ve-izmir-cikisli-edirne-kakava-senlikleri-turu-2024> Erişim Tarihi: 16.11.2023

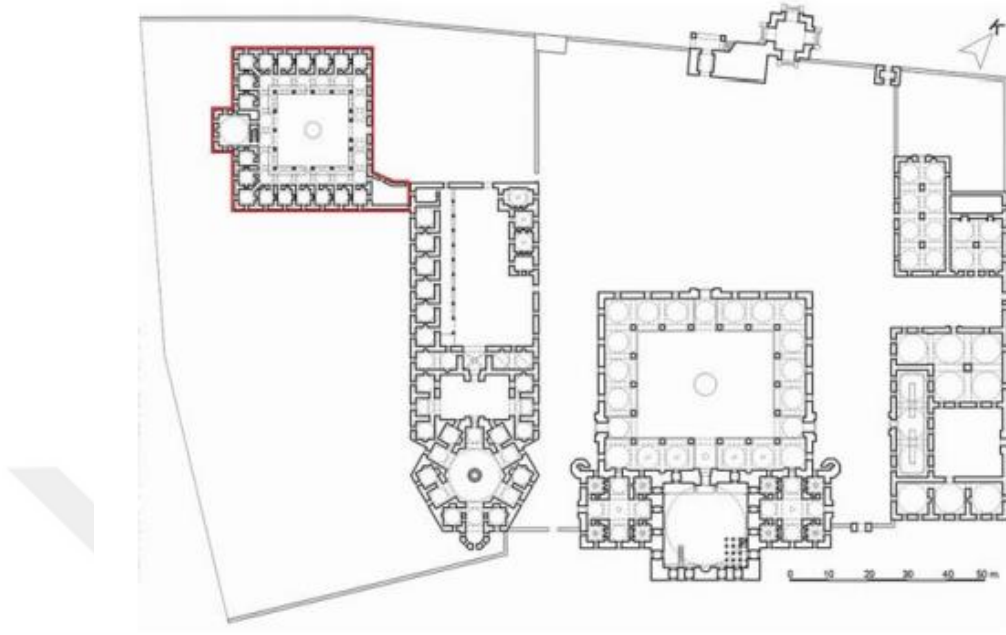
Sultan II. Beyazıt 23 Nisan 1484'te külliyenin temel atma merasimine katılarak ilk harcı kendisi atmıştır. Yapı 1488 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır. Mimarı konusunda birçok kaynakta Mimar Hayreddin olarak geçse de Ratıp Kazancıgil'in *Edirne İmaretleri* adlı eserinde mimarın Yakub Şah bin Sultan Şah olabileceği değerlendirilmiştir (Kazancıgil, 1999: 80). Külliye; Camii, imaret, hastane, medrese, hamam, mutfak ve erzak depolarından meydana gelmektedir. Külliye'nin bahçesine 5 kapıdan girilmekte olup çevresi alçak duvarlarla çevrili 22000 m²'lik bir alanda kurulmuştur (Şengül, 2008: 74).

Tunca nehri kenarında inşa edilen yapılar, cepheleri nehre doğru değil, yola bakan bir şekilde inşa edilmiştir. Külliye ihtiva ettiği yüzden fazla kubbe ile 15 yy.'ın en büyük dini ve sosyal kuruluşlarının bir arada barındıran yapılardan biri olmuştur. Cami 500 m²'lik bir alanı kaplayarak külliye'ye hâkim bir noktada inşa edilmiştir. Cami

üzerinde yükselen 4 duvarın üzerine 20,55 m. çapındaki kubbe yerleştirilerek kübik bir görüntü verilmektedir. Kubbe yirmi köşe üzerine inşa edilmiş ve kasnağı demir bir çember ile desteklenmiştir. Caminin iki yanında dokuzar kubbeye sahip tabhaneler camiye kapalı bir şekilde inşa edilmiştir. Minareler Amasya'da bulunan II. Beyazıt Külliyesi'ndeki gibi tabhanelerin dış köşelerine yerleştirilmiştir. İki minare arası uzaklık ise 55 m.'dir. Minareler 3,25 m. çapında, 38 m. uzunluğundadır. Gövdesi yivli bir yapıya sahip olan minarelerin üzerinde tek şerefe mevcuttur. Bu incelikteki minare gövdelerinde ilk defa bu yüksekliğe varılmıştır. Caminin ön kısmında kubbelerden meydana gelen revaklı yapı mevcuttur (Aslanapa, 2004: 144-148).

Revaklı avlunun ortasına şadırvan konumlandırılmıştır. Mermer bir malzemeden yapılan minberin kapısında ve üç parça mermer yapı üzerinde geometrik süslemelere yer verilmiştir. Hünkâr mahfili ise caminin sol köşesinde mermer sütunların üzerinde yer almakta olup Edirne'de kalan en eski mahfil örneğidir. Külliyenin yapımındaki mimari anlayışın birliği ve silüeti kuvvetli bir yapı iradesini temsil etmektedir. Peyzaj alanının çevresine konumlandırılan yapılar ibadet ve hastaların tedavisi için olumlu etkileri olmaktadır (Aslanapa, 2004: 144- 145).

Darüşşifa, medrese ve tımarhane caminin batısına düşmektedir. Darüşşifa altıgen bir planda yapılarak altı küçük kubbeli oda ve beş sedirli odadan meydana gelmektedir. Darüşşifa Osmanlı döneminde halka hizmet veren en önemli yapıların başında gelmektedir (Aslanapa, 2004: 147) Darüşşifa da bulunan hastaların musiki ile tedavi gördüğünü Evliya Çelebi (2006: 610) şöyle ifade etmiştir: *“Bütün makamlarda ve sazlarda ruha gıda vardır. Kös-i hakanî, tablbaz ve davul sesi ise de heybetli sesi olup divaneler bile dinleyip rahatlarlar.”*. 93 harbi zamanı kapanan Darüşşifa 20.yy sonlarında tekrar hizmete başlasa da Balkan Savaşları sırasında tekrar kapanmış ve harap olmuştur. Trakya Üniversitesi'nin öncülüğünde restore edilen yapı günümüzde müze olarak hizmet vermektedir (Eyice, 1992: 44).

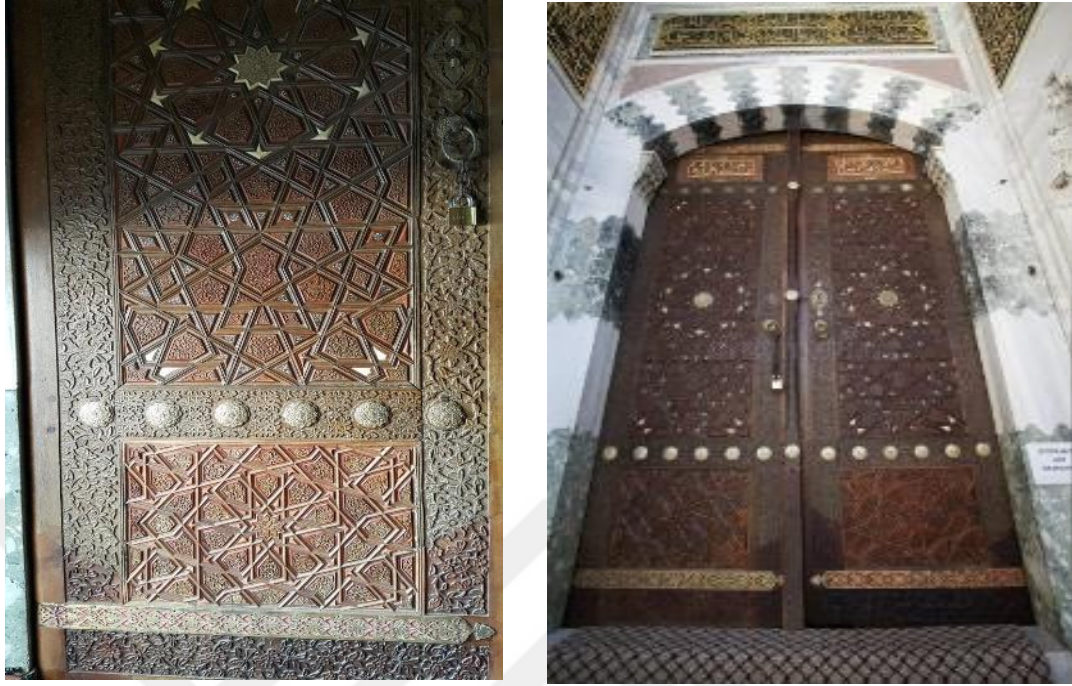

Görsel 27: II. Bayezid Camii ve Külliyesi Planı

Kaynak: Benian ve Mısırlı, 2022

II. Bayezid Camii ve Külliyesi barındırdığı görsel unsurlar bağlamında zengin içeriklere sahiptir. Yapıda var olan birçok detay ve unsur arasından katılımcıların görüşlerine göre en çok rağbet gören sembolleri “Kapısı”, “Hünkâr Mahfili”, “Minber” ve “Karpuz Sembolü” olarak sıralayabiliriz.

Kapısı: II. Bayezid Camii’nin kapısı ağaç işleme sanatının en güzel örneklerindendir (Şengül, 2008: 96). Kapı iki kanattan oluşmaktadır ve üzerinde birçok süslemenin bulunduğu bu kapıda fildişi ve sedef süslemeler ile kündekâri ve oyma işlemi olan desenlere yer verilmiştir. Çivi ve yapıştırıcı kullanılmadan kakma sanatı kullanılarak kapılar bir bütün hale getirilmiştir.

Görsel 28 a-b: II. Bayezid Camii Kapısı

Kaynak: (a) <https://tr.pinterest.com/pin/297800594092552038/>

Erişim Tarihi: 16.11.2023

(b) <https://www.dreamstime.com/stock-photo-bayezid-ii-mosque-camii-edirne-turkey-complex-door-patterns-image83707795>

Erişim Tarihi: 16.11.2023

Hünkâr Mahfili: Padişahların ve devrin önde gelen yöneticilerinin namaz kıldığı hünkâr mahfili yapısı ilk defa II. Bayezid Camii'nde uygulanmıştır (Şengül, 2008: 96). On yedi adet mermer sütun üzerine inşa edilen mahfil Edirne'de bulunan en eski hünkâr mahfilidir (Aslanapa, 2004: 144-145). Rıfat Osman (1994:45)'a göre hünkâr mahfilinin altında bulunan mermer sütunlar İzmir Efes'te bulunan Diana Tapınağından getirildiği bildirilmektedir. Ratıp Kazancıgil (1999: 84) bu konu hakkında: "*Mahfil sütunlarının Diyana mabedinden getirilmiş olduğu söylenmekte ise de, buna dair elimizde müspet bir belge yoktur.*" demiştir.

Görsel 29: Hünkâr Mahfili ve Detayları

Kaynak: https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10363

Erişim Tarihi: 17.11.2023

Minber: Birçok detayın ve görsel unsurun yer aldığı II. Bayezid Camii'nin mermer minberi, zarif bir üslup ile yapılmış mermer kapısı, yanlarda üçer parça mermerden oyma geometrik süslemeleri dikkat çekicidir (Aslanapa, 2004: 145). Minber kapısında görsel olarak detaylardan biri de kapının üst tarafında iki adet lale motifi vardır. Minber kapı girişinde bulunan sağ ve sol pervazlarda yer alan sütunu andıran yeşil ve beyaz kıvrımlar mevcuttur. Yeşil kıvrımın halk arasında başsız yılanı benzetilerek tasavvuftaki nefis terbiyesi manasına geldiği düşünülmektedir. Semavi Eyice (1992: 43) ise minber hakkında: “*Mermer minber emsali arasında en güzellerinden biridir.*” İfadelerini kullanmıştır.

Görsel 30: II. Bayezid Camii Minberi

Kaynak: https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=10377

Erişim Tarihi: 17.11.2023

Karpuz Sembolü: Caminin iç kısmındaki ana giriş kapısında yer alan “karpuz şekli” camide bulunan görsel unsurlar açısından dikkat çekicidir. Bektaşî inancında yoğun olarak işlenen karpuz sembolü, anlatılarında, ibadet ettikleri ve abdest aldıkları yerlerde, ikamet ettikleri ve Bektaşî inancının büyüklerinin defnedildiği yerlerdeki yapıların duvarlarına işlenerek ziyarete gelenlere hatırlatılmak ve geleceğe aktarılmak istenmiştir (Altier, 2021: 397). Kaynaklarda yer alan bir rivayete göre II. Beyazıt külliyesinde aşçı olarak görev yapan Aşçı Yahya Baba fakirlere, düşkünlere, yolculara yemek yapar onlara yardımcı olurmuş. Yemek almaya gelenlere “karpuzu gördünüz mü?” diye soru sorarmış. Bu soruların kış mevsiminde de devam etmesi halkı şaşırtır,

“Bu mevsimde karpuz mu olur?” diyerek kendi aralarında konuşmuşlar. Oysa Aşçı Yahya Baba’nın kastı gerçekte olan karpuz değil, külliyein içinde bulunan camiinin kapısının üzerinde yer alan, camiden dışarı çıkarken görülebilen karpuza benzer kabartma tezyinatmış. Aşçı Yahya Baba bu şekilde yemek almaya gelen kişilere, onların kalplerini kırmadan doğrudan namaz kılıp kılmadıklarını sormaz, dolaylı olarak sorarmış (Dervişoğlu, 2016: 369).

Görsel 31: Karpuz Sembolü

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

2.4.1.5. Muradiye Camii

Edirne inanç turizmi merkezlerinden biri olan Muradiye Camii gerek yapısı gerek yapılış nedeni ve barındırdığı görsel unsurlar açısından mühim bir eserdir. Camii barındırdığı görsel unsurlar bağlamında zengin içeriklere de sahiptir. Sultan II. Murat

tarafından kendi adına yaptırılan ikinci camii olan Muradiye Camii Sarayı'ya egemen bir tepede sade bir ters T plana göre inşa edilmiştir (Aslanapa, 2004: 60). Abdurrahman Hibri (1999: 24)'nin aktardığına göre: “Söylenilmektedir ki, Sultan Murat Han, Hazret-i Mevlana'yı o yerde görmüş olduğundan, böylesi benzersiz bir Mevlevihane yaptırmıştır.” rivayeti mevcuttur.

Görsel 32: Muradiye Camii

Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/guncel/turk-cini-sanatinin-essiz-orneklerini-sunan-bir-basyapit-muradiye-camii-574272.html>

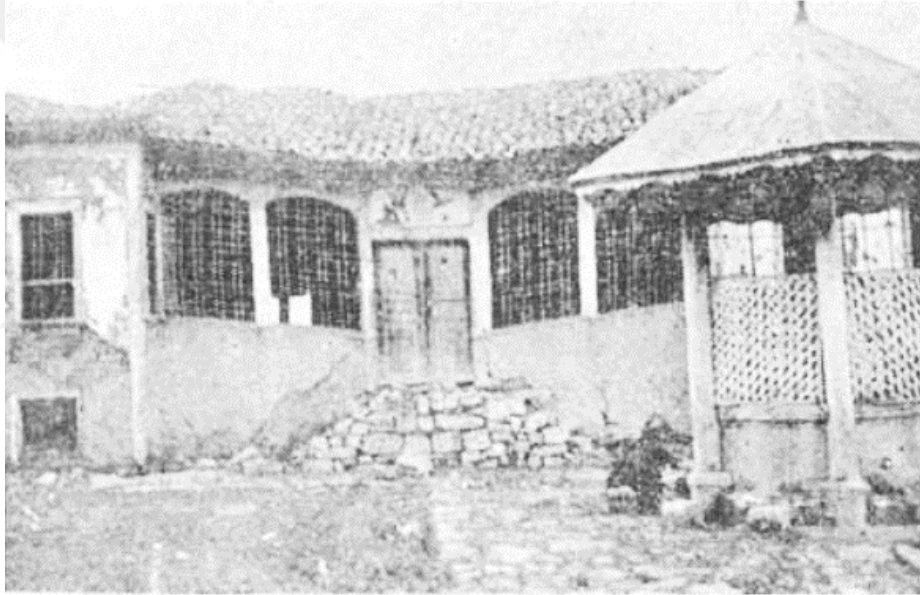
Erişim Tarihi: 19.11.2023

Birçok kaynakta caminin Mevlevihane olarak yapıldığı daha sonra camiye dönüştürüldüğü aktarılmaktadır (Abdurrahman Hibri, 1999: 24; Evliya Çelebi, 2006: 36; Gökbilgin, 2015: 50). Cami-Mevlevihane tartışmasında Ekrem Hakkı Ayverdi (1972: 406) şu görüşleri ortaya koymaktadır:

- Muradiye cami olarak inşa edilmiş ve kadrosunda hatip mevcuttur.
- Minaresi çini ile bezenmiştir.

- Avlusunda görevli dervişler tekkesi mevcuttur.
- İmareti ve mektebi mevcuttur.

Bu konu hakkında Evliya Çelebi (2006: 36): “Kurşun ile örtülü büyük kubbeler ile yapılmış büyük bir Mevlevihane idi. Daha sonra bu tekkede hata ile bir kan olduğundan bir minare, bir mihrap ve bir minber inşa edip cami oldu. Daha sonra bu cami avlusunun kuzeyi tarafında bir yüksek meydanlı Mevlevihane, imaret ve dervişler medresesi odaları yapılmıştır. Kuzey tarafa, Hünkâr Sarayı'na bakar yüksekçe yerde ibret verici bir Mevlevihane'dir.” şeklinde aktarımda bulunmuştur.

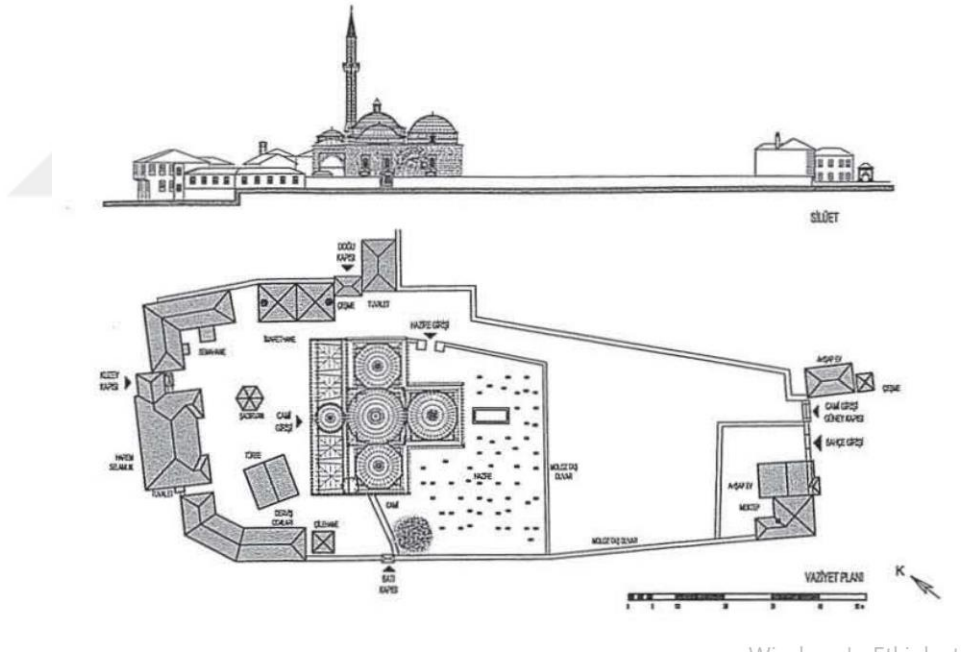

Görsel 33: Muradiye Mevlevihanesi

Kaynak: Akçıl, 2012

Muradiye Camii yapıldığı ilk yıllarda imareti, Mevlevihanesi, derviş hücreleri, şeyh evi, çeşmesi ve mektebi bulunan bir külliye olarak inşa edilmiştir. Aşevi, türbe ve Mevlevihane 1935-1943 yılları arasında Trakya Genel Müfettişliği yapan Kazım Dirik tarafından yıktırılmıştır. Külliye'den günümüze şadırvan ve haziresi ulaşmıştır. Mevlevihane'nin ise temel taşları belirgin bir şekilde görülmektedir (Kazancıgil, 1999: 36-42).

Caminin kapı üzerindeki kitabesine göre 1435 yılında tamamlandığını gösterse de Sultan II. Murat'ın günümüze ulaşmayan vakfiyesinde tarihin 1427 olduğu bilinmektedir. Yapının mimarı kesin olarak bilinmemekle birlikte Mimar Şehabettin tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Çevresi duvarlar ile çevrili avlunun iki giriş kapısı vardır. Avlunun esas girişi ise güney yönünde bulunan empire tarzı ile yapılmış kapıdan sağlanmaktadır. Kapının üzerinde Hattat Mustafa Râkım Efendi imzalı Sultan Mahmut'un tuğrası mevcuttur. Zaviyeli (tabhaneli) bir plana sahip olan caminin inşasında malzeme olarak kesme taşlar kullanılmıştır. Camii ana mekânda güney-kuzey yönlü iki kubbe, yan mekanlarda ise birer kubbe, beş kubbeden meydana gelen son cemaat yeri ve tek şerefeli minarenden meydana gelmektedir (Akçıl ve Özer 2020: 199).

Görsel 34: Muradiye Camii ve Külliyesi Planı

Kaynak: Akçıl Harmankaya, 2015

Caminin haziyesinde Muradiye Mevlevi Dergâhı şeyhlerinin kabirleri, Hz. Mevlana'nın altıncı kuşak torunu ve dergâhın ikinci şeyhi Cemaleddin Çelebi, divan

şairlerinden Enis Recep Dede, Neşati Dede, Hacı Eşref Dede ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin kabirleri mevcuttur (Akçıl, 2012: 8-9).

Cami 1752 Edirne Depremi'nde çok zarar görmüştür ve 1753 yılında 2.844.577 akçe harcanarak tamir edilmiştir. Daha sonra V. Mehmet tarafından 1911 yılında onarılan cami, cumhuriyet döneminde 1954 yılında ve son olarak 2005 yılında restorasyondan geçmiştir (Erdem, 1992: 3; Akçıl, 2012: 5; Cengiz, 2020: 184). 2022 yılında ise hazirede bulunan Mevlevi şeyhleri ve divan şairleri kabirleri başta olmak üzere birçok mezar taşı yenilenmiştir. 12 Şubat 2024 tarihinde Edirne Valiliği tarafından Muradiye Mevlevihanesi'nin ortaya çıkarılmasına yönelik kazı çalışmaları başlatılmıştır (NTV, 2024).

Görsel 35: Muradiye Mevlevihanesi Kazı Çalışmaları (2024)

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr/n-life/gezi/edirne-mevlevihanesinde-kazi-calismalari-basladi,fNfQ8yOcIU8iKdciGk1GQ> Erişim Tarihi: 14. 02. 2024

Muradiye Camii barındırdığı görsel unsurlar bağlamında zengin içeriklere sahiptir. Yapıda var olan birçok detay ve unsur arasından katılımcıların görüşlerine göre en çok rağbet gören sembolleri “Çiniler”, “Medine’den Getirilen Taş” ve “Şerbet Lülesi” olarak sıralayabiliriz.

Çiniler: Muradiye Camii dış görüntüsündeki sadeliğe karşı, cami içi süsleme açısından 15. yy. Osmanlı sanat anlayışının başyapıtlarındandır. Mihrap ve duvarlarda bulunan çiniler, Türk çini sanatının eşsiz örneklerindendir (Erdem, 1992: 3). Ana mekânda bulunan mihrabın duvarları pencerelerin üst hizasına kadar tamamen çiniler ile kaplıdır. Sır altı tekniği ile üretilen altıgen çiniler çeşitli bitki ve geometrik desenlere sahiptir. Altıgen çinilerin arasına ise üçgen çiniler yerleştirilerek süsleme bütünlüğü sağlanmıştır. Edirne'ye has bir üslupla üretilen İznik çinileri, 2001 yılında tahrip edilerek yerinden sökülüştür. Restorasyon sonrasında kırık parçalar tamamlanmış, sökülen parçaların yerine alçı sıva yapılmıştır. Mihrapta yer alan çiniler ise II. Murat'ın adı üç satır sülüs ve iki satır da kûfi hat ile işlenmiştir. Bunlarla birlikte Ali İmran suresinden çeşitli ayetlerin yer aldığı kuşaklar da mevcuttur (Akçıl ve Özer 2020: 199).

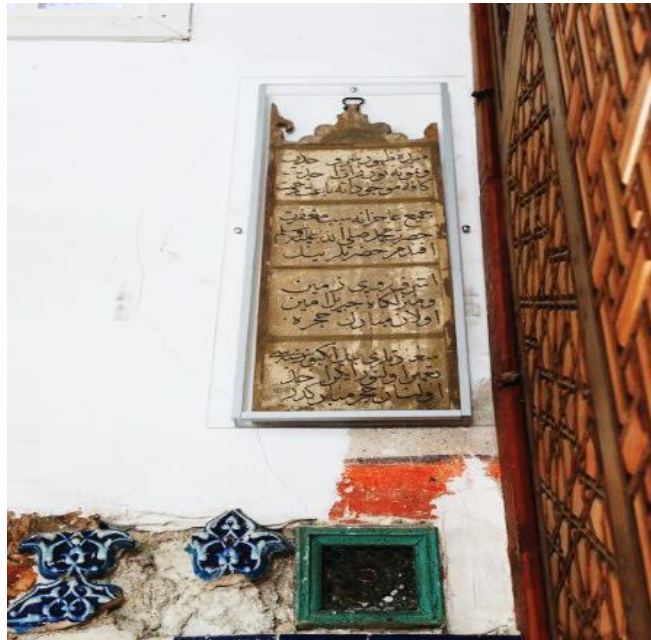

Görsel 36: Mihrap ve Duvarda Bulunan Çiniler

Kaynak: https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=14756

Erişim Tarihi: 19.11.2023

Medine’den Getirilen Taş: Caminin en dikkat çeken unsurlarından biri de “Medine’den Getirilen Taş” tır. Mihrabın sağ üstünde yeşil bir çerçeve içinde bulunan taşın üzerinde bir de kitabe mevcuttur. Kitabenin üzerindeki yazıda: “*Mebde-i zuhuru sırrı vahdet ve numune-i nur-u zat-ı ehadiyet. Kâffe-i mevcûdâta bâis-i rahmet. Cemi-i acizâne sebeb-i mağfiret. Hazreti Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretlerinin eşref-i rûyi zemin ve menzilhâhı cibrili emin olan mübârek hücre-i saâdetleri 1200 senesinde tamir olunur iken ahz olunan hacet-i mübârektir.*” ifadeleri yer almaktadır. Günümüz Türkçesi ile ifadesi ise şu şekildedir: “*Vahdet sırrının ortaya çıkışının başlangıcı ve Allah’ın zatının birliğinin nurunun bir numunesi olarak tüm yaratılmışlara rahmet vesilesi, bütün acizlere bağışlanma sebebi Hazreti Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretlerinin yeryüzündeki halifeliği ve Cibril-i Emin’in indiği mübarek hücre-i saâdetleri 1200(1785-1786) senesinde tamir olunurken, alınmış olunan mübarek taştır.*”. Halk arasında “Kâbe Taşı” olarak bilinmektedir. Bu nedenle ziyaretçiler açısından Eski Camii’nden sonra en önemli ziyaret yerlerinden biri olmuştur (Akçıl ve Özer 2020: 200).

Görsel 37: Medine’den Getirilen Taş

Kaynak: <https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/muradiye-camii-3/> Erişim Tarihi: 20.11.2023

Şerbet Lülesi: 2005 yılında yapılan restorasyon sırasında caminin minber ve mihrabının bulunduğu ana mekân bölümünün güneydoğusundaki duvarda çini kaplamalarının arasında iki tane lüle bulunmuştur (Akçıl, 2012: 5). Abdurrahman Hibri (1999: 24) lüleler hakkında: “...sema sırasında şerbet akıtılması için musluklar yaptırmış idi. Halen bunlardan bazısı durmaktadır.” şeklinde ifade etmiştir.

Görsel 38: Şerbet Lülesi

Kaynak: Akçıl, 2012

2.4.1.6. Darülhadis Camii

Edirne inanç turizmi merkezlerinden biri de Darülhadis Camii'dir. Gerek yapısı gerek yapılış nedeni ve barındırdığı görsel unsurlar açısından mühim bir eserdir. Yapı camii, medrese, türbeler ve şadırvandan meydana gelen küçük bir külliye olarak inşa edilmiştir. Konum itibarıyla Edirne Kalesi'nin Manyas Kapısı çevresinde Germekapı caddesinde yer almaktadır. Camiinin kitabesine göre Sultan II. Murad tarafından 1435 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Camiinin mimarı belli olmasa da yapının sol duvarında bulunan 1809 yılına ait tamir kitabesinde Mimar Koç Ahmed

ismi geçmektedir. Caminin yapılmasına sebep olan olayla ilgili anlatılan rivayette, II. Murad'ın rüyasında Hz. Peygamberimizi gördüğü ve ondan darülhadis yaptırtmasını istediği belirtilmektedir (Ertuğrul, 1993: 534-535; Abdurrahman Hibri, 1999: 24). Bu rivayetten dolayı halk arasında duaların kabul edildiği bir yer olarak anılmaktadır.

Görsel 39: Darülhadis Camii

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/rahmet-ve-bereket-ayi-ramazan/2-muratin-yadigari-darul-hadis-camisi-cevreci-ozelligiyle-one-cikiyor/2221856>

Erişim Tarihi: 20.11.2023

Darülhadis Camii'nin mimari olarak tek kubbeli yapıya ve derinlemesine dikdörtgen plana sahiptir. Caminin kubbesi mihrap önünde bulunmaktadır. Bu kubbenin kuzeyinde yer alan bir oval kubbe ve iki çapraz tonoz bulunmaktadır (Kartal, 2009: 58).

Cami yenilenirken tipik bir ampir üslûbu kazanarak II. Murad devrindeki özelliklerini yitirmiştir. Caminin 18,80x8,50 m. ölçüsünde, harimin üstündeki kubbe 8,5 m. çapındadır. Kubbe ağırlığı 5,30 m. derinlikteki iki sütun üzerine oturtulmuştur. Giriş alanı iki beşik ve bir kubbe tonozdan meydana gelmektedir. Bu özellik camiyi

merkezde tek kubbeli yapı haline getirmektedir. Duvarlar ortalama 95 cm. kalınlığında olup yapının bütün ağırlığını taşımaktadır. Caminin külliye yapısı içinde biri kapalı diğeri açık iki türbe formu bulunmaktadır (Ertuğrul, 1993: 535).

Edirne Darülhadis Camii hakkındaki bilgiler cami ve darülhadis medresesinin aynı yapı olup olmadığı konusunda tartışmaları da içermektedir. Bazı kaynaklara göre cami ve Darülhadis medresesi aynı yapıdır (Peremeci, 1939: 63). Abdurrahman Hibri (1999: 24): *“Bu da önce hadis-i şerif okutulması için medrese olarak yaptırılmış olup, sonradan cami’e çevrilmiştir.”* şeklinde bu konuya değinmiştir. Bazı kaynaklarda ise cami ve darülhadisin iki ayrı yapı olduğunu belirtmektedir (Ayverdi, 1972: 383).

1752 Edirne Depremi’nde zarar gören caminin kubbesinde çatlaklar oluşmuş, camları ve minberi kırılmış, minaresi zarar görmüştür. Cami 1753 yılında tamir edilerek hizmete devam etmiştir (Cengiz, 2020: 46). Son olarak 2000 yılında yapılan restorasyon ile camii günümüzdeki durumuna kavuşmuştur (Zobar, 2021).

Darülhadis Camii barındırdığı görsel unsurlar bağlamında zengin içeriklere sahiptir. Yapıda var olan birçok detay ve unsur arasından katılımcıların görüşlerine göre en çok rağbet gören sembolleri ve etkinlikleri “Türbeler”, “Peyzaj Planı” ve “1001 Hatim Duası” olarak sıralayabiliriz.

Türbeler: Darülhadis Camii’nin mihrabının önünde kubbeli ve kapalı bir yapıya sahip türbede II. Murad’ın şehzadelerinden Hüseyin Çelebi ve Orhan Çelebi, II. Mustafa’nın şehzadesi Ahmed ve kızı Hatice Sultan, III. Ahmed’in şehzadelerinden Ahmet ve Sultan Selim, kızlarından Rukiye Sultan ve Zeynep Sultan metfundur. II. Murad’ın oğlu Şehzade Hasan’ın da kapalı türbede metfun olduğu rivayet edilmektedir (Abdurrahman Hibri, 1999: 25). Kubbeli ve açık bir yapıya sahip türbede ise I. Selim’in kızı Hafize Sultan ve II. Mustafa’nın kızı Ümmügül Sultan metfundur (Ahmet Badi, 2000: 48).

Haziresinde metfun olan şahsiyetlerden Osmanlı medrese teşkilatında dönüm noktası olan Edirne’deki darülhadisin ilk müderrisi Fahreddîn-i Acemî’dir (Yardım,

1993: 530). Aynı zamanda ilk Osmanlı şeyhülislâmlarından olan Fahreddîn-i Acemî'nin kabri Darülhadis Camii mihrabı önünde olduğu belirtilmektedir (Baltacı, 1995: 82). Fahreddîn-i Acemî'ye ait olan mezar taşı demiryolu yapılırken müzeye kaldırılmıştır. Mihrap yönünde bulunan tek kabir ise 8. Edirne Valisi Karaman Bey'e aittir.

Görsel 40: Darülhadis Camii'nde Bulunan Türbeler

Kaynak: <https://turbeler.org/detay/391-fahreddin-i-acemi-hz>

Erişim Tarihi: 22.11.2023

Peyzaj Planı: Darülhadis Camii Edirne'nin inanç turizmi açısından ziyaret edilen önemli bir inanç turizmi merkezidir. Camiinin peyzaj çalışmaları ile yeniden kalkındırılması ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Öyle ki Darülhadis Camii, Diyanet İşleri Başkanlığı, Edirne İl Müftülüğü ve Edirne Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü gibi kurumlardan “çevreci cami” unvanıyla dokuz ödül almıştır (Zobar, 2021).

Görsel 41: Darülhadis Camii Peyzajı

Kaynak: [https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g652369-d8694193-Reviews-Dar ul Hadis Camii-Edirne Edirne Province.html](https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g652369-d8694193-Reviews-Dar_ul_Hadis_Camii-Edirne_Edirne_Province.html)

Erişim Tarihi: 22.11.2023

1001 Hatim Duası: Darülhadis Cami’nde Sultan II. Murad’dan beri yapılan bir dua etkinliği olarak 1001 hatim okunmaktadır. Gelen ziyaretçilere ikramlar dağıtılarak sürdürülen bu gelenek Darülhadis Camii’nin özelliklerindendir. Darülhadis Camii İmamı Doğa Erkol verdiği demeçte bu geleneği şöyle anlatmaktadır: *“Peygamber Efendimiz II. Murat Han’ın rüyasına giriyor ve burada bir medrese yapmasını söylüyor. II. Murat Han da bunu bir emir telakki ederek hemen bir hadis medresesi inşa ettiriyor. Peygamber Efendimizin ruhu için burada 1001 Hatim geleneği başlatılıyor. İlk olarak 10 hafızla başlatılıyor ve üç ayların ilk cumasında cemaatin katılımıyla kurbanlarla, şerbetlerle ve lokumlar kutlamışlardır. Bizler de bu geleneği sürdürerek 438’incisini coşkuyla ve sevinçle kutlayacağız.”* (Diyanet Haber, 2023).

2.4.1.7. Hasan Sezâî Dergâhı Camii

Hasan Sezâî Camii, Gülşenî, Sezâî ve Hasan Sezâî Tekkesi adıyla bilinen Gülşeniyye tarikatının Sezâiyye kolunun kurucu Hasan Sezâî (ö. 1738) adına 18. yy.'ın başında yaptırılmış külliye formundaki yapıdır. Külliye yapısı içinde camii, iki türbe, şadırvan, çeşme ve hazire bulunmaktadır. Çeşitli nedenlerden dolayı 1738, 1740, 1752, 1869 ve 1887 yıllarında onarım geçirmiştir. Külliyenin tarihi seyir içindeki değişimleri incelenecek olursa tekkenin yerine Şah Melek Paşa tarafından 1487'de yaptırılan zaviyeye kadar geri gitmek mümkündür. 16. yy.'da Edirne'ye gelen ve İbrâhim Gülşenî'nin halifesi olan Âşık Mûsâ Efendi, bu zaviyeyi Gülşenî Dergâhı olarak kullanmıştır. 17. yy.'a geldiğinde çeşitli sebeplerden dolayı tahrip olan tekkenin yerine günümüzdeki yapılar inşa edilmiştir (Akçıl, 2009: 81).

Hasan Sezâî Camii, cami-tevhithane şeklinde bir yapıdır. Hasan Sezâî, 1738 yılında Edirne'de vefat edince tekkenin haziresine gömülmüştür. Eskiden bir sebzeçi dükkânı olan Sezâî-yi Gülşenî Türbesi, Hasan Sezâî'nin vasiyetiyle buraya gömülmesi neticesinde türbeye dönüştürülmüştür. 1953 yılındaki Edirne Depremi'nde tamamen yıkılan caminin sadece minaresinin şerefeye kadarki bölümü ayakta kalmış, sonraki yıllarda sadece minaresi onarılmıştır. Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde 1957 yılına ait fotoğrafa göre camiinin mimari özellikleri arasında güney- kuzey yönünde dikdörtgen plana sahip olması, kiremit kaplı yapısı, kırma çatılı özelliği ve tek minaresi sıralanabilir. Yapının izleri 2006-2007 yılları arasında yürütülen kazı çalışmalarında gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmaları başlatılarak ihya edilen camii 11 Aralık 2015'te ibadete açılmıştır (Akçıl, 2009: 81; Bilar, 2023).

Görsel 42: Hasan Sezâi Gülşeni Türbesi

Kaynak: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/hasan-sezai-turbesi-edirne/1-792/>

Erişim Tarihi: 22.11.2023

Cami planı iki katlı olmakla birlikte dikdörtgen bir yapıda yaklaşık 16x19 m. ölçülerindedir. Caminin merkezinde dikdörtgen yapılı galeri boşluğu bulunmaktadır. Caminin girişi zemin kattandır. Cami süslemesi olarak tek verilebilecek örnek kubbesindeki yaprak motiflerini çağrıştıran damla motifleridir (Benian ve Mısırlı, 2020: 819-822). Hasan Sezâi Hazretleri'nin türbesinde de görsel motiflere rastlanmaktadır. Türbenin kapı kemerinde bazı motifler bulunmaktadır. Örneğin kemerin kilit taşında çarkifelek motifi er alır. Kemer köşelerinde gül dalından oluşan süslemeler göze çarpmaktadır (Türkiye Kültür Portalı, 2017).

Camiinin Hasan Sezâi Hazretleri'nin türbesinin yanında bulunması inanç turizmi bağlamında ziyaret güzergâhı içindeki yerini arttırmıştır. Dergâhın ana giriş kapısının sağ tarafında Hasan Sezâi Hazretleri'nin türbesi ile türbenin güneydoğu duvarına bitişik Küçükpazar Çeşmesi bulunmaktadır. Giriş kapısının solunda ise La'li Fenayi Efendi ile Âşık Mûsâ Efendi'nin türbesi bulunmaktadır. Camii, Hasan Sezâi Hazretleri'nin türbesinin önünde konumlanmaktadır.

Hasan Sezâî türbesinin inanç turizmi bağlamında çok ziyaret edilen bir mekân olmasının sebeplerinin başında halk arasında anlatılagelen menkıbeler gelmektedir. Bu menkıbelerden halk arasında en çok anlatılan ve katılımcılar tarafından görüş bildirilen “Kıbrıs Savaşı” ve “Geyik Boynuzu” efsaneleridir. Bu menkıbeler Hasan Sezâî Hazretlerinin halk arasında anlatılan kerametlerini anlatmaktadır.

Kıbrıs Savaşı: Birçok rivayet olmakla birlikte Hasan Sezâî’nin Kıbrıs Savaşı esnasında manevi bir asker olarak Türk askerine yardım ettiğini, bu askere ismini söyleyerek kendisini Edirne’de ziyaret etmesi gerektiği anlatılır. Bu rivayette Hasan Sezâî Hazretleri’nin Edirne’ye davet ettiği asker gelince her tarafa onu sorarak izini bulmaya çalışır ve en sonunda türbesini bulur. Canlı bir şekilde yardımına koşan bu zatın asırlar önce ölmüş bir pîr-i fânî olduğunu anlayınca şaşırır. Bu menkıbe halk arasında meşhur olan ve Hasan Sezâî Hazretleri denince neredeyse herkesin bildiği bir menkıbedir (Dervişoğlu, 2016: 142).

Geyik Boynuzu: Bu menkıbede Hasan Sezâî Hazretleri’nin uğradığı bir iftira sonucunda iftira atanların uyuz hastalığına yakalandığı ve Hasan Sezâî Hazretleri’nin geyik boynuzunu toz hale getirerek insanlara şifa olduğu anlatılır (Dervişoğlu, 2016: 141). 2008 yılında İstanbul’da yaşayan Hasan Sezâî Hazretlerinin soyundan gelen iki kız kardeş Edirne’yi ziyaretlerinde aile hatırası olarak sakladıkları geyik boynuzu parçasını Hasan Sezâî Türbesi’ne getirmişlerdir. Bugün türbenin girişindeki sağ penceresinin duvar köşesinde hâlâ sergilenmektedir (Kılıç,2022: 349-350). Ayrıca camiinin içerisinde giriş kapısının üstünde temsili geyik boynuzu bulunmaktadır.

Görsel 43: Türbe İçinde Bulunan Geyik Boynuzu

Kaynak: <https://www.instagram.com/p/CXrjEKvITmU/?igsh=MWFrMTRxbGhqa2hzdg==> Erişim Tarihi: 23.11.2023

Hasan Sezâî Hazretleri ile ilgili anlatılan bu tür menkıbelerden dolayı türbesi çokça ziyaret edilen inanç turizmi merkezlerinden biri olmuştur. Ayrıca burada yapılan ritüeller ile türbedeki zâtın hürmetine dileklerin kabulü istenir. Özellikle mübarek gün ve gecelerde inanç turizmi bağlamındaki ziyaretler artmaktadır. Ziyaretçiler açısından şadırvandan akan suyun şifalı olduğuna inanılmaktadır. Dileklerin kabulü için türbe etrafında küp şeker dağıtılır. Bazı ziyaretçiler de türbenin etrafında dönerek veya mum yakarak dileklerin kabulünü beklerler (Dervişoğlu, 2016: 140-141).

2.4.1.8. Evliya Kasım Paşa Camii

İnanç turizmine konu olabilecek ve konumu bakımından Edirne'de bulunan günümüze ulaşan tek yalı cami olması sebebiyle Evliya Kasım Paşa Camii'ne değinmek yerinde olacaktır. Söz konusu cami, Edirne'nin güneyinde Kirişhane Mahallesi'nde Tunca Nehri'nin kuzey yönüne bakan bir alanda mevcuttur. Cami Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde Rumeli Beylerbeyi olan Kasım Paşa

tarafından 1478 yılında yapılmaya başlanarak bir sene içinde tamamlanıp hizmete açılmıştır (Kazancıgil, 1999: 29; Ahmet Bâdi, 2000: 54). Caminin Doğu tarafında yapının banisi olan Kasım Paşa'nın kabri bulunmaktadır (Edirne Valiliği, 2013: 126). Yalı cami özelliğini taşıyan bu yapı kare plan üzerine düzgün kesme taş kullanılarak tek kubbeli inşa edilmiştir (Yıldırım vd., 2021: 2-3). Caminin dikkat çekici unsurlarından biri Tunca Nehri'ne inen on dört basamağa sahip taş merdivendir. Bu merdiven Ahmet Bâdi (2000: 54)'ye göre cami cemaatinin nehirden kolayca abdest alabilmesi yapılmıştır. Bir başka yapılaş nedeni ise nehirden camiye ulaşımın kolay bir şekilde sağlanması için yapıldığı düşünülmektedir. 1950-1960'lı yıllarda yapılan taşkın seddelerinin içerisinde kalan cami, birçok sel taşkınına maruz kalmıştır. Bu nedenle günümüzde âtıl ve bakımsız durumdadır. (Gökmen Erdoğan ve Hatipler Çibik, 2021: 286- 288).

Görsel 44: Evliya Kasım Paşa Camii (2023)

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr/n-life/gezi/tunca-nehri-kenarindaki-evliya-kasimpasa-cami-restore-edilecek,Ce1OhxGecEmslue1yDPYYA>

Erişim Tarihi: 14.02.2024.

Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan caminin mevcut durumundan kurtarılması ve tekrar hizmete açılması için restorasyon çalışması yapılması gündeme gelmiştir. 2017 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü restorasyon çalışmaları bağlamında caminin yerinde 3 m. yükseltilmesini önermiştir (AA, 2017). Aralık 2023 yılında caminin restorasyon çalışması hakkında verilen güncel bilgilere göre Vakıflar Müdürlüğü'nün 2024 yılı faaliyet planları arasına alınmıştır. Edirne Valisi Yunus Sezer, caminin restorasyon planlamasına hakkında *“Rıhtımı, hazire alanı ve çevre düzenlemesini kapsayan çalışmalar tamamlandığında Edirne'mize önemli bir cazibe merkezi daha kazandırılmış olacak”* demiştir. Restorasyon çalışmaları son bulduğunda yalı camii olma özelliği ile dikkat çeken Evliya Kasım Paşa Camii'nin Edirne inanç turizm merkezleri arasında yer alması beklenmektedir (NTV, 2023).

Görsel 45: Evliya Kasım Paşa Camii'nin Restorasyon Planı

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/vakiflar-kasimpasa-camisini-yukseltecek/816058> Erişim Tarihi: 14.02.2024.

2.4.2. Kiliseler

Edirne geçmişten günümüze birçok toplumun bir arada yaşamış olduğu kozmopolit yapısı, farklı dinlere mensup birçok dini mabedin varlığının ana nedenlerinden olmuştur. Bu dini mabetlerden biri de Hristiyanların ibadethaneleri olan kiliselerdir. Kıyık semtinde bulunan Sveti George Bulgar Kilisesi, Kirişhane semtinde bulunan Konstantin Helena Bulgar Kilisesi ve Kaleiçi semtinde bulunan İtalyan Katolik Kilisesi günümüze ulaşan kiliselerdendir. İtalyan Katolik Kilisesi varlığını korumakla birlikte kilise olarak hizmet vermemektedir. Bu nedenle turistler açısından ziyaret edilen inanç turizmi merkezleri bağlamında değerlendirdiğimizde, Sveti George Bulgar Kilisesi ve Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesi ziyarete açıktır ve barındırmış oldukları görsel semboller inanç turizmi açısından önem taşımaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023: 50).

2.4.2.1. Sveti George Bulgar Kilisesi

Edirne'nin Kıyık semtinde bulunan kilise, II. Abdülhamid döneminde Edirne Valisi Rauf Paşa'nın izni ve yardımıyla 1880 yılında Ortodoks Bulgar Cemaati tarafından yaptırılmıştır. 1889 yılında kilisenin içine Hristiyan inancı bağlamında süsleme ve bezemeler yapılmıştır. Kilisenin içinde bulunan dekor yazıları Slav Bulgarcasıyla yazılmıştır (Bingöl, 2007: 51). Kilisenin planı üç nefli yapıdan meydana gelmektedir. Sanat anlayışı ise Bulgar Genç Rönesansını yansıtmaktadır. Mübadeleler ve göçler nedeniyle Bulgar cemaatinin azalması neticesinde uzun yıllar kapalı ve bakımsız kalmıştır. 2004 yılında Bulgaristan Devleti'nin desteği ile restore edilerek ibadete açılmıştır. Kilisenin içinde kiliseye adını veren Sveti George'yi temsil eden tablolar mevcuttur (Çolak, 2017: 60). İbadete açık olan kilisede pazar günleri Bulgaristan'dan ziyarete gelen ziyaretçiler tarafından ayin gerçekleştirilmektedir.

Görsel 46: Sveti George Bulgar Kilisesi

Kaynak: <https://tr.foursquare.com/v/sv-georgi-bulgar-kilisesi/4dbd6d3f93a08f9274d4b88e> Erişim Tarihi: 23.11.2023

Sveti George Bulgar Kilisesi içerisinde birçok görsel unsur barındırmaktadır. Yapıda var olan görsel unsurlar arasından katılımcıların görüşlerine göre en çok rağbet görenleri “Sveti George Tablosu” ve “Üç Göz Sembolü” olarak sıralayabiliriz.

Sveti George Tablosu: Kiliseye adını veren Aziz George Aya Yorgi yahut Saint Georges olarak anılmaktadır. Hristiyan dininde önemli bir şöhrete sahip olan Aziz George, Kapadokya'da doğmuş ve yaşanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun bir zamanlar doğu başkenti olan Nikomedeia (İzmit)'da başı kesilerek idam edilmiştir. Orduda askerlik görevi yapan George, zamanla generalliğe kadar yükselmiştir. Hristiyanlığı kabulü ile kendisini dini yaymaya adan George'nin Hristiyan dünyasındaki yerini meşhur olduğu ejderha ile savaş efsanesi ifade etmektedir. Bu efsanede George Kapadokya'da putperest inancına mensup olan Kral Selbious'un kızını kaçıran ve şehrin suyunu kesen ejderha ile çetin bir mücadeleye girer. Mücadelenin sonunda ejderhayı öldüren George hem kızı kurtarır hem de şehre suyu

tekrar geri akıtır. Bu olay üzerine kral ve halkı Hristiyanlığı kabul eder ve kendisine tabii olur. Aziz George Hristiyan hagiografisi (aziz bilimi) nde beyaz atlı, savaşçı bir aziz olarak anılmakta ve resmedilmektedir (Güngör, 2018: 74). Bu efsaneye yönelik kilisede birçok süsleme ve tablolar mevcuttur.

Görsel 47: Sveti George Tablosu

Kaynak: Görsel araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Üç Göz Sembolü: Göz sembolü çeşitli inançlarda “Herşeyi Gören Göz” ve “İlahi Koruyucu Göz” anlamlarını taşımaktadır. Eski Ahit’te kullanılan ilahi göz metaforu aynı anlamları vermenin yanında adaleti, gerçek bilgiyi, ahlaki değerlendirmeyi, kavrama ve anlamın ilahi gözü gibi anlamları da temsil etmektedir (Dilek, 2021: 25) Hinduizm ve Budizm’de yer alan, aydınlanma anlamı taşıyan göz, üçüncü göz veya bilgelik gözü olarak sembolleştirilerek resmedilmiştir (Sevim, 2019: 1845). Sveti George Kilisesi’nin apsis bölümüne açılan ahşap bölümün üzerinde yer alan üç tane göz sembolü ziyaretçiler tarafından ilk görüldüğünde Hristiyan terminolojisinde “teslis” diye adlandırılan baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesini akla

getirmektedir. Halk arasında bulunan başka bir rivayette ise ortadaki göz tanrısı, diğer iki göz ise insanda bulunan gözleri temsil etmektedir. Batı anlayışında ise sağ göz güneşi, günü ve geleceği, sol göz ise ayı, geceyi ve geçmişi sembolize eden bir anlam taşımaktadır. Doğuda ise bunun tam tersi doğru kabul edilir (Sevim, 2019: 1845).

Görsel 48: Üç Göz Sembolü Bulunan Bölüm

Kaynak: <https://tr.foursquare.com/v/sv-georgi-bulgar-kilisesi/4dbd6d3f93a08f9274d4b88e?openPhotoId=62bc18b10ce1e74e5bbbaa55> Erişim Tarihi: 25.11.2023

2.4.2.4. Sveti Konstantin-Helena Bulgar Kilisesi

Edirne'nin Kirişhane semtinde bulunan kilise, turistler açısından önemli inanç turizmi merkezidir. 1869 yılında Edirne'de Ortodoks Bulgar Cemaati tarafından yaptırılmıştır. Kilise zamanın Doğu Ortodoks mimari anlayışı çerçevesinde inşa edilmiştir. Kilise adını Roma İmparatoru I. Konstantin ve annesi Helena'dan almaktadır. 2008 yılında Bulgaristan Devleti'nin desteği ile restore edilen kilise, günümüzde ibadete kapalıdır (Çolak, 2017: 43). 2018 yılında Bulgaristan'dan ve Türkiye'nin birçok yerinden gelen Hristiyanlarca kilisede "Aziz Konstantin ve Elena

İsim Bayramı” kutlanmıştır (Şahin, 2018). Aynı zamanda kilisenin bahçesinde Bulgar eğitimci ve din adamı Eksar I. Antim’in anıtı bulunmaktadır. Yapıda var olan tablolar oldukça dikkat çekici tasvirleri barındırmaktadır.

Görsel 49: Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesi

Kaynak: <https://edirne.web.tr/sveti-konstantin-elena-bulgar-kilisesi/>

Erişim Tarihi: 25.11.2023

Tablolar: Kilisenin apsis bölümüne açılan ahşap bölmenin üzerinde Hristiyan dinince kutsal kabul edilen Hz. İsa’nın havarilerine, azizlere ve kiliseye adını veren I. Konstantin ve annesi Helena’ya ait resimli tablolar yer almaktadır.

Görsel 50 a-b: Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesinin İçi

Kaynak: (a) <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/st--konstantin-ve-elena-bulgar-ortodoks-kilisesi> Erişim Tarihi: 28.11.2023

(b) <https://edirne.web.tr/sveti-konstantin-elena-bulgar-kilisesi/stevi-konstantin-ve-elena-bulgar-ortodoks-kilisesi-9/> Erişim Tarihi: 28.11.2023

2.4.3. Sinagoglar

Edirne’de Yahudi yerleşiminin MS. 2. yy.’a dayandığı tahmin edilmektedir (İstil, 2021: 34). Daha sonraları I. Murad tarafından Edirne’nin fethedilmesiyle Romanyot Yahudileri, 1492 yılında II. Bayezid tarafından İspanya’daki sürgünden getirilen Seferad Yahudileri ve diğer cemaatlerde Edirne’ye gelerek yerleşmişlerdir. 1751 yılında Edirne’de birbirinden bağımsız toplam on üç adet sinagog bulunuyordu. Her sinagog Edirne Yahudi Cemaati’ne ait masraf ve vergilerde katkı sunardı. 19.yy. sonlarında ise şehirde on iki adet sinagogun var olduğu kayıtlarda geçmektedir. Uzunköprü’de bulunan havra hakkında Kayıcı (2013: 95)’nın aktardığına göre: “Uzunköprü ’deki havra, kayıtlara göre 1902 ’de varlığını devam ettirememiş olup, Edirne, Cisir-i Mustafa Paşa ve Dimetoka ’daki havralarda ibadete devam edilmiştir.”. Bu sinagoglar mesleklerine ve mevkilerine göre adlandırılırdı. 1903 yılında yaşanan

büyük yangında şehir merkezinde bulunan ahşap evler ve on üç adet ahşap sinagog yanmıştır. Yangın sebebiyle Avrupa ülkelerinden gelen yardımlar ile büyük bir sinagog yapılması düşünülmüştür. Bu sinagogun adı günümüzde Edirne Büyük Sinagogu olarak bilinen Mukaddes Büyük Havra (Kaal Kadoş Ha Gadol)'dır (Tokel, 2010: 102-103).

2.4.3.1. Edirne Büyük Sinagogu (Kaal Kadoş Ha Gadol)

Edirne Büyük Sinagogu 6 Ocak 1906'da II. Abdülhamid tarafından yayınlanan ferman ile Dilaverbey Mahallesi'nde Mimar France Depre tarafından Viyana Sinagogu örnek alınarak inşa edilmiştir. Sinagog 1907 yılında tamamlanarak Mukaddes Büyük Havra (Kaal Kadoş Ha Gadol) adıyla ibadete açılmıştır. Sinagog kapasite bakımından Avrupa'nın üçüncü, Balkanların en büyük sinagogu olma özelliği taşımaktadır. Sinagog yapıldığı yıllarda büyük sinagog, küçük ibadethane ve okul binasından oluşan üç yapıdan oluşmaktaydı. İlk Hahambaşılık olarak yapılması düşünülen bina, maddi yetersizliklerden dolayı tamamlanamayıp dikdörtgen bir yapıda inşa edilmiştir. 2246 m² kullanım alanı ve 12000 kişilik kapasitesi mevcuttur (Tokel, 2010: 104; Küçük, 2013: 227-228).

1925 yılı itibariyle Edirne'den İstanbul'a göçler, 1934'te Trakya Olayları, 1940 yılına kadar Hahambaşılık görevini yürüten Moşe Behmuaras'ın ölümü ve 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması gibi sebeplerden dolayı şehirde yaklaşık 150 kişilik Yahudi cemaati kalmıştır. 1970'li yıllarda Yahudi cemaati tarafından tamir ettirilen küçük binada hem ibadet edilir hem de çocuklara dini eğitim verilirdi. 1983'e kadar faal olan sinagog, Yahudi cemaatinin Edirne'den göçüyle cemaatsiz kalmıştır. 1995 yılında sinagogun vakfı olan Edirne Büyük Sinagogu Vakfı kanunlarda belirtilen vakıf seçimlerinin zamanında gerçekleştirilememesi sebebiyle tüm mal varlıkları Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir (Tokel, 2010: 104; Küçük, 2013: 228).

1997'de sinagogun çatısında biriken karlar nedeniyle çatısında çökme meydana gelmiştir. Trakya Üniversitesi sinagogun aslına uygun restorasyonunu yapmak için çalışmalar yapmak istediysede gerçekleştiremeyerek, sinagogu Vakıflar

Genel Müdürlüğü'nün himayesine iade etmiştir. 2010 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonuna başlanan sinagog 26 Mart 2015 tarihinde yeniden açılmıştır (İstil, 2021: 141).

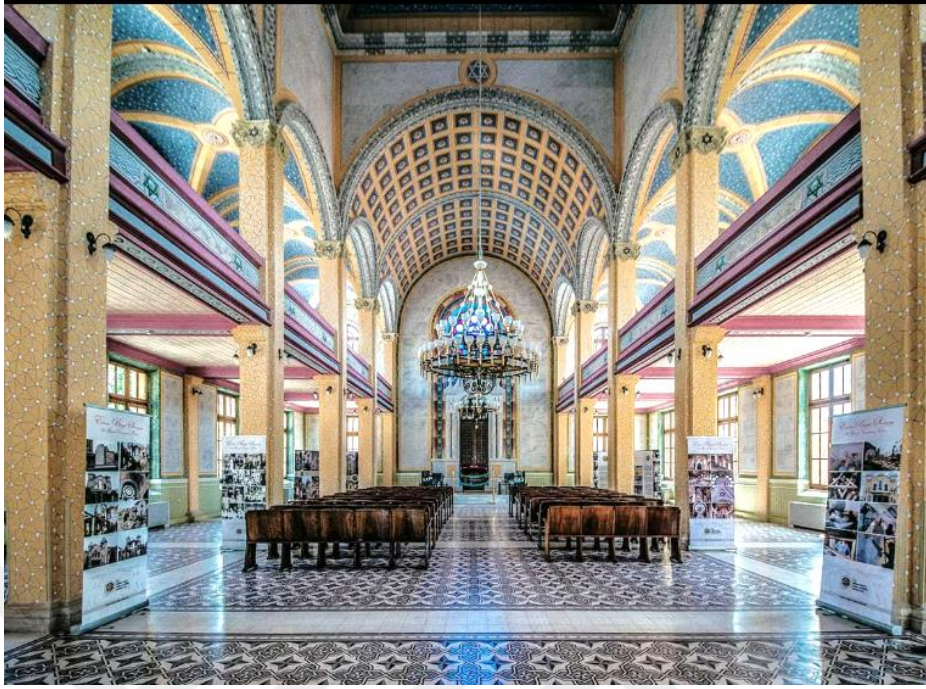

Görsel 51: Edirne Büyük Sinagogu

Kaynak: <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/101558/fena-mi-olurdu>

Erişim Tarihi: 29.11.2023

Sinagogun iç mekânının detayları arasında ise Aron ha Kodeş (kutsal dolap) bölümünün ön tarafında Yahudi cemaatinin önde gelenlerinin oturacağı koltuklar, koltukların önünde de Teva (kürsü) diye adlandırılan bölüm sayılabilir. Tavan bezemelerinde ise gökyüzünü andıran yıldız süslemeler ve “On Emir” i ifade eden detaylar yer almaktadır. Balkon süslemelerinde ise Davut yıldızı bezeli süslemelere yer verilmiştir (Küçük, 2013: 228). Günümüzde Edirne Büyük Sinagogu kompleksi sinagog, vakıf binası ve ek binadan oluşmaktadır.

Görsel 52: Edirne Büyük Sinagogu'nun İçi

Kaynak: <https://edirne.web.tr/edirne-buyuk-sinagogu/edirne-buyuk-sinagog-8-2/>

Erişim Tarihi: 10.02.2024

2.4.4. Diğer İnançlara Ait Eserler

Edirne kozmopolit yapısı sebebiyle birçok dine mensup insana ev sahipliği yapmıştır. Bu inançların mabetleri olan camiiler, kiliseler, sinagoglar olduğu gibi dini inanış biçimlerinin kutsal saydığı mekanlar da Edirne inanç turizminin önemli merkezlerindendir. Özellikle Bahai inancı için kutsal sayılan mekanların Edirne sınırları içindeki varlığı Edirne'yi bu bağlamda da ziyaret edilen bir merkez haline getirmiştir.

2.4.4.1. Bahai Evi (Beyaz Ev)

Edirne halkı tarafından dış renginin beyaz olması nedeniyle “Beyaz Ev” olarak adlandırılan ev, ilk sahibi olan “Rıza Bey’in Evi” olarak da anılmaktadır. Bahauallah ve ailesinin bu evde belli bir süre kalması nedeniyle “Bahai Evi” olarak da anılan ev,

Bahau'llah'ın Edirne'de ikamet ettiği beş evden günümüze ulaşan tek evdir. Ev 1992 yılında restore edilerek günümüzdeki durumuna kavuşmuştur. Dünyanın birçok yerinden gelen Bahai dini mensupları burayı ziyaret etmektedir. Bahau'llah Bahai dinini yaymak için Edirne'den devlet liderlerine mektuplar göndermiştir. Bu nedenle Bahailer açısından Edirne ayrı bir öneme sahiptir. Edirne'de inanç turizmi bağlamında ziyaret edilen önemli mekanlardan biridir (S zal, 2018: 32).

Görsel 53: Edirne Bahai Evi

Kaynak: S zal, 2018

2.4.5. İnanca Dayalı Etkinlikler

Edirne'de inanç turizmi çekim merkezleri olan camiler, kiliseler, sinagog ve Bahai Evi haricinde inanca dayalı etkinlikler de mevcuttur. Bunlar Kakava ve Hıdrellez şenlikleri'dir. Tarihi geçmişe sahip ve birbirine benzeyen bu etkinlikler ilkbaharın gelişini temsil eden ritüeller ve kutlamalar ile gerçekleştirilmektedir.

2.4.5.1. Kakava ve Hıdrellez şenlikleri

Kakava şenlikleri köken itibariyle Roman mitolojisine dayanmaktadır. 6 bin yıllık kadim bir geçmişe sahiptir. Benzer şekilde kutlanan Hıdrellez ise bu şenliklerin

Anadolu’da yapılan bir versiyonudur. Bu bakımdan Kakava ve Hıdrellez Şenlikleri adı altında kutlamalar yaygındır (Kaleli, 2021: 239). Bu bağlamda Kakava ve Hıdrellez Şenlikleri Mısır ve Ön Asya inançları ile Türk-İslam geleneklerinin bir sentezi niteliğindedir (Duygulu, 2006: 30).

Baharın gelişi ve doğanın yeniden canlanması sebebiyle birçok toplumda çeşitli ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bir kültür birikimi haline gelen bu ritüellerden biri de Edirne’de özellikle Roman kökenli halkın katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Kakava ve Hıdrellez Şenlikleri olarak bilinen bu kutlamalar her yıl 5 Mayıs’ın akşam vakti başlar, altısında da tam gün devam eder (Sol, 2010: 65).

Görsel 54: Kakava Şenlikleri (2023)

Kaynak: <https://tele1.com.tr/hidrellez-atesi-iki-yil-sonra-ilk-defa-yakildi-616641/> Erişim Tarihi: 30.11.2023

Sarayiçi Meydanı’nda gerçekleştirilen ritüeller büyük bir ateşin yakılmasıyla başlar. Gün boyunca eğlence devam eder. Çalgılar, oyunlar ve konserler eşliğinde 5 Mayıs günü kutlanır. Ateşin üstünden atlanarak dilekler tutulur. Ateşin üstünden atlama ritüelinin halk arasındaki anlamı ise hastalıklardan kurtulmak, bedenen tazelenmek için yapılır. Kakava Şenliklerinin asıl kutlama günü 6 Mayıs’tır. Sabah erken saatte kalkılır. Çalgılar eşliğinde Tunca Nehri’ne gidilir. Evlilik çağına gelmiş

genç kızlar, kısmetleri açılsın diye gelinlik giyerler. 6 Mayıs sabahı herkes Tunca Nehrine girmeye çalışır (Kanar ve Doğan, 2020: 58). Bu ritüelin yapılma nedenlerinden biri hastalıklardan kurtulmaktır. Diğer nedeni ise “Baba Fingo Efsanesi” olarak bilinen Romanların bir zamanlar lideri olan “Baba Fingo” nun anlatıldığı efsanedir. Bu efsaneye göre Romanların lideri olan Baba Fingo, yiğit ve yakışıklı bir hükümdardır. Bu hükümdarın kadınlara ve şaraba zaafı vardır. Bunu öğrenen düşmanları Baba Fingo’yu Tunca Nehri’nin kenarına çağırırlar. Ona sarhoş oluncaya kadar şarap ikram ederler. Baba Fingo sarhoş olunca onu nehre atarlar. Nehre girme ritüeli de bu efsane üzerine Romanların Baba Fingo’yu aramalarıdır. Romanların inancına göre Baba Fingo nehirde ölmemiş ve bir gün çıkacaktır. Bu inançla Romanlar, Kakava Şenliklerinin bir parçası olarak Tunca Nehri’ne girerek bir gün ortaya çıkacağı inancıyla liderlerini aramaktadır (Ateş, 2019: 65).

Görsel 55: Baba Fingo’yu Bekleyen Halk

Kaynak: <https://www.sozcu.com.tr/tunca-nehrinde-hidirellez-coskusu-wp1834225> Erişim Tarihi: 03.12.2023

Kakava şenlikleri ve içeriğindeki ritüeller turizm faaliyetleri açısından bir cazibe merkezi oluşturmaktadır. Öyle ki 2019 verilerine göre katılım 80.000’i bulmuştur. Bu şenlik Edirne şehir sınırlarını aşarak Türkiye genelinde hatta ülke

sınırlarını da aşarak dünya genelinde turizm potansiyeline sahiptir. Yoğun katılımlı geçen kutlamalar kentin ekonomisini canlandırarak katkı sağlamaktadır. Şenliklerin gerçekleştirildiği 5-6 Mayıs günlerinde turizm şirketleri yoğun bir şekilde turlar düzenlemektedir. Bu durumun en iyi göstergesi sözü geçen tarihlerde şehrin hotellerinin doluluk oranının neredeyse yüzde yüz olmasıdır. Bu bağlamda bir kültür turizmi olması açısından Edirne'deki yeri yadsınamaz (Kaleli, 2021: 254).

UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Geçici Listesine Kakava ve Hidrellez Şenlikleri'nin girmesi için ilgili kurum ve kuruluşlar 2016'da yılında başvuru yapmışlardır. Türkiye-Makedonya iş birliği ile yapılan bu başvuru 2017'de görüşülerek Kakava ve Hidrellez Şenlikleri UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirası listesine kaydedilmiştir. Bu bağlamda şöhreti Edirne il sınırlarını aşan ve turizm potansiyeli yüksek bir etkinlik olduğunu söylemek mümkündür (Bilar, 2018).

III. BÖLÜM

EDİRNE İNANÇ TURİZMİNE YÖNELİK GÖRSEL KÜLTÜR SEMBOLLERİNİN SEKTÖR PAYDAŞLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, görsel kültürün en önemli öğeleri olan sembollerin Edirne ili bağlamında örneklerle birlikte inanç turizmine katkılarını incelemektir. Edirne ili bu konunun işlenmesi için oldukça verimli kaynaklar sunmaktadır. Bu kaynakların çokluğu bu çalışmayı zorunlu kılmıştır. Çünkü insanlığın var olmasından beri sembollerin diline olan hayranlığı ve gizemi turizme olan yönelmeyi arttırmıştır. Özellikle Edirne ili bağlamında medeniyetlerin kesişim noktası olmasından dolayı birçok tarihi eserin varlığı inanç turizmine katkı sağlayan bir etkidir. Araştırma, tüm bunlarla birlikte işin içine sektör paydaşlarını da dahil ederek onlardan toplanan veriler ile inanç turizmi ve semboller arasındaki bağlantıyı incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece araştırma hem görsel kültürün hayatımızdaki yeri ve önemini gözler önüne sererken hem de elde edilen veriler inanç turizmine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Son yıllarda gelişim gösteren inanç turizmi ve görsel kültür çalışmaları insanlık tarihinin saklı kalmış sembollerine ışık tutmaktadır. Görsel kültür çalışmalarının dini yapılar üzerinde bulunan sembollerdeki meşguliyeti inanç turizmini olumlu yönde etkilemiştir. Birbirine paralel giden bu iki yolun etkileşimi her bir yapı için ayrı ayrı araştırılması gereken önemli bir konudur. Bu bağlamda tarihi zenginlikleri barındıran Edirne'nin dini yapılarındaki sembollerin inanç turizmi açısından incelenmesi görsel kültür ve inanç turizminin ortak konusudur. Araştırmada inanç turizmine yönelik din görevlileri ve turist rehberlerinin görüşleri ortaya çıkarılmak istenmektedir. Bu çalışmada inanç turizmi kapsamında ziyaret noktalarının din görevlileri ve turist rehberleri tarafından değerlendirilerek ortaya konması mevcut durumu tespit etmek açısından önemlidir. Araştırmanın konusu bağlamında yapılacak ilk araştırma olması literatüre farkındalık ve katkı sağlayacaktır. Araştırmanın elde ettiği veriler ile sunmuş

olduğu fikir ve önerileri Edirne'nin inanç turizmine fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Edirne kent merkezinde görev yapan din görevlileri ve turist rehberleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda din görevlileri ve turist rehberleri ile Trakya Üniversitesi Etik Kurulu'nun 13.09.2023 tarihli ve 511746 sayılı kararı uyarınca 8 Eylül-8 Ekim 2023 tarihleri arasında görüşmeler yapılmıştır. Özellikle Edirne'deki inanç turizm merkezlerinde görev yapan din görevlileri ve bu mekanları ziyarete gelen kişilere bilgi veren turist rehberleri tercih edilmiştir.

Araştırmanın evrenini Edirne'de bulunan inanç turizmi merkezlerinde aktif görev yapan ve emekli olan din görevlileri, diğer inançlara ait inanç turizm merkezlerinde görev yapan kişiler ve Edirne Kültür ve Turizm İl Müdürlüğüne bağlı olarak görev yapmakta olan 33 turist rehberi oluşturmaktadır. Evreni temsil eden bu 33 turist rehberinden Edirne'de turist rehberliği faaliyetinde bulunan 6 kişiyle iletişime geçilmiş, 3 kişiden geri dönüş alınmıştır. Edirne'de bulunan inanç turizmi merkezlerinde aktif görev yapan ve emekli olan din görevlilerinden ise 14 kişiyle görüşülmüştür. Diğer inançlara ait inanç turizm merkezlerinde görev yapan kişilerden ise 2 kişiyle görüşülmüştür. Edirne Büyük Sinagogu ve Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesinde görevli bulunmadığından dolayı görüşme yapılamamıştır. Tüm bunlarla birlikte görüşmenin örnekleme görüşmeyi kabul eden 14 din görevlisi ve çalışanı ile 3 turist rehberinden oluşmaktadır. Yapılan görüşmelerde kişiler gönüllülük esasına dayalı olarak bilgi vermiştir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda standart dışı veri sağlamaya ve görüşmelerde daha esnek analiz yapmaya imkân veren nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, *“gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin*

kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39).

Nitel araştırmaların temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Yıldırım, 1999: 10-11):

- Araştırmanın konusu doğal bir ortamda incelenmelidir.
- Nitel bir araştırma yapan araştırmacı konunun incelenmesi bağlamında zaman harcayan kişiler ile doğrudan görüşen ve o kişilerle birlikte tecrübelerini yaşayan kişi olmalıdır.
- Nitel araştırmada elde edilen verilerin bütüncül olması gerekir.
- Nitel araştırmanın amaçlarından biri de örneklem olarak seçilen kişilerin algı ve yaşantılarının ortaya konulmasıdır.
- Araştırmanın amacına göre en uygun yöntem seçimi nitel araştırmada önemlidir.
- Nitel araştırmanın neticesinde tümevarımcı analiz yapılmalıdır.

Araştırmanın en önemli kısımlarından biri de geçerlilik ve güvenilirliktir. Geçerlik bir ölçme aracının ölçülmek istenen özelliği ölçme düzeyidir (Bademci, 2019: 373). Güvenirlik ise bir araştırmada elde edilen verilerin bir başka zaman ve mekânda tekrar araştırılması neticesinde benzer sonuçların ortaya çıkmasıdır (Aziz, 2020: 58).

Nitel araştırma yönteminde geçerlik ve güvenilirliği sağlamak diğer bir yöntem olan nicel araştırma yönteminden farklıdır. Nitel araştırma yönteminde nicel araştırmadaki geçerlilik ve güvenirliliğin yerini inanılrlık, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabirlik alır. İnanılrlık yöntemini uygulamak için uzun süreli etkileşim, katılımcı teyidi ve uzman incelenmesi tekniği uygulanır. Güvenilebilirlik için üçgenleme tekniğini, onaylanabilirlik için analiz sürecinde başvuru soruların yazılması ve süreçlerin kaydedilmesi, aktarılabirlik için amaçlı örneklem ve ayrıntılı betimleme teknikleri kullanılır (Başkale, 2016: 23-26).

Araştırmada yapılan çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak adına bazı hususlara dikkat edilmiştir. Bu hususlar şu şekilde açıklanabilir:

- Katılımcılar araştırmanın amacına uygun olarak seçilmiş ve teyit alınmıştır.
- Sorular katılımcılara sorulmadan önce uzman görüşü alınmıştır.
- Araştırmanın önemi, yöntemi ve hedefi katılımcılara aktarılmıştır.
- Katılımcıların uygun gördüğü bir ortamda konuşulmuştur.
- Katılımcıların rızası alınarak ses kaydı alınmıştır.
- Veri toplama yöntemi olarak mülakat ve saha çalışması kullanılmıştır.
- Katılımcılardan elde edilen veriler metinde aslına uygun şekilde kullanılmıştır.

3.4. Veri Toplama Tekniği

Araştırmada sektörün paydaşlarını işin içine dahil edebilmek amacıyla yüz yüze görüşme yöntemi yararlanılmıştır. Bu çalışmada nitel vaka analizlerinde kullanılan araştırmanın amacına yönelik niteliklere sahip ve özellikleri taşıyan erişilebilmesi kolay olan kişileri belirlemeyi ve seçmeyi sağlayan *amaçlı örnekleme tekniği* kullanılmıştır. Bu araştırma yönteminde örneklem olarak kimlerin seçilebileceği araştırmacıya bırakılır ve konu bağlamında araştırmanın amaçları doğrultusunda en uygun verileri elde edilebilecek bireyler ve objeler seçilmektedir (Aziz, 2020: 52).

Çalışmanın konusu ile ilgili sistematik literatür taraması yapılarak lisansüstü tezler ve makaleler incelenerek analiz edilmiştir. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile görüşülerek çalışmanın amacı doğrultusunda bilgiler alınarak envanter tespiti yapılmıştır. Daha sonra araştırmanın örnekleme olan din görevlileri ve turist rehberlerinden oluşan katılımcı grubu uzman görüşleri ile belirlenmiştir. Bu kapsamda yapılan araştırmada kalitatif (nitel) araştırma yöntemlerinde tercih edilen *yüz yüze, derinlemesine, yarı yapılandırılmış* görüşme yöntemleri kullanılması uygun bulunmuştur.

Çalışmada verilerin elde edilmesi bağlamında hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Mülakat formunun hazırlanmasında; literatür taraması yapılmış, araştırmanın konusu bağlamında yapılan benzer çalışmalar incelenmiş ve açık uçlu sorulardan oluşan mülakat formu hazırlanmıştır. Sonraki aşamada ise mülakat formunun geçerliliğini sağlamaya yönelik birer din görevlisi ve turist rehberi ile görüşülerek pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Din görevlileri ve turist rehberleri ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen verilerden yola çıkılarak sorularda düzenleme yapılmıştır. Son aşamada ise uzman akademisyen görüşü de alınarak, araştırmanın amacına uygun mülakat formu oluşturulmuştur.

3.5. Veri Toplama Süreci

Çalışmada araştırma sahası Edirne şehir merkezi ile sınırlandırılmıştır. Veri elde etmek amacıyla şehir merkezindeki inanç turizm merkezlerinin seçilme sebebi ise ziyarete gelen turist sayısının şehir merkezinde yoğunlaşmasından dolayıdır. Araştırmaya dahil edilen inanç turizm merkezleri şehrin belirli noktalarında olduklarından dolayı bu mekanlarda görev yapan din görevlileri ve turist rehberleri ile çalışma yerlerinde görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde araştırmacı hazırladığı mülakat formunda görüşme yapacağı katılımcıya esneklik tanıyarak sorularını sorar. Soruları sorarken araştırmacının dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Bu hususları şu şekilde sıralanabilmektedir (Aziz, 2020: 97-99):

- Sorulacak sorular basit ve sade bir dile sahip olmalı.
- Sorularda kullanılan kavramlar herkes tarafından biliniyor olmalı.
- Sorulacak olan sorular çift yanıtı gerektirmemeli.
- Soruların sırası genelden özele doğru olmalı.
- Sorulacak olan sorularda kullanılan kavramlar bir sonraki sorunun cevabını etkilememeli.

- Sorulan sorular cevaplayacak kişileri yönlendirici ve güdüleyici olmamalı.
- Toplumda olumlu veya olumsuz etki uyandıran kavramların (sterotipler) kullanılmaması gerekir.
- Hazırlanan soru sayısının çok olmaması gerekir.

Bu hususlar dikkate alınarak din görevlilerine ve turist rehberlerine ilişkin iki ayrı mülakat formu hazırlanmıştır. Araştırmanın amacı bağlamında gerçekleştirilen derinlemesine yüz yüze görüşmelerde din görevlilerine ve turist rehberlerine sorulan sorular “Din Görevlilerine Sorulan Sorular” ve “Turist Rehberlerine Sorulan Sorular” başlıkları altında ele alınmıştır:

Din Görevlilerine Sorulan Sorular

1. Kaç yıldır görev yapıyorsunuz?
2. Mesleğinizin sahip olduğu avantajlar nelerdir?
3. Mesleğinizin sahip olduğu dezavantajlar nelerdir?
4. İnanç turizmini geliştirme doğrultusunda din görevlilerimize ne gibi sorumluluklar düşmektedir?
5. İnanç turizm bağlamında en çok ziyaret edilen ilk üç mekân nedir?
6. Edirne ilini inanç turizmi bakımından nasıl değerlendirirsiniz, yapılan çalışmaları yeterli buluyor musunuz?
7. Edirne ilinin turizm potansiyelini göz önüne alarak Edirne’deki inanç turizminin artmasına yönelik ne gibi çalışmalar yapılabilir?
8. İbadethanelerin ziyaretine ilişkin rağbet ve ilginin artmasının inanç turizmi ile ilgili bir bağlantısı var mıdır?
9. Görev yaptığınız ibadethanede en çok rağbet gören ve ilgi çeken sembol nedir?
10. Görev yaptığınız ibadethanede anlamı yanlış bilinen ya da anlamı öğrenildiğinde şaşırılan sembol var mıdır?
11. İbadethanelerdeki sembollerinin anlamlarının turistlerce bilinmesi inanç turizmine olan rağbet ve ilgiyi arttırmakta mıdır?

12. Görevli bulunduğu ibadet mekânında din görevlisinin o mekânı tanıtması konusunda düşünceniz nelerdir?

Turist Rehberlerine Sorulan Sorular

1. Kaç yıldır turist rehberi olarak görev yapıyorsunuz?
2. Mesleğinizin sahip olduğu avantajlar nelerdir?
3. Mesleğinizin sahip olduğu dezavantajlar nelerdir?
4. İnanç turizm bağlamında en çok ziyaret edilen ilk üç mekân nedir?
5. İnanç turizmi bağlamında hangi mekanları gezdiriyorsunuz?
6. Edirne ilini inanç turizmi bakımından nasıl değerlendirirsiniz, yapılan çalışmaları yeterli buluyor musunuz?
7. İnanç turizm için şehrimize gelen turistler ziyaret rotasını yaklaşık ne kadar sürede tamamlanır ve hangi zaman diliminde yoğunlaşır?
8. Edirne ilinin turizm potansiyelini göz önüne alarak Edirne'deki inanç turizminin artmasına yönelik ne gibi çalışmalar yapılabilir?
9. Ziyaret edilen dini yapılarda ilginizi çeken semboller nelerdir?
10. İbadethanelerdeki sembollerinin anlamlarının turistlerce bilinmesi inanç turizmine olan rağbet ve ilgiyi arttırmakta mıdır?
11. Geziler sırasında ibadethanede anlamı yanlış bilinen ya da anlamı öğrenildiğinde şaşırılan semboller var mıdır?
12. Görevli bulunduğu ibadet mekânında din görevlisinin o mekânı tanıtması konusunda düşünceniz nelerdir?

Araştırmada görüşmeler için belirlenen din görevlileri ve turist rehberleri ziyaret edilerek çalışma hakkında bilgi verilmiş ve onayları alınmıştır. Görüşmeler katılımcıların bulunduğu inanç turizmi merkezlerinde ve işyerlerinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler 30 ile 40 dakika arasında sürmüştür. Görüşmeler esnasında anlaşılmayan ve eksik bilgi verildiği hissedilen durumlarda katılımcılara ek sorular yöneltilmiştir. Elde edilen veriler katılımcıların onayları alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Yapılan görüşmelere katılan on yedi adet katılımcının isimleri, rastgele bir şekilde Katılımcı 1'den Katılımcı 17'ye kadar kodlanmıştır. Yapılan bu kodlamanın amacı mülakat formuna yanıt veren

katılımcıların fikirlerinin saklı kalmasını sağlayarak araştırmanın konusu bağlamında objektif bir şekilde bakış açısını dile getirmelerini sağlamaktır.

3.6. Verilerin Analizi

Sektörün paydaşlarından elde edilen veriler veri azaltımı ile özetlenip dönüştürülmesini ve sonuçların ortaya konmasını esas alan kalitatif (nitel) vaka analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu kapsamda farklı dinlere yönelik tespit edilen inanç turizmi merkezlerinde yüz yüze görüşmeyi kabul eden din görevlileri ve turist rehberleri ile yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak elde edilen veriler analiz edilmiştir. Nitel veri analizi dört aşamada gerçekleşir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 228-240):

1. **Verilerin Kodlanması:** Nitel araştırmada içerik analizinin ilk aşaması kodlamadır. Araştırmacı ilk aşamada yaptığı araştırma neticesinde elde ettiği verileri inceleyerek bölümlere ayırır. Bu bölümler içinde bulunan verileri bir bütün olarak karşılayacak şekilde isimlendirilir, başka bir deyişle veriler kodlanır.
2. **Temaların Bulunması:** Elde edilen verilerin kodlanması ve bölümlere ayrılması yeterli değildir. İlk olarak kodlardan yola çıkarak verileri genel manada karşılayabilen ve kategorize edebilen temaların bulunması gerekir. Temaların oluşturulabilmesi için önce kodlar bir araya getirilir daha sonra ise kodlar arasında ortak yönler bulunarak, kodları genel manada temsil eden temalar oluşturulur.
3. **Verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenmesi ve tanımlanması:** Tematik kodlama aşamasından sonra verilerin kodlama ve temalara göre düzenlenmesi aşaması ile devam edilir. İlk aşamada elde edilen verilerin kodlanır. İkinci aşamada ise kodlar temalara ayrılarak verilerin düzenlendiği bir sistem oluşturulur. Üçüncü aşamada araştırmacının elde edilen verileri düzenleyerek belirli olgulara göre tanımlaması ve yorumlaması mümkün

olabilir. Verilerin araştırmayı inceleyen kişiler bağlamında anlaşılabilmesi için açıklanması ve sunulması önemli bir yer teşkil etmektedir. Araştırmacı bu aşamada kendi görüşüne yer vermez, elde edilen verileri işlenmiş bir şekilde araştırmayı inceleyen kişilere sunar.

4. **Bulguların yorumlanması:** Son aşamada ise ayrıntılı bir şekilde sunulan verilerin araştırmacı tarafından yorumlanması ve sonuçların çıkarılması yapılır. Nitel araştırma tekniğinde araştırmacının yapacağı yorumlar incelenen araştırma konusuna yakınlığı ve elde edilen deneyimler bağlamında değerlidir. Nitekim araştırmacı nitel araştırma tekniğinde uygulanan bilgi toplama sürecinin doğal bir parçasıdır ve araştırılan konu bağlamında düşünceleri de önemlidir. Araştırmacı dördüncü ve son aşama olan bulguların yorumlanması aşamasında elde ettiği verilere anlam kazandırması, bu veriler arasındaki neden sonuç ilişkileri kurmak ve sonuçlara dair açıklamalar yapmak zorundadır.

Araştırma kapsamında Edirne'deki inanç turizmi bağlamında görsel kültür sembollerinin din görevlileri ve turist rehberleri açısından incelenmesinde elde edilen veriler nitel analiz yöntemlerinden biri olan içerik analizi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi yukarıda belirtilen esaslara göre yapılmıştır. Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini sağlama açısından mülakat tekniği uygulanarak elde edilen verilere yorum katılmadan sunulmuştur.

3.7. Bulgular

Araştırma süresince elde edilen veriler ve bu verilerin sonucunda yapılan analizlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Ortaya çıkan bulgular başlıklar halinde sistematik bir şekilde sunulmuştur.

3.7.1. Katılımcıların Demografik zelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, öncelikli olarak katılımcıların meslek, yaş ve eğitim durumlarına ilişkin demografik zellikleri Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Meslek	Yaş	Eğitim Durumu
Katılımcı 1	İmam Hatip	40	Lise
Katılımcı 2	Kilise Görevlisi	65	Lise
Katılımcı 3	Bahai Evi Görevlisi	55	Lise
Katılımcı 4	Uzman İmam Hatip	54	Lisans
Katılımcı 5	Müezzin Kayyım	60	Ön Lisans
Katılımcı 6	Baş İmam Hatip	58	Ön Lisans
Katılımcı 7	Müezzin Kayyım	59	Ön Lisans
Katılımcı 8	İmam Hatip	44	Ön Lisans
Katılımcı 9	Müezzin Kayyım	55	Ön Lisans
Katılımcı 10	Müezzin Kayyım	37	Ön Lisans
Katılımcı 11	Emekli Müezzin Kayyım	78	İlkokul
Katılımcı 12	İmam Hatip	49	Ön Lisans
Katılımcı 13	Emekli İmam Hatip	59	Lisans
Katılımcı 14	Emekli İmam Hatip	56	Lise
Katılımcı 15	Turist Rehberi	36	Lisans
Katılımcı 16	Turist Rehberi	33	Lisans
Katılımcı 17	Turist Rehberi	37	Lisans

Bu tabloya göre araştırmaya katılan din görevlilerinin sayısı 14 ve turist rehberlerinin sayısı ise 3'tür. Din görevlileri imam hatip, müezzin kayyım, kilise görevlisi ve Bahai evi görevlisi olarak çeşitlenmektedir.

Katılımcıları yaş aralıklarına göre sınıflandırırsak 30-39 yaş aralığında 4 katılımcı, 40-49 yaş aralığında 3 katılımcı, 50-59 yaş aralığında 7 katılımcı, 60-69 yaş aralığında 2 katılımcı ve 70 yaş üzeri 1 katılımcı araştırmaya katılmıştır. Bu dağılıma bakıldığında neredeyse tüm yaş gruplarından katılımcı bireyler mevcuttur.

Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde %5.8'inin ilkokul, %23.5'inin lise, %41.1'inin ön lisans ve %29.4'ünün lisans seviyesinde eğitim durumu olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma bakıldığında araştırmaya katılanların yaklaşık %70'nin yüksek öğretim kurumlarında eğitim aldığı ve eğitim düzeyinin yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.7.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlileri ve Turist Rehberlerinin Görev Sürelerine İlişkin Bulgular

İnanç turizmi merkezlerinde aktif olarak halen görev yapmakta olan ve daha önce görev yapmış emekli din görevlileri ile turist rehberlerinin görev sürelerine ilişkin veriler Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: Katılımcıların Görev Süreleri

Görev Süresi	Frekans	Yüzdelik
0-9 Yıl	2	11,8
10-19 Yıl	6	35,3
20-29 Yıl	4	23,5
30-39 Yıl	3	17,6
40 Yıl ve üzeri	2	11,8
Toplam	17	100

Araştırmaya katılan din görevlilerinin ve turist rehberlerinin görev süreleri bağlamında incelediğimizde katılımcıların %11,8'i 0-9 yıl, %35,3'ü 10-19 yıl, %23,5'i 20-29 yıl, %17,6'sı 30-39 yıl ve %11,8'i 40 yıl ve üzeri olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların yarısından fazlasının 20 yıl ve üzeri görev süresinin bulunması, inanç turizmi merkezlerinde daha fazla deneyime sahip olması açısından önemlidir. Bu durum inanç turizmi merkezlerindeki turist sirkülasyonunun daha iyi gözlemlenmesini ve tanıtım faaliyetleri bağlamında daha faydalı verilerin alınmasını sağlamıştır.

3.7.3. Katılımcıların Mesleklerine Dair Sahip Olduğu Avantajlar ve Dezavantajlara İlişkin Bulgular

İnanç turizmi merkezlerinde görev yapan din görevlileri ile turist rehberlerine “Mesleğinizin sahip olduğu avantajlar nelerdir?” ve “Mesleğinizin sahip olduğu dezavantajlar nelerdir?” sorularına ilişkin alınan cevaplardan elde edilen bulgular iki meslek grubuna göre sınıflandırılmıştır. Din görevlilerinin ait görüşler şu şekildedir:

Katılımcı 2: *“Avantajları kültür hizmeti. Bir yabancı bir Müslüman buraya geldiğinde Hristiyanların nasıl ibadet ettiğini, ibadethanelerinin nasıl olduğunu ve ibadethanede ayakta mı oturarak mı ibadet ettiklerini, ibadethaneye ayakkabı ile mi giriliyor, ayakkabısız olarak mı giriliyorlar gibi konulardaki meraklarını gideriyorlar. İşte burada az çok gelen insanlara anlatmaya çalışıyoruz, tarif ediyoruz şöyle olur böyle olur diye. Dezavantaj olarak bazen ziyaretçiler tarafından olumsuz tavırlar il karşılaşılabiliyoruz, bunun yanı sıra fotoğraf çekme yasağına riayet etmeyen ziyaretçilere uyarıda bulunmak durumunda kalıyoruz.”*

Katılımcı 6: *“Mesleğimizi seviyoruz, bu meslekte olmaktan mutluyuz. Dünyaya yine gelsem yine bu mesleği seçerdim. Avantajları devletin yapmış olduğu seminerlerde başka illere de gitme imkânımız oluyor. Hac ve umre gibi yurt dışı görevlendirme gibi devletin bize sunmuş olduğu avantajlar var. Bunlardan başarılı olan kardeşlerimiz, arkadaşlarımız, görevlilerimiz ve hocalarımız yararlanıyorlar. Biz de umreye gittik hacca gittik, Allah devletimize zeval vermesin. O yönden mesleğimizden memnunuz. Dezavantajı olarak hocalar arasında uyum sorunu olabiliyor, daha sonra herkes birbirine alışıyor. Cami adabına uygun olmayan durumlarda gerek biz gerek camimizde bulunan güvenlik görevlimiz uyardığında şikâyet ediliyor. Daha sonra din görevlisi kurum ve vatandaş arasında kalabiliyor.”*

Katılımcı 14: *“Ben orada, Muradiye Camii’nde hiç dezavantaj yaşamadım desem yalan söylemiş olmam. Ben orada insanlarla uyum içinde yaşayıp, sadece camide dahil mahallede de uyum içinde yaşadığımdan dolayı bayağı bir avantaj yaşadım, sıkıntı görmedim. Burası Edirne’nin sıkıntılı mahallelerinden biri olarak bilinir ancak böyle değildir. Zaten mesleğimiz kutsal bir meslektir.”*

Bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda din görevlilerinin meslekleriyle ilgili avantajlı gördükleri yönler arasında mesleklerinin kutsiyetleri, insanlara faydalı olmaya çalışmaları, devlet olanakları ile mesleki donanım faaliyetleri ve kültür hizmeti vermeleri hususundaki memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Mesleklerine dair belirttikleri dezavantajları ise olumsuz çevre şartlarının görev sırasındaki sorunlara yol açması, birlikte görev yaptıkları personeller arası uyumsuzluk, ibadethanelerin adap ve yasaklarına riayet edilmemesi sonucu olumsuz tavırların sergilenmesi olarak dile getirilmiştir.

Araştırmanın diğer katılımcı grubu da turist rehberleridir. Yukarıda ifade edilen sorulara ilişkin turist rehberlerinin görüşleri şu şekildedir:

Katılımcı 15: *“Değişik kültürlerin, tarihini, gelenek ve göreneklerini tanıyabilmek, gidilemeyen yerlere gidebilmek ve bu kültürlerden etkilenerek bu kültürlere dokunarak farklı deneyimler yaşarız. Kitaplarda, belgesellerde ve yayınlarda öğrenemeyeceğin her şeyi yaşayarak, aktif bir şekilde yerinde ulaşabilirsin. Bunun haricinde iyi çalışabilirsen maddi kazanç Türkiye ortalamasına göre çok daha iyi olabilir. Onun dışında gittiğin yerlere, şehirlere ve ülkelere ait tatlıları tadabilmek ya da çok zorlukla gezilen ve insanların hayali olan yerleri çok daha kolay gezebilmek mümkündür. Öğrenmenin hiç bitmemesi öğrenmeye aşık bir insansan manevi anlamda da çok haz verir. Bunlar ilk aklıma gelen avantajlar. Daha birçok avantajlar var. Dezavantajları ise aileden ve evinden uzun bir süre ayrı kalabiliyorsun. Bir hafta, on gün, yirmi gün veya bir ay, iki ay, üç ay. Mesela ben Latinler ile çalışıyorum. Avrupa’ya*

tura çıktığım zaman, yaklaşık yirmi gün seyahat ediyorum. Üst üste iki tur yapıyorsam, bayağı uzak yol gemi kaptanları gibi otuz, kırk gün eve gelmediğim oluyor. Bunlar ciddi problemlerdir. Aile hayatında düzenin dağılıyor, yani düzenin değişiyor. Bu yüzden yürümeyen birçok evlilik var. Benim bireysel olarak böyle problemlerim yok ama en büyük dezavantaj bence bu. Özel günlerde ailenle birlikte olamazsın, arkadaşlarına vakit ayıramazsın, çözen gereken bir problem var, bir devlet dairesine gitmen lazım bunları yapamıyoruz. Bunları yapmak için turların bitmesi ve geri dönmen gerekiyor. Kendine vakit ayıramadığın zamanlar çok oluyor, hayatının büyük bir çoğunluğunu otobüs yolculuklarında yollarda geçersin. İnsanların sorumluluklarını alıyorsun. İnsanların sorularıyla sorunlarıyla ya da talepleri ile uğraşman gerekiyor ve bunlar ciddi anlamda fiziksel ve mental olarak inanılmaz yoruyor.”

Katılımcı 16: *“Farklı bölgeler ve insanlar tanırken çalışma aralıklarımızı kendimiz belirleyebilmemiz avantajımıza ancak gelir düzensizliği ve her tür krizde işsiz kalma tehlikesi ise en büyük dezavantajımız.”*

Katılımcı 17: *“Mesleğin avantajları, her kesimden insanlar ile tanışmak, diyalog halinde olmak ve sürekli yeni yerler keşfediyor olmak olarak sıralayabiliriz. Tarihle, kültürle, sanatla ve inançlarla iç içe olmak, sürekli kendinizi geliştirme ihtiyacını hissetmek ve bu sayede bilgi dağarcığınızı her daim geliştiriyor olmak, mesleğin avantajları içerisinde sayılabilir. Dezavantajları ise tabii ki biraz stresli bir iş. Anlık olarak problemler ile karşılaşabiliyorsunuz. Yoğun olarak sabit bir iş yeriniz yok. Sürekli seyahattesiniz, bazen özel günleriniz de dahil ailenizin yanında olamayabiliyorsunuz. Bunun yanı sıra maddi olarak eğer sadece bu meslekle geçimini sağlıyorsanız, olası kriz durumlarında, pandemi gibi süreçlerde, turizm en kolay bir şekilde etkilenen ve kendi yaralarını en son ve en zor saran meslek dallarından bir tanesidir. Kendinizi topar lamanız epey bir zaman alabiliyor.”*

Tüm bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda turist rehberlerinin meslekleriyle ilgili avantajlı gördükleri yönler arasında yeni yerler görmek, farklı kültürleri tanımak ve maddi anlamda ülke ortalamasının üstünde elde edilen kazançlar olduğu söylenebilir. Dezavantaj olarak dile getirdikleri hususlar ise uzun çalışma saatleri ve uzun yolculuklardır. Bu durumun aile birliğinin bozulması, mental sağlığın tehlikeye girmesi ve özel günlerin kaçırılması gibi sonuçlara neden olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca krizler veya pandemiler gibi olağan üstü durumlardan turizmin çokça etkilenmesi turist rehberlerinin dezavantajlı gördüğü noktalardan biridir.

3.7.4. Katılımcıların Din Görevlilerinin Görev Yaptıkları İbadethaneleri Tanıtımına İlişkin Bulgular

Edirne inanç turizmi merkezlerinde görev yapan din görevlilerinin görev yaptıkları ibadethanelerde tanıtım yapmaları ile ilgili katılımcılara “*Görevli bulunduğu ibadet mekânında din görevlisinin o mekânı tanıtması konusunda düşünceniz nelerdir?*” sorusuna ilişkin alınan cevaplardan elde edilen bulgular iki meslek grubuna göre sınıflandırılmıştır. Din görevlilerinin ait görüşler şu şekildedir:

Katılımcı 4: “*Biliyorsunuz turist rehberliği eşliğinde ziyaretçiler geliyor zaten. Onlar gruplarına gerekli bilgileri veriyorlar. Bunun dışında turist rehberi olmayan ailece veya bireysel gelenlere biz burada cami ile ilgili bilgi vermeye çalışıyoruz diğer türlü grup olarak gelenlere rehberlik yapmamız yasak. Herkese kendi camini anlatma yetkisi veren yasal bir düzenleme olsa daha iyi olacak Vatandaşlar başka nereleri gezebiliriz diye de soruyor, biz de bu konu hakkında tavsiyede bulunuyoruz.*”

Katılımcı 6: “*Rehberler arasında dini eğitim olan ve İmam-Hatip Lisesi mezunu olanlara inanç turizmi potansiyeli olan bu kentlerde öncülük verilebilir. Edirne gibi Konya gibi yerlerde olabilir. Her konuda görevliler zaten yardımcı oluyor. Başka camilerde diyanetin bünyesinde yerli bir iki rehberde kadrolu olabilir.*”

Katılımcı 7: *“Bize içeriden gelen turistler veya kendi başına gelenler ya da ailece gelenler bize cami hakkında bilgi verin dediği zaman biz hiç geri çevirmiyoruz. Hiçbir ücret talep etmiyoruz. Allah rızası için yeter ki camimizden mutlu ve mesut ayrılınsın biz onlara gerekli bilgileri sunuyoruz. Gerekirse Edirne hakkında da kısaca bilgi veriyoruz. Genelde rehberler bu işi yaptıkları için biz genelde aile olarak gelmiş insanlar müracaat ediyor. Öbür türlü grupların rehberleri var. Turizm ve Kültür Bakanlığı'nın emri var. Bir ilden bir ile giderken rehber tutmak zorunluluğu var. Diğer türlü ceza kesiyorlar. Bizim de rehber belgemiz olmadığı için grup gezdirme konusunda cezası var. O yüzden biz camide ailece ya da bireysel olarak gelenlere kısaca bilgiler sunuyoruz.”*

Din görevlilerinin gelen ziyaretçilere bilgi vermeleri hakkındaki görüşleri göz önünde bulundurulduğunda görevli bulundukları ibadethanelerde bireysel veya aile şeklinde gelen ziyaretçilerin sorularına binaen kısaca ibadethane tanıtımı yapmalarını olağan karşıladıklarını söylemek mümkündür.

Araştırmanın diğer katılımcı grubu da turist rehberlerdir. Yukarıda ifade edilen soruya ilişkin turist rehberlerinin görüşleri şu şekildedir:

Katılımcı 15: *“Bu dediğini Selimiye Camii'nde somut olarak bir iki kişi yapıyor. Ama çok yanlış bilgiler de veriyorlar. Tanıtım aslında bizim işimiz. Onların işi din. Yani dini din görevlisi anlatmalı, tanıtımı da bizler yapmalıyız. Din görevlisi ve hocalar eğer gerçekten bilgileri varsa bizler tanıtım yaparken onlar da bizim göremediğimiz ya da o anda çok hâkim olmadığımız bir detay varsa ekleme yapabilirler veya destek verebilirler.”*

Katılımcı 16: *“Bizler profesyonel turist rehberleri olarak dini mekanları mimari ve sanat tarihi açısından da değerlendiriyor, misafirlerimize yeni şeyler katmaya uğraşıyoruz. Din görevlilerinin tanıtımları ise daha dar kapsamlı kalıyor. Çoğu zaman da karşı çıktıklarını gözlemliyoruz. Ancak dini mekânı tanıdıktan sonra ek bilgilerle anlatıma ve mekânın*

anlaşılmasına katkıda bulunabilirler. Rehberleri düşman değil dost olarak görmeliler. Aynı durum rehberler için de geçerli. Şahsım adına mimari ve sanat destekli dini bilgiler dini mekanların anlaşılmasında ve inanç turizminin kapsamının genişlemesinde etkili olacaktır.”

Katılımcı 17: *“İbadethanelerde bulunan din görevlilerinin o mekânı tamamen doğrudan tanıtmayı doğru bulmuyoruz. Nitekim düşüncemiz şu ki orada bulunan din görevlisinin görevi bizzat o ibadetleri yerine getirmek, dinen insanların yaşamını etkilemek, işte Allah'ın kanunları doğrultusunda veya diğer dine mensup olan kişilerin kendi inançları doğrultusunda yaşamaya sevk etmek. Yani din görevlilerinin öncelikle amacı bu olmakla beraber tabii ki destek ihtiyacı duyulduğu halde bu görevi üstlenen profesyonel rehberlere destek sağlayabiliyor olmaları bizim de daha olumlu bir bakış açımızı yansıtmakta. Belki bu gibi durumlar için zaman zaman o cami görevlileri bizzat profesyonel rehberin yapması gereken işi yapmasından ziyade yani ortak bir zaman diliminde bu işi yapan rehberleri kimi zaman tanıtım seminerleri, toplantılar ve eğitimler düzenleyerek karşılıklı o dini mabedi doğru bir şekilde ifade edebilmek adına bilgi alışverişleri yaparak rehberlerin varsa şayet bu yönde eksiklerini giderebilmeleri çok daha doğru olur.”*

Din görevlilerinin ibadethaneleri tanıtması konusunda rehberlerin yorumları incelendiğinde genel anlamda durumdan rahatsız oldukları görülmektedir. Rehberler din görevlilerinin doğrudan ziyaretçilere bilgi vermesini doğru bulmamaktadırlar. Bu tutumun nedenleri arasında din görevlilerinin, rehberlerin meslek sahasını ihlal etmeleri ve eksik bilgilerle ziyaretçilere yanlış deneyimler sunmaları olarak sıralanabilir.

Ancak rehberlerin ortak görüşüne göre din görevlileri ile inanç turizmini geliştirme bağlamında iş birliği yapılabilir. İbadethaneler dini açıdan tanıtılırken ya da dini anlamda bilgiye ihtiyaç duyulduğunda rehberlerin eksikliklerini din görevlileri tamamlayabilir. Din görevlileri de turist rehberliğiyle benzer önerilerde bulunmuştur.

Bu önerileri, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kadrolu olarak çalışan rehberlerin sağlanması ve yasal düzenleme yapılarak en azından din görevlilerinin kendi camilerini tanıtabilmeye hakların verilmesi olarak sıralayabiliriz.

3.7.5. Edirne'nin İnanç Turizmini Geliştirme Doğrultusunda Din Görevlilerinin Sorumluluklarına İlişkin Bulgular

Edirne'nin inanç turizmini geliştirmeye yönelik din görevlilerine sorulan “İnanç turizmini geliştirme doğrultusunda din görevlilerimize ne gibi sorumluluklar düşmektedir?” sorusu yöneltmiştir. Bu soruyla ilgili din görevlilerin görüşleri aşağıda şu şekilde verilmiştir:

Katılımcı 1: “Biz bu mesleğin ve caminin yüzüyük. Biz yüzü olduğumuz için bu camiye ve camiaya en iyi şekilde temsil etmemiz gerekir. Onun için herhangi bir olumsuzlukta kötü temsil etme riski olduğundan dolayı bu konu çok daha fazla iletişim, maneviyat ve takva açısından bizim kendimizi geliştirmemiz gerekiyor. Biz kendimizi geliştirmezsek inanç turizmi de durur buradaki reklamda durur yani her şekilde burada bir akamet olur mekânın manası kaybolur.”

Katılımcı 3: “İlk önce güler yüzlü olmak gerekiyor. Ondan sonra doğru bilgi vermek çok önemlidir. Görevliler de o bilgiler haiz olmalıdır. Karşılama iyi olmalıdır.”

Katılımcı 9: “Şimdi bir defa din görevlilerinin burada gerek yerli gerek yabancı turistlere, misafirlere, hepsine ulaşabilmek için ilk önce iyi bir lisana akabinde de mutlaka bir yabancı dile ihtiyaçlarının olduğunu düşünüyorum. Burada verimli olabilmek, inanç turizmini ciddi bir şekilde hayata geçirebilmek için bu insanlara yardımcı olabilmek için iyi bir etkileşim ve iletişim mutlaka sağlamak gerekiyor. Burada olmazsa olmazlardan dil ile onlara faydalı olabileceğimizi düşünüyorum.”

Katılımcı 10: “Bir şeyin bilinci bilgisinden evvel gelir. Ben buradaki din görevlilerinin önce sahip oldukları değerlerin farkındalığını kazanmalarını, bunun yanı sıra muhataplarının da coğrafyalarını, kültürlerini tanıyıp, o dillerle müsemma bir şekilde bir eğitim almasını ve bu şekilde faydalı olabileceğini düşünüyorum.”

Katılımcılar din görevlilerine düşen sorumluluklar arasında ziyaretçilere karşı güler yüzlü, bilgili ve dil açısından donanımlı olmayı, kendini konuşma üslubu açısından geliştirerek taşıdıkları manevi sorumluluğun bilincinde görevlerini yerine getirmeyi ifade etmektedir. Din görevlilerinin en azından kendi bulundukları ibadethanelerle ilgili yeterli bilgiye sahip olmaları da din görevlilerine düşen sorumluluklar arasında yer almaktadır. Çünkü gelen ziyaretçilerin ilk muhatap olduğu kişilerden biri din görevlileridir. Onların yönlendirmeleri ve bilgilendirmeleri inanç turizm rotasındaki mekânlara anlam kazandırarak ziyaretçiler bağlamında tercih edilmesini arttırması düşünülmektedir.

3.7.6. Edirne'nin İnanç Turizmi İle İlgili Yapılan Çalışmaların Yeterliliğine İlişkin Bulgular

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde “Edirne ilinin turizm potansiyelini göz önüne alarak Edirne'deki inanç turizminin artmasına yönelik ne gibi çalışmalar yapılabilir?” sorusu sorularak Edirne'nin turizm potansiyeline ve Edirne'deki inanç turizmi çalışmalarının artmasına yönelik değerlendirme yapmaları istenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların vermiş oldukları cevaplara göre Edirne'nin turizm potansiyeli hakkındaki tutumlarını içeren tablo ve görüşler aşağıda verilmiştir.

Tablo 11: Katılımcıların Edirne'nin Turizm Potansiyeline Yönelik Tutumu

Katılımcıların Tutumu	Frekans	Yüzdelik
Olumlu	15	88,2
Olumsuz	2	11,8
Toplam	17	100

Katılımcıların Edirne'nin turizm potansiyeli bağlamında yaptıkları değerlendirmelerde %88,2'si olumlu, %11,8'i olumsuz olarak cevaplamışlardır. Bu bağlamda Edirne'nin turizm potansiyeline ilişkin katılımcıları görüşleri şu şekilde verilmiştir:

Katılımcı 2: *“Çok yüksek. Türkiye genelinde aşağı yukarı inanç turizmi olarak birinci sırada geliyor derim. Birinci sırada Edirne gelir, ikinci sırada Bursa, İstanbul daha sonra. İstanbul'a burası kadar önem vermiyorlar. Osmanlı döneminde burada 350 tane cami varmış. Şimdi o camilere ulaşma şansımız yok. Şimdi o kadar camimiz yok. Edirne çok eski bir kent olduğu için tarihi yerleri görmeye gelen çok. İnanç turizmi olarak da görsel turizm olarak da her türlü amaçla ziyarete gelen vardır.”*

Katılımcı 6: *“Edirne inanç turizmi açısından ilgi çekici bir şehirdir. Turizm yoğunluğunun şehir taşıyamıyor. Özellikle üç önemli cami turizm potansiyelini arttırıyor. Edirne manevi anlamda bir sınır taşı görevini üstlenmektedir.”*

Katılımcı 7: *“Edirne inanç turizmi bağlamında ilgi çekiyor. Selimiye, Üç şerefeli ve Eski Camii inanç turizmi açısından önemli eserlerdir. Biraz tarih bilenler Selimiye'nin mimari olarak çok önemli olduğunu anlıyor. Selimiye'den çok daha önemli olan bir camide, Eski Camii eski adı ile Ulu Camii'dir. Manevi değeri ağır basıyor. İstanbul Fethi kararının alındığı bir mekândır. Önemi İstanbul'un fethi için Allah resulünün ordularının gelmesidir. Selimiye ve Üç Şerefeli Camii olmasa dahi Eski Camii içinde bulundurduğu tarihi ve manevi değerlerle başlı başına inanç turizmi için Edirne'yi önemli kılar. Edirne'nin tarihi camileri ve köprülerinin bulunması, Osmanlı'ya başkentlik yapması, insanların kırıcı kaba olmaması, Avrupai bir kent olması Edirne'nin önemli özelliklerindendir. Ayrıca İstanbul'a yakın olması da ilgiyi arttırmaktadır.”*

Katılımcı 13: “Edirne Floransa’dan sonra metrekareye düşen tarihi eser bakımından ikinci sıradadır. Edirne İstanbul’dan önce Osmanlı’nın başkenti olması sebebiyle tarih boyunca ilgi görmüş bir şehirdir. Edirne Osmanlı zamanında özellikle padişahların etkinlikleri ve yaşamları bağlamında önemli yeri olmuştur. Avrupa ve Asya kıtasının geçiş güzergahında yer alan ve çeşitli kültürlerin birbiriyle karşılaştığı bir şehirdir. Selimiye, Eski ve Üç Şerefeli Camiinin varlığı inanç turizmi potansiyeli büyüktür.”

Katılımcı 16: “Edirne ülkemizin kıymetli inanç turizmi destinasyonlarından. Osmanlı İmparatorluğu’nun İslam kültürüne mirası camiler oldukça ilgi çekmektedir.”

Katılımcı 17: “İnanç turizmine ait olan yapılar oldukça yerindedir. Bugün baktığımızda İslam dünyasına ait eserlerin burada bulunması, ilahi dinlerden ilki olan Museviliğe ait olan ibadethanenin burada bulunması, Hristiyanlığa ait olan ibadethanenin de burada bulunması, Bahailere ait önemli mekânın da burada bulunması dolayısıyla bu şehri biraz daha farklı kılmaktadır. Aslında insanlığın ortak mirası olması yönünde ve geçmişte insanların bir arada yaşadığı bir kent olduğundan dolayı Edirne’de birçok dini eser mevcuttur. Edirne’deki bu dini eserler gelen ziyaretçilere zengin bir içerik ve kültürel bir miras sunmaktadır.”

Yapılan değerlendirmeler göz önüne alındığında özellikle Edirne’nin inanç turizmi bağlamında birçok cami, kilise ve sinagog gibi önemli ibadethanelere ev sahipliği yapmasının turizm potansiyelini arttırdığı görülmektedir. Ayrıca tarihsel bağlamda manevi değeri de ilgi çeken bir etkidir. İstanbul’a yakın olması ve ulaşım konusunda kolay erişilebilmesi de turizm potansiyeline olumlu katkılar sağlamaktadır.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde Edirne’nin inanç turizmi bağlamında yapılan çalışmaların yeterliliğine ilişkin katılımcılara sorduğumuz “Edirne ilini inanç turizmi bakımından nasıl değerlendirirsiniz, yapılan çalışmaları yeterli buluyor

musunuz?” sorusuna verilen cevaplardan hareketle yeterliliğe dair Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Edirne’nin İnanç Turizmi Bağlamında Yapılan Çalışmaların Yeterliliği

Katılımcıların Tutumu	Frekans	Yüzdelik
Yeterli	1	5,9
Yetersiz	16	94,1
Toplam	17	100

Bu verilere göre katılımcıların %94,1’i Edirne’nin inanç turizmi bağlamında yapılan çalışmaları yetersiz bulmaktadır. Yüzdelik oranın %94,1 gibi yüksek bir oran olması yetersizliklerin neler olduğunu ayrıntılandırılmak doğru olacaktır. Katılımcıların görüşleri esas alınarak yetersizliklerin ne olduğu Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13: Edirne’nin İnanç Turizmindeki Yetersizlikler

Yetersizlikler	Frekans*
Tanıtım	15
Çevre Düzenlemesi	13
Güvenlik	2
Konaklama	1

* Birden fazla görüş bildiren katılımcı mevcuttur.

Bu bağlamda katılımcıların görüşleri esas alındığında inanç turizminin yetersizlikleri “Tanıtım, Çevre Düzenlemesi, Konaklama ve Güvenlik” başlıkları altında toplanmıştır. Verilere göre Edirne’nin inanç turizmi bağlamındaki en önemli yetersizliklerini tanıtım faaliyetleri ve çevre düzenlenmesidir. Başarılı bir turizm politikası oluşturmak için şehrin destinasyonunun pazarlanması bağlamında ilgi çekecek imajın oluşturularak turistlere sunulacak hizmetlerin etkin bir şekilde ulaştırılması açısından şehrin turizm potansiyelini etkileyecek reklam ve tanıtımların yapılması gerekir (Aksöz, 2010: 13).

Edirne'nin sahip olduğu inanç turizmi potansiyelinin turistlere ulaştırabilmesi için tanıtım ve reklam faaliyetleri büyük önem arz etmektedir. Çevre düzenlenmesi konusunda ise gerek inanç turizm merkezleri gerek kent merkezinde çeşitli yetersizlikler mevcuttur. İnanç turizmi ile ilgili çalışmaları yetersiz bulan bazı katılımcılar görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir.

Katılımcı 2: *“Sokakların dar olması sebebiyle otobüsler park etmede sıkıntı yaşıyor. Çevre düzenlemesi eksik ve tanıtım faaliyetlerinde de sıkıntılar var. Edirne gastronomi alanında ciğeri ile tanınıyor, bunun dışında tarihi ve manevi değeri ile pasif kalıyor. Yoğun potansiyeline rağmen böyle olması inanç turizmi bağlamında yetersizliğini gösteriyor.”*

Katılımcı 7: *“Temel ihtiyaçların giderilmesi bağlamında yeterli sayıda tuvalet ve abdesthane mevcut değildir.”*

Katılımcı 8: *“Edirne'nin ilgi çekiciliğini yetersiz buluyorum. Aynı şartlara sahip diğer şehirlere oranla daha az ziyaretçi çekiyor. Neden yetersiz? Yeterli tanıtım yok, otobüsler için park yeri yok, özellikle Edirne'nin turizmi bağlamında gezilecek yerleri sunan internet sitesi olsa iyi olacak.”*

Katılımcı 14: *“Çevre düzenlenmesinin yetersizliği nedeniyle camimize potansiyeli bakımından yeterli ziyaretçi gelmemektedir.”*

Katılımcı 17: *“Şu an için ilimizde inanç turizmi adına yapılan bir çalışma olduğunu görmüyorum.”*

3.7.7. Turist Rehberlerinin Edirne’de Uyguladıkları İnanç Rotasına İlişkin Bulgular

Turist rehberleri ile yapılan görüşmelerde inanç turizmi rotasına ilişkin *“İnanç turizmi bağlamında hangi mekanları gezdiriyorsunuz?”* sorusuna verilen cevaplar şu şekildedir:

Katılımcı 15: “Camilerimizi geziyoruz. Üç Şerefeli Camii, Eski (Ulu) Camii, Selimiye Camii, onun dışında daha dini gruplar Hasan Sezai Dergahına giderler. Yani çok detaylı gezmek isteyenler Muradiye Camii’ne giderler. Sağlık Müzesi yani II. Bayezid Külliyesi mutlaka geziliyor. İslami anlamda böyle. Sinagog var. Sinagog da geziliyor. İki tane de Bulgar kilisesi var. Fazla da bir şey yok. Aynı zamanda Bahai mezarları var ama onlar henüz gezmeye açık formatta değil. Bahai evleri var, özel izin gerektiriyor. Yani genelde söylediğin yerler geziliyor.”

Katılımcı 16: “Edirne özelinde sıklıkla Selimiye Camii, Eski Cami ve Üç Şerefeli Cami ziyaret edilir. Daha az yoğunlukta ise Hasan Sezai Türbesi ziyaret edilmekte.”

Katılımcı 17: “Özellikle Edirne’de inanç turizmi kapsamında sadece camileri değil kiliseleri ve Kaleiçi’nde bulunan sinagogu da bünyemize alıyoruz. Yani bu illa karşı tarafın Musevi olmasını karşı tarafın illaki Hristiyan dinine mensup olması veya Müslüman mensubu olması fark etmeksizin her dinden gelen insanları mümkün olduğunca, zamanımız çerçevesinde tüm dinleri kapsayan bu yapıları ziyaret ediyoruz. Şimdi dediğim gibi işte sadece bir Selimiye Camii, Eski Camii, Üç Şerefeli Camii veya Darülhadis Camii ya da Hasan Sezai Hazretleri türbesi değil, tabii ki bunlar öncelikle Edirne’ye gelen Müslümanlar için Müslüman gruplarımız için ziyaret noktalarımız olmakla beraber bilhassa Kaleiçi’ndeki Büyük Sinagogu, Kıyıdaki Sveti George Kilisesini ziyaret noktalarımız arasına alıyoruz.”

Turist rehberlerinin inanç turizmi bağlamında Edirne'deki rotası değerlendirildiğinde genellikle camilerin, kiliselerin ve sinagogun gezdirildiğini söylemek mümkündür. Özellikle camilerden Edirne'nin üç büyük camii olan Selimiye Camii, Eski Camii ve Üç Şerefeli Camii grupların gezmeyi tercih ettikleri başlıca mekanlar olarak tespit edilmiştir. Bu camiiler dışında Hasan Sezai Dergâhı, Darülhadis Camii, Muradiye Camii ve II. Bayezid Külliyesi ziyaret edilen

merkezlerdendir. Bunların haricinde Edirne'de bulunan Sveti George ve Sveti Konstantin Helena Bulgar Kiliseleri ziyaret edilen mekanlar arasındadır. Bunun dışında Yahudilere ait inanç turizmi merkezi olan Büyük Sinagog da ziyarete açıktır. Bir başka çekim merkezi olan Bahailere ait evler ve mezarlık ziyaretçilerin dikkatini çekse de turizm açısından gelişmediği ve özel izinler gerektirdiği için ziyaret rotasında mevcut değildir.

Turist rehberleri ile yapılan görüşmelerde inanç turizmi rotasına ilişkin sorulan sorulardan biri de *“İnanç turizm için şehrimize gelen turistler ziyaret rotasını yaklaşık ne kadar sürede tamamlanır ve hangi zaman diliminde yoğunlaşır?”* sorusudur. Bu sorunun ilk kısmına yönelik verilen cevaplar şu şekildedir:

Katılımcı 15: *“Üç Şerefeli, Eski Camii ve Selimiye Camii’ni gezmek yaklaşık 1,5-2 saat sürüyor. Diyelim ki kalabalık var, rehber anlatımı uzattıyor, grup daha yavaş ilerliyor, böyle bir durumda en azından 2 saat sürer. Buna Yıldırım Beyazıt Külliyesini de katarsak 3-3,5 saat sürer. Bir tane de sinagog var. Avrupa’nın en büyük sinagoglarından bir tanesi de Edirne’de. Viyana’daki sinagog örnek alınarak restorasyon yapıldı. Yani onu ekleyebiliriz. 2-3 tane Bulgar kilisesi var. Helena ve Aziz George gibi. Onları da ekleyebiliriz. İnanç turizmi sadece İslam dini açısından bakacaksak camilerimiz, Hasan Sezai Dergâhı vesaire en fazla 4 saat sürer. Ama Hristiyanlık ve Yahudilikten bir şeyler eklersek bütün günümüzü alabilir. Dolu dolu bir günlük semavi dinler inanç rotası yapılabilir. Ama tabi ki o kültür düzeyindeki yolculara erişmek lazım. Tanıtım ve reklam yaparak turizmi geliştirmek lazım.”*

Katılımcı 16: *“Edirne’deki dini mekanlar turist gruplarının isteğine göre değişiyor. Ancak tura ayrılan günün yarısı (yaklaşık 4 saat) inanç kısmına ayrılır.”*

Katılımcı 17: *“Öncesinde Edirne’yi bir gün de ziyaret etmek mümkünken şu an biz bunu mümkün olduğu mertebede iki güne yaymaya*

çalışıyoruz. Sadece hani kapıdan bakıp çıkmaktan ziyade, içerisinde bazen dakikalarca bazen saatlerce keyifli bir şekilde her yönüyle o dini yapıları ele aldığımızdan bu da bizim ve ziyaretçilerimizin daha fazla zamana ihtiyacı olduğunu açığa çıkartmaktadır. Ama günümüz ekonomi şartlarını göz önüne aldığımız zaman örneğin Edirne'yi ziyaretler sabah dokuz da başladığında altıya kadar bu programları sürdürüyoruz.”

Turist rehberlerince ziyaretçilerin Edirne’de inanç turizmi rotasını gezme sürelerine ilişkin bulgularda üç büyük cami için 1,5-2 saat sürenin yeterli olduğu görüşüne yer verilmiştir. Ancak kiliseler, sinagog ve diğer camiler de rotaya eklenirse bu sürenin bir güne yayılabileceğini söyleyen katılımcılar da mevcuttur. Bunun haricinde bazı katılımcılara göre günün yarısı Edirne’deki inanç turizmi merkezlerini gezmeye yetmektedir. Başka bir katılımcıya göre inanç turizmi rotasındaki mekanlar iki güne yayılması inanç turizmi merkezlerinin daha detaylı anlatılmasına olanak sağlamaktadır. Tüm bunlarla birlikte grubun yaş ortalaması, grubun hareket hızı, mekanlar arasındaki uzaklık gibi faktörler bu süreyi uzatabilmekte veya kısaltabilmektedir.

Turist rehberleri ile yapılan görüşmelerde inanç turizmi rotasına ilişkin “*İnanç turizm için şehrimize gelen turistler ziyaret rotasını yaklaşık ne kadar sürede tamamlanır ve hangi zaman diliminde yoğunlaşır?*” sorusunun zaman dilimi ile ilgili kısmına ilişkin görüşler şu şekildedir:

Katılımcı 15: *“Eğer İslam için konuşursak tabii ki Ramazan ve Kurban bayramları. Ramazan ayından çok daha fazla yoğunlaşır. Klasiktir bu zaten. Ramazan öncesinde de yoğunlaşır. İnsanlar oruç tuttuğu için Ramazan ayı gelmeden, bayrama girmeden yine biraz gezmek isterler. Yerli turistler özellikle bunu yaparlar.”*

Katılımcı 16: *“İnanç turizmi İslam özelinde konuşacak olursak Ramazan ayında artış gösterir. Onun haricinde genel olarak bir mevsim kısıtlaması yoktur.”*

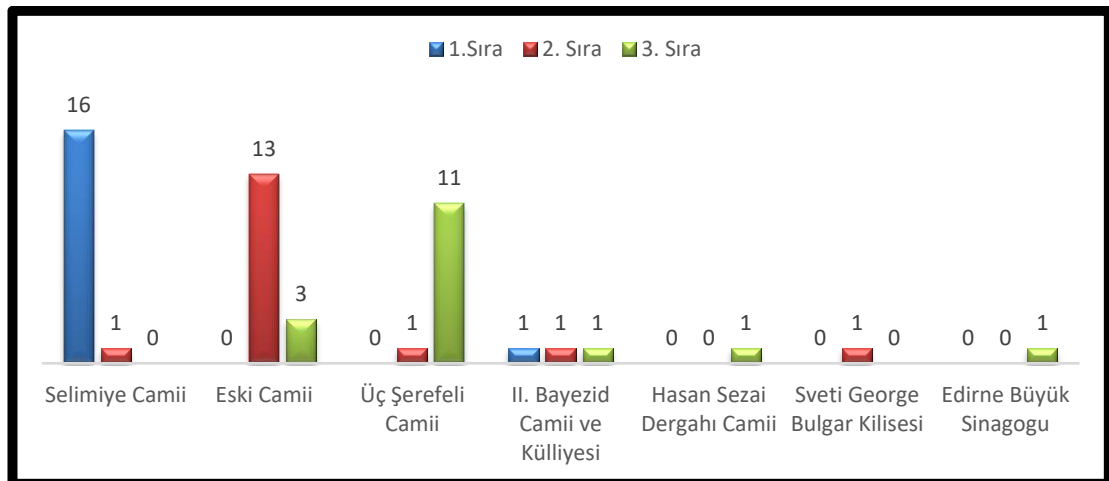
Katılımcı 17: “İnanç turizmi artık son yıllarda eskisi gibi böyle 3-4 ay olmaktan ziyade sosyal medyanın artması ile insanların merak güdüsünün uyanması ile bu süreç 9-10 aya kadar yayıldı. Yani hava şartları iklim şartları el verdiği sürece.”

Edirne’de inanç turizminin yoğunlaştığı ay ve mevsimlere dair elde edilen bulgulara katılımcıların çoğunluğuna göre inanç turizmi bağlamında ziyaretçilerin yoğunlukla geldikleri ay Ramazan ayıdır. Bazı katılımcılar mevsimsel olarak yaz mevsiminde yoğunluğun arttığını belirtse de diğer katılımcılara göre mevsimsel bir kısıtlama yoktur. Özellikle sosyal medyanın gelişimi ziyaret merkezlerine olan merakı arttırarak ziyaretçilerin mevsim gözetmeksizin istedikleri zamanda ziyaret etmelerine olanak sağladığı belirtilmiştir. Ayrıca Ramazan ve Kurban Bayramları da ziyaret için yoğun bir şekilde tercih edilen zaman dilimi olarak tespit edilmiştir.

3.7.8. Edirne’de İnanç Turizmi Merkezlerine İlişkin Bulgular

Edirne’de inanç turizmi bağlamında en çok ziyaret edilen ilk üç inanç turizmi merkezinin tespitine dair bulgular için katılımcılara “Edirne kent merkezinde en çok ziyaret edilen ilk üç mekân nedir?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar göz önünde bulundurularak ilk üç mekanla ilgili yaptıkları sıralamalar Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: Katılımcıların Ziyaret Mekanlarına Yönelik Görüşleri

“Edirne kent merkezinde en çok ziyaret edilen ilk üç mekân nedir?” sorusuna araştırmaya katılan 17 katılımcının 16’sı için birinci sırada ziyaret edilmesi gereken yerin Selimiye Camii olduğu belirtilmiştir. İkinci sırada ziyaret edilmesi gereken inanç turizmi merkezi olarak 17 katılımcının 13’ü Eski Camii cevabını vermiştir. Üçüncü sırada ziyaret edilmesi gereken inanç turizmi merkezi ise yapılan araştırmaya katılan 17 katılımcının 11’ine göre Üç Şerefeli Camii’dir. Katılımcıların geneline göre inanç turizmi bağlamında ziyaret edilen ilk üç mekân birinci Selimiye Camii, ikinci Eski Camii, üçüncü Üç Şerefeli Camii şeklinde sıralanmaktadır. Katılımcıların bazılarının vermiş olduğu cevaplar şu şekildedir:

Katılımcı 1: *“Selimiye, Üç Şerefeli ve Eski Camii’dir. Bu da üçünün de aynı yerde konumlanmasından dolayıdır.”*

Katılımcı 2: *“Ziyaret edilen üç mekân Bulgar kiliseleri, sinagog ve Selimiye Camii’dir. Selimiye Camii birinci sıradadır. Sonra Bulgar kiliseleri ve sinagog geliyor. Ondan sonra da bizim yönlendirdiğimiz Sağlık Müzesi ve tabyalara göndeririz.”*

Katılımcı 4: *“Edirne’de Selimiye, Eski Camii ve Üç Şerefeli Camii ilk üç sırada söylenebilir. Dördüncü sıraya ise II. Bayezid Camii’ni koyabiliriz. Kısa süreli Edirne’yi gezmeye gelen gruplar genellikle ilk üç sıradaki camiyi ziyaret etmektedirler.”*

Katılımcı 9: *“Edirne’de en çok ziyaret edilen mekanların başında tabii ki, hiç şüphesiz Selimiye Camii geliyor ama bunun akabinde yapılan istatistiklerde II. Bayezid Külliyesi ikinci olarak gösteriliyor. Daha sonra da Ulu Camii dediğimiz Eski Camii geliyor. Sırayla ziyaret edilen üç yer bu şekildedir.”*

Katılımcı 10: “Edirne Selimiye Camii en çok ziyaret edilen yerlerden bir tanesidir. İslam sanat tarihi önemli örneklerinden Üç Şerefeli Camii ise Selçuklu mimarisinden Osmanlı mimarisine geçişi temsil eder. Ziyaret edilen mekânları Selimiye, Üç Şerefeli, Eski Camii ve II. Bayezid olarak sıralayabiliriz.”

Katılımcı 12: “İnanç turizm bakımından en çok ziyaret edilen yerler ilk önce Selimiye’nin mimarisi, Eski Camiinin yazısı, Üç Şerefeli’nin kapısı, Muradiye’nin çinisi, Beyazıt’ın sinisi derler. Bu mekânlar ziyaret edilir. Son zamanlarda Hasan Sezai ve Darülhadis’te ziyaret ediliyor. Sıralama yapmak gerekirse tarih özellik bakımından Selimiye’nin mimarisi tartışılmaz ama hizmet ve dünyaya meydan okuması bakımından birinci sıraya II. Bayezid Camii konulmalıdır.”

Katılımcı 15: “Edirne genelinde en çok gezilen üç tane dini mekânı sıraladığımızda en çok Selimiye Camii ondan sonra Eski Camii ondan sonra da Sağlık Müzesi yani II. Bayezid Külliyesi gelir. Üç Şerefeli Camii, Sinagog ya da öbür kiliseler, Hasan Sezai Camii hep arkasından geliyor.”

Katılımcı 16: “Küresel ve İslam odaklı bakacak olursak Kâbe, Mescid-i Aksa ve Kudüs; Edirne içinde Selimiye Camii, Eski Cami ve Üç Şerefeli Camii diyebiliriz.”

Katılımcı 17: “Edirne’de en çok ziyaret edilen yapıların başında Selimiye Camii ardından Eski Camii ve devamında da Hasan Sezai Hazretlerinin türbesi gelmekte ve tabi ardından Üç Şerefeli Camii olarak bunu sürdürebiliriz.”

Katılımcılara ibadethanelerin ziyaretine ilişkin rağbet ve ilginin artmasının inanç turizmi ile ilgisine dair “İbadethanelerin ziyaretine ilişkin rağbet ve ilginin artmasının inanç turizmi ile ilgili bir bağlantısı var mıdır?”

sorusu sorulmuştur. Katılımcılardan bazılarının bu soruya verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Katılımcı 8: *“İlginin artmasında inanç turizminin bağlantısı tabii ki vardır. Mesela burası hem namaz hem turist hem de ibadet camisidir. Turist camisi olması ibadeti de arttırıyor. Mesela daha önceden buraya Bursa'dan turistik amaçlarla gelen kişi geçen Ramazan'da burada itikafta kaldı. Daha önce de ziyarete turist olarak gelmiş olan bir kişi özel olarak Yunanistan'dan, Selanik'ten ibadet için ayda bir gelerek gününü burada geçirdi. Bazen camilerde anlatılan hurafeler de ilgiyi arttırıyor. Hurafeler menfi olarak ilgi arttırarak çabuk hız kazanır ve dikkat çeker, anlatılan batıl inançlar da ilgi çekiyor.”*

Katılımcı 13: *“İlginin artması ile inanç turizmi arasında etkileşim vardır. İnanç turizminin ilginin artmasına yönelik faydası olur. Nasıl olur, mesela bizim gözümüzden Selimiye'ye baktığımızda kör gözle bakmış gibi göremezsin ama dünya mirası olarak estetik olarak mimari değer olarak baktığın zaman ayrıca manevi açıdan Peygamber Efendimizin işareti vardır. Bunları göz önünde bulundurunca inanç turizminin bir parçası olarak ilgiyi arttırıyor.”*

Katılımcı 14: *“Dini açıdan bakacak olursak ibadethaneleri gezmenin önemi diye bir şey yok. Kültürel açıdan bakarsak camilerin mimari özellikleri açısından insanların gözünde önemi arttı.”*

Katılımcılar ibadethanelere olan rağbet ile inanç turizmi arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. İnanç turizmine rağbetin ilgiyi arttırdığı ve turist olarak gelinen yerlere daha sonra inanç turizmi bağlamında da tekrar gelindiği ifade edilmektedir. Katılımcıların görüşlerinden biri de batıl inançların ve hurafelerin de inanç turizmine yönelik ilgiyi arttırdığına yönelik ifadesi mevcuttur.

3.7.9. Din Görevlilerinin İnanç Turizmi Merkezlerindeki Sembollere İlişkin Görüşleri

Din görevlilerine Edirne’de inanç turizmi merkezlerindeki en çok rağbet gören ve ilgi çeken sembollerin tespitine dair “Görev yaptığınız ibadethanede en çok rağbet gören ve ilgi çeken sembol nedir?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Katılımcı 1: *“Darülhadis Camii için sembol değil ama bir isim önemlidir. Burada müderrislik yapmış, rivayet olarak da İslam ansiklopedi eserlerinde Darülhadis kısmında geçmekte olan Fatih Sultan Mehmet'in hocası Fahrettin-i Acemi hazretleridir. Tam kiblenin önünde yatmaktadır. Kendisi şeyhülislamdır. II. Murad ve Fatih Sultan Mehmet döneminde ilimlere sahipken aynı zamanda manevi ilimlere de sahip olduğu rivayet edilir. Türbe diye ziyaret ettikleri rağbet gören odur. Arka tarafta da türbeler var. Onlar da Fatih'in kardeşleri, küçük yaşta vefat eden şehzadelere aittir. Burada bir de bin bir hatim ibadeti var. Özellikle bayan cemaatimiz burada dualar kabul ediliyor diyerek daha çok rağbet ediyor. Bu üç ayların ilk cumasında yapılıyor. Yani Regaip Kandilinden sonraki cuma yapılıyor.”*

Katılımcı 2: *“Burası Sveti George Kilisesi. Sveti George azizdir. Onun adına ithaf edilmiştir. Baktığın zaman ikonların aşağı yukarı %50'si ona aittir. Bir de üç göz sembolü vardır.”*

Katılımcı 3: *“Sembol olarak başlı başına Bahai evi vardır. Ayrıca devlet liderlerine mektuplar Edirne'deki bu evden yazılıp gönderildiği için Bahailer için ayrı bir sembolik değeri vardır. Evin temsil ettiği bu sembol dışında pek de bir şey yok.”*

Katılımcı 4: “Şimdi burada sembol derken Selimiye Camii’ndeki gibi ters lale motifi gibi semboller yok burada. Daha ziyade caminin kubbesi ile şadırvanlı bahçesiyle burmalı minaresi ile vesaire bunlarla ilgili anlatım ve sorular geliyor. Daha ziyade ön plana çıkan temalar bunlardır. Davut yıldızı ile ilgili bir aralar sorular geliyordu. Son zamanlarda o konuda sorular gelmiyor. Caminin dikdörtgen bir yapılış tarzına sahip olması. Bir de mihraptaki denge sütunları ilgi çekiyor. Bu konu hakkında anlatılanlar doğru, zaten temelde ve duvarlarda kayma olduğunda taşlar biliyorsunuz ucu çıkıyor öyle olunca zaten dönmeyecektir. II. Murat Osmanlı Devleti’nin imparatorluk yolunda önemli adımlar attırdı. Artık devlet imparatorluk olma yolunda hızla ilerledi. II. Murat’ın en önemli şaheseri Üç Şerefeli Camii olarak kabul edilir.”

Katılımcı 5: “Ben Üç Şerefeli Camii’nde hem görev yapıyorum hem de görev yapmaktan mutluyum. Ayrıca burayı anlatırken birçok yönden ilkleri barındırdığından dolayı burayı anlatmak bize birazcık daha mutluluk veriyor. Ziyaretçi mesela üç şerefeye üç ayrı yoldan gidildiğini Selimiye’de olduğunu biliyor. Merkezi kubbeyi Selimiye ile ilgili biliyor. Fakat buraya gelince diyoruz ki senin ceddin 125 sene önce burada yapmış. Bu merkezi kubbe ve ses akustiği 125 sene önce burada yapılmış. Bu ilkleri dört madde ile söyleyecek olursak; üç şerefeye üç ayrı yoldan gidilmesi, merkezi kubbenin ilk defa burada yapılması, ses akustiğini yansıtan ceplerin olması ve dışarıda revaklarıyla bulunan şadırvanlı alanın olmasıdır. Bunlar ilk defa Edirne’de ve Türkiye’de Üç Şerefeli’de uygulandığı için bunları anlatmak şahsen mutluluk verir.”

Katılımcı 6: “Minberin sağ tarafına halk cennet deresi diyor. Halk için Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin burada sembol olarak var olmuş olması önemlidir. Biz büyüklerimizden de böyle gördük. Nesiller boyu Hacı Bayram-ı Veli’nin zikir yeri cennet deresi yanı olarak bilinen bu yer boş kalmamış, o şekilde devam ediyor. Bunun yanı sıra kılıçla hutbeye çıkmak da ilgi çeken sembollerdendir.”

Katılımcı 7: “Elma ağacı sembolü, Rûkn-i Yemani taşı yani Kâbe’den gelen taş, Hacı Bayram-ı Veli makamı, kürsüsü ve zikir yaptığı yer, Eski Camii için önemli sembollerdendir. Minberin sağ tarafında Hacı Bayram-ı Veli’nin zikir yaptığı yer var. Dar bir koridordur. Özellikle orada insanlar namaz kılmaya çalışır. Çünkü Hacı Bayram-ı Veli hazretleri her sabah orada zikir yapmış, Fatih Sultan Mehmet’in de orada iki rekât namaz kıldığı ve İstanbul’un fethinin hayırlı olması için dua ettiği rivayet edilir. Ondan dolayı halkımız geldiğinde zikir yerini sorarlar, iki rekât orada namaz kılarlar. Çocuğu olmayanlar, ailevi sıkıntısı olanlar ve maddi sıkıntıları olanlar gönlünü Allah’a vererek gözlerini kapatarak dua ederler.”

Katılımcı 8: “Bizim ilgi çeken özelliğimiz, ilk başta burasının kadim bir mekân olmasıdır. 1486’dan beri evveliyatının olan bir dergâh camiidir. Allah dostlarının türbelerinin bulunması burada sembol olarak Hasan Sezai hazretlerinin varlığı söylenebilir. Geyik boynuzu da bir sembol olarak var. Ama sırf geyik boynuzu görülmek için gelinmiyor. Caminin ziyaret edilmesindeki en büyük etken, Hasan Sezai hazretlerinin türbesinin burada olmasıdır.”

Katılımcı 9: “Selimiye Camii için birçok nokta ilgi çekicidir. Ama bunlar arasında insanlar tarafından en çok bilinen ve en çok ziyaret edilmek istenen hatta dokunulmak istenen semboller var. Bunlardan bir tanesi ters laledir. Ters lale hakkında yaklaşık 11-12 tane çeşitli rivayet var. Tabii hepsi birbirinden farklı rivayetlerdir. Bunun yanında en çok merak edilen şeylerden bir tanesi de kubbedir. Camimizin yaklaşık yerden 40 metreyi bulan bir yüksekliğe sahip 31,5 metre çapı olan bir kubbesi var. En çok merak edilen görmek istenen noktalardan bir tanesi kubbedir. Özellikle cami yapıldığında günümüze kadar orijinalliğini koruyabilen Bursa İznik’te yapılmış camimize konan çiniler de oldukça önemlidir. Gelen

ziyaretçiler tarafından görülmesi, yakından izlenmesi istenen noktalar arasında diye düşünüyorum.”

Katılımcı 10: “İslam sanat tarihinin başlangıç eseri kabul edilen Üç Şerefeli Camii’ne Mimar Muslihiddin minare içine üç ayrı merdiven yolu yapıyor. Bu üç ayrı merdiven yolu yapımını Mimar Sinan doruk noktasına taşıyor. Selimiye Camii’ndeki minare içine üç ayrı merdiven yolu ziyaretçilerin ayrıca görmek istediği yerlerdendir.”

Katılımcı 11: “Bir minare yolları, iki kubbe çapının geniş olması, üç Selimiye’nin Edirne’ye yapılış sebebi.”

Katılımcı 12: “Bu camide beş özellik vardır. Bunları camiye ziyarete gelen hocalarımız söylüyor. Dünyada ikinci bir örneği olmayan beş özellik bu camide mevcuttur. Birincisi camimizin kapısı fildişi sedef kakmalı künde-kârî, oyma işlemiyle yapılmıştır. Yapıştırıcı ve çivisiz birbirine tutturulan parçalar ile bütün hale getirilmiştir. İkincisi ise ses akustiği direk kubbede sağlanmıştır. 57 adet küp ters bir biçimde sabitlenerek akustik sistem sağlanmıştır. Mikrofon kullanılmadan ses dağılımı her tarafa eşit bir şekilde dağılmaktadır. Üçüncü olarak Osmanlı’nın Edirne’deki ilk hünkâr mahfili yine bu camidedir. Dördüncü olarak Türk İslam sanat tarihinde Beyazıt minberi diye geçer, minber kapısı tek bir parça mermer bir bütün olarak işlenmiştir. Aynı zamanda minberin on sekiz basamağı tek bir parça mermerden yapılmıştır. Minber kapısında görsel olarak detaylardan biri de alttan yukarı doğru baktığımızda lale motifî görülmesidir. Diğer bir husus ise sağ ve solda bulunan mermer sütunlarda bulunan yeşil kıvrımlar başsız yılana benzetilebilir. Bunun manası da tasavvufta nefis terbiyesi olarak geçer. Diğer bir özellik ise mukarnas sanatının ilk örnekleri de bu camide görülmektedir.”

Katılımcı 13: “Selimiye’nin yapısının mükemmelliği ile ziyaretçilerin rağbetini artmaktadır. Kapıkule’den Edirne’ye girince dört minare iki

minare gibi gözüktür. Edirne girişinden baktığımızda da aynı şekildedir. Orantılı ve simetriktir. Selimiye'yi bilmeyen herhangi bir insanı getirirsen dönüp dönüp bakar. Göze de hitap ediyor. Minareler kalem gibidir. Üç Şerefeli'de de minareye üçlü merdiven çıkışı vardır. Selimiye'de de var. Üç Şerefeli'de minarenin heybeti ve büyüklüğü var. Selimiye'de ise estetik olarak zarif bir şekilde üçlü merdiven çıkışı var. Üç Şerefeli'de burma minare de var. Selimiye'nin kubbesi bir sembol olarak en büyüktür. Eski Camii'nde Kâbe'den gelen Rûkn-i Yemani taşı var. Aynı zamanda Hacı Bayram-ı Veli kürsüsü var. Üç Şerefeli'nin kapısı da bir semboldür. Muhteşem bir işleme mevcut. Mermere muhteşem işlemi var. Bu yüzden bu üç cami için "Selimiye'nin yapısı, Eski Camii'nin yazısı, Üç Şerefeli'nin kapısı" diye semboller özetlenir."

Katılımcı 14: *"Muradiye Camii'nde Peygamber Efendimizin Mescid-i Nebi'sinden, kabrinden gelen bir taş parçası var. İkinci olarak mihrap önemli. Mihraptaki çinilerin Avrupa kıtasında kıymetine yakın çiniler yoktur. Duvardaki çiniler de çok kıymetli. Birbirine benzemeyen çok güzel motifler işlenmiş çinilerdir. Fakat tahrip edildiği için hoş gözüküyor. 2000'li yılların başında caminin duvarında hazine var diye çinileri tahrip etmişlerdir. Ayrıca Muradiye Camii'nde Neşati Dede'nin, Recep Enis Dede'nin ve Musa Kazım Efendi'nin kabirleri var."*

Edirne Büyük Sinagogu'nda ve Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesi'nde cemaat yetersizliği olduğundan aktif görev yapan din görevlisi bulunmadığından dolayı sembollere ilişkin gözlem yapılarak bilgi toplanmıştır. Sinagogda bulunan vitray camlar, tavanda yer alan gökyüzünü andıran bezemeler, balkon süslemelerinde yer alan Davut yıldızı, kilisede ise Hristiyan inancına ait tablolar görsel kültür sembollerindendir.

Yukarıda araştırmaya katılan din görevlilerinin tümünün cevapları verilmiştir. Bunun nedeni araştırmanın ana konusunun katılımcıların görüşleri açısından inanç turizmi merkezlerindeki görsel kültür sembollerinin

incelenmesidir. Yukarıdaki verilen katılımcıların görüşlerinde değinmiş oldukları semboller inanç turizmi merkezlerine göre sınıflandırılarak Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14: Din Görevlilerinin İnanç Turizminde Ziyaret Noktaları Sembollerine Yönelik Görüşleri

Selimiye Camii	• Kubbesi • Ters Lale • Çiniler • Üç Merdivenli Minare	II. Bayezid Camii ve Külliyesi	• Kapısı • Ses Akustiği • Hünkâr Mahfili • Minberdeki Lale • Başsız Yılan Motifi
Eski Camii	• Elma Ağacı Motifi • Rûkn-ü Yemânî Taşı • Hacı Bayram-ı Veli Makamı • Cennet Deresi • Kılıçlı Hutbeye Çıkma	Hasan Sezai Dergâhı Camii	• Hasan Sezai Hazretleri Türbesi • Geyik Boynuzu
Üç Şerefeli Camii	• Kubbe • Şadırvanlı Bahçe • Burmalı Minare • Dikdörtgen Yapı • Denge Sütunları • Davut Yıldızı • Üç Merdivenli Minare	Sveti George Bulgar Kilisesi	• İkonlar • Üç Göz Sembolü
		Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesi	• Tablolar
Muradiye Camii	• Çiniler • Mescid-i Nebi’den gelen taş • Neşati Dede, Recep Enis Dede ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi’nin Kabirleri	Edirne Büyük Sinagogu	• Davut Yıldızı Süslemeleri • Vitray Camlar • Tavan Bezemeleri • Yapısı
Darülhadis Camii	• Fahreddin-i Acemi Türbesi • Şehzade ve Sultan Türbeleri	Bahai Evi (Beyaz Ev)	• Bahai Evi

	• 1001 Hatim Duası		

3.7.10. Turist Rehberlerinin İnanç Turizmi Merkezlerindeki Sembollere İlişkin Görüşlerine Dair Bulgular

Turist rehberleri Edirne’de inanç turizmi merkezlerindeki en çok rağbet gören ve ilgi çeken sembollerin tespitine dair “Ziyaret edilen dini yapılarda ilginizi çeken semboller nelerdir?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Katılımcı 15: “Camilerin alemleri, kiliselerin haçları, mimari dekorlar yani mimari işçilikler, camilerde kubbe, sanat tarihi konuları yani sanat eserleri, minyatürler, Selimiye Camii’ndeki çiniler, Eski Camii’ndeki hat kûfi yazıları, Üç Şerefeli’nin minaresi ve kapısı. Edirne geneline indirgersek bunlar çok dikkat çeker. Sinagog, Viyana’daki sinagogun birebir modelidir. Vitray camlar güzeldir. Sembolik olarak bunlar dikkat çeker.”

Katılımcı 16: “Selimiye Camii’ndeki çarkıfelek, Üç Şerefeli Camii’ndeki Davut Yıldızı ve Eski Camii’ndeki servi motifi şahsım adına favorilerimdir.”

Katılımcı 17: “Ziyaret ettiğimiz dini yapılarda dikkat çeken semboller hakkında yani semboller demek belki doğru olmaz ama öncelikle ben şahsen camilerin içerisindeki ayetlerin, hadislerin, surelerin hangi maksatla yazıldığını, bunun yanı sıra işte Selimiye’deki Davut yıldızının niye var olduğunu, artı bununla beraber İslam’daki sembolizmi işte katsayısı, minarelerin sayısı gibi özellikle bunlardan bahsediyoruz. Sembollerin neyi ifade ettiğini, bunları da tabii ilginç olmakla beraber bizlere eşlik eden misafirlere manalarını aktarıyoruz.”

Yukarıda araştırmaya katılan turist rehberlerinin tümünün cevapları verilmiştir. Yukarıdaki verilen katılımcıların görüşlerinde değinmiş oldukları semboller inanç turizmi merkezlerine göre sınıflandırılarak Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15: Turist Rehberlerinin Yorumları Bağlamında İnanç Turizm Merkezlerindeki Semboller

Selimiye Camii	• Çiniler • Çarkıfelek • Davut Yıldızı	Üç Şerefeli Camii	• Üç Şerefeli Minare • Kapı • Davut Yıldızı
Eski Camii	• Hat Kûfi Yazılar • Servi Motifi	Edirne Büyük Sinagogu	• Vitray Camlar

Araştırmaya katılan turist rehberlerinin inanç turizmi merkezlerinde bulunan görsel kültür sembollerine ilişkin yorumlarına bakıldığında, genel olarak din görevlileri ile benzer cevaplar verdikleri ortaya çıkmaktadır. Turist rehberleri Edirne’de bulunan inanç merkezleri arasından Selimiye Camii, Eski Camii, Üç Şerefeli Camii ve Edirne Büyük Sinagogu’nu değerlendirmiştir.

3.7.11. Edirne İnanç Turizmi Merkezlerindeki Anlamı Yanlış Bilinen Görsel Kültür Sembollerine Dair Bulgular

Katılımcılara Edirne’de inanç turizmi merkezlerindeki anlamı yanlış bilinen görsel kültür semboller en çok rağbet gören ve ilgi çeken sembollerin tespitine dair din görevlilerine “Görev yaptığınız ibadethanede anlamı yanlış bilinen ya da anlamı öğrenildiğinde şaşırılan sembol var mıdır?” ve turist rehberlerine “Geziler sırasında ibadethanede anlamı yanlış bilinen ya da anlamı öğrenildiğinde şaşırılan semboller var mıdır?” soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Katılımcı 2: “Şimdi burada (kilisede) mesela tek göz görüyorlar. İçeride aslında üç tane göz var. İki tane de o gözün yanında var. İkisi bizim gözüümüz, üçüncü göz Allah'ın gözü.”

Katılımcı 6: “Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin kürsüsü ile alakalı yanlış anlatımlar var. “Oraya hocalar çıkmıyor, çıkarsa dili tutulur.” sözü meşhurdur. Buna katılmıyorum. Yanlış biliniyor. Hatta orada bir mevlit okumak lazım. Hacı Bayram-ı Veli kürsüsü dışında başka kürsüler de var. Bu yüzden ihtiyaç değil. Edeben belki bu anlatı olabilir.”

Katılımcı 7: “Hacı Bayram-ı Veli kürsüsüne imamlar olarak bizlerin çıkmama nedeni, anlatılanın aksine Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerine edeben saygı duymaktır. Onun irfanına, ilmine ve Osmanlı'nın büyük alimlerinden olmasına hürmeten saygısızlık olmasın diye çıkmayız. Bazı rehberlerimiz özellikle abartıyor. Bu yanlış anlatıyı yayıyorlar. Bir de ziyaretçilerce yanlış bilinen şeylerden biri Rüknu Yemânî taşıdır. Ziyaretçiler Kâbe taşı olarak adlandırıp Hacer-ül Esved taşı olduğunu sanıyorlar. Biz duyunca düzeltiyoruz. Ayrıca bu taşın Eski Cami'ye getirilmesi ile ilgili çeşitleri rivayetler var. Doğru olan rivayette, Mekke işgal altındayken hacıların hacca gidemedikleri bir dönemde hiç değilse Kâbe'den bir parçayı görebilsinler diye Edirne'ye getirilerek bu camiye konulduğu rivayet edilir.”

Katılımcı 8: “Anlamı yanlış bilinen bir şey var tabii ki. Bazı sitelerde paylaşımlar var. Hasan Sezai Hazretleri'nin hayatını anlatan bir anekdot var. Tabii ki bunun gerçeklik payı da var torunlarından dinledim ben onu. Muhammed Lali Efendi vefat ettiğinde Hasan Sezai Hazretleri de o esnada hutbe okuyormuş. Keşfen şeyhinin vefat ettiğini haberini alınca afallamış ve düşmüş. Dişi de orada bir tahtaya saplanmış. Muhtemelen minberin korkuluğuna, trabzanına olabilir. Yakın zamana kadar mihrabın sağ tarafındaymış. Böyle bir bilgi var, doğrudur. Lakin o mihrap, cami içindeki değil, türbe içindeki mihraptır. 70-80 sene öncesi de çalınmış.

Torunları böyle anlattı. Şimdi bunu internette kim yazmışsa, hala mihrabın sağ tarafında yazıyor. Kendi gelip hiç görmemiş halbuki. Mesela geçen gün rehber geldi türbenin orada anlatıyor. Sağ taraftaki türbede Muhammed Lali Efendi ve eşi metfun diye. O eşi değildir. Aşık Musa'dır. Dergâhın ilk şeyhi Mısır'dan İbrahim Gülşenî Hazretleri tarafından atanmış buraya. Dergâhın asıl ismi eski kayıtlarda Aşık Musa Hangâhı'dır. Burası Hasan Sezai Dergâhı değildir. Rehber türbeyi tanıtırken türbede Hasan Sezai ve eşinin yattığını söylüyor. Eşinin kabri orada yok ki. Türbenin yan tarafındaki çeşme çilehane olarak biliniyor. Oysa klasik Edirne usulü çeşmedir. Çilehaneler cami içindedir. Mesela dilek taşı diye bir şey var. Eskiden minarenin basamağı olarak kullanılıyordu. Muhtemelen dua edilirken üstüne basılan bir taş idi daha önceleri.”

Katılımcı 10: *“Selimiye'de ters lale sembolünün anlamı yanlış biliniyor. Burada bir lale bahçesinin olduğunu, lale bahçesinin bir kadına ait olduğunu ve bu kadının da yeri satmak istemediğini, çok ters bir kadın olduğunu, belirli cedeller ve münazaralar sonucunda yeri kadından satın alındığının ifade etmek için ters lalenin işlendiği anlatılır. Ancak Selimiye Camii'nin olduğu yer saray-ı atik yeridir. İnşaat esnasında Mimar Sinan, İstanbul'dan torununu buraya getirmişti. Bu kızcağız emr-i Hak vaki olup vefat etmiştir. Bu olaydan dolayı hüznü yansıtmak için Osmanlı'da evlenmeden vefat eden kızların mezar taşlarına boynu bükük bir lale, sümbül, menekşe veya gül motifleri figüre edilir. Ters lalenin de bunu anlattığının en muteber rivayet olduğunu biz biliyoruz.”*

Katılımcı 11: *“Mesela bir tane ters lale olayı vardır. Bir tane doğrusu var kırk beş tane yanlışı var. Gel de işin içinden çık.”*

Katılımcı 16: *“Altı köşeli yıldız Yahudilikle ilişkili olarak biliniyor. İbadethanelerde süslemelerde de karşımıza çıkıyor. Bir denge sembolü olarak da kullanılıyor. Bir de camilerde ters laleye genelde kerametler*

atanmış vaziyette. Üzerinde bir lale motifi olan mermer sütun olarak bahsediyorum.”

Katılımcılardan elde edilen verilerden ortaya çıkan bulgularda Sveti George Kilisesi’ndeki üç göz sembolünün anlamı, Eski Camii’ndeki Hacı Bayram-ı Veli kürsüsü için anlatılar ve Rükni-i Yemani taşının Hacerü’l Esved taşı olarak bilinmesi anlamı yanlış bilinen sembollerden olmuştur. Ayrıca Hasan Sezai Türbesi’ndeki kabirler hakkında ve caminin içindeki minberde bulunan dış izi ile ilgili yanlış anlatılar olduğu ifade edilmiştir. En çok ifade edilen yanlış anlam içeren sembol ise Selimiye Camii’ndeki ters lale sembolü olmuştur.

Sonuç olarak Edirne’deki inanç turizmi merkezlerindeki sembollerin bazılarının anlamı yanlış olarak bilinmekle birlikte din görevlileri ya da turist rehberlerince bu yanlışlık düzeltilmiyorsa halk arasında genel kabul görerek yerleştiği ifade edilmiştir. Bu durum sembollerin doğru anlaşılmasına ve mekânın ruhunun doğru bir şekilde aktarılmasına sebep olmaktadır.

3.7.12. İnanç Turizmi Merkezlerinde Bulunan Görsel Kültür Sembollerinin İlgili Çekiciliğine Dair Bulgular

Katılımcılara Edirne’de inanç turizmi merkezlerindeki anlamı yanlış bilinen görsel kültür semboller en çok rağbet gören ve ilgi çeken sembollerin tespitine dair katılımcılara *“İbadethanelerdeki sembollerinin anlamlarının turistlerce bilinmesi inanç turizmine olan rağbet ve ilgiyi arttırmakta mıdır?”* soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Katılımcı 6: *“Kılıçla hutbeye çıkmada önemli olan bir diğer husus sağ el ve sol el kullanımıdır. İslam'da tüm işler sağ el ile yapmaya özen gösterilir. Biz kılıçla hutbeye sol elle çıkarız. Sebebi ise İslam'ın barış dini olduğunu vurgulamak içindir. Ancak gerekirse kılıç sağ ele geçer. Bu ince detay kitaplarda yazmaz. Ziyaretçiler öğrenince ilgilerini çekiyor.”*

Katılımcı 7: “Sembollerin anlamının bilinmesi ilgi çekiciliği arttırıyor. Mesela kılıçla hutbeye çıkma ile ilgili Ayasofya ibadete açıldığında Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş kılıçla hutbeye çıktı. Biz de aynı gün TRT'de bununla alakalı bir yayına katıldık. Bunu gören bazı ziyaretçiler Eski Camii 'ye gelerek burada da kılıçla hutbeye çıkılıyor diye şaşıyorlar. Halbuki bu zaten eski bir gelenektir.”

Katılımcı 8: “Sembollerin anlamlarının bilinmesi ziyaretçilerin gelişini arttırıyor. Menfi yönde de etken var. Birtakım hurafeler de caminin rağbetini arttırıyor. Batıl inançlar ziyaretçilerin ilgisini çekiyor. Mesela dua taşı olarak bilinen taş dilek taşına dönmüştür. Evlenecek eş arayan ve para arayan buraya geliyor. Biz bunları engellemeye çalışıyoruz ama ziyaretçilerin ilgisini arttırıyor.”

Katılımcı 15: “İnsanların kültür düzeyini, dine olan saygısını ve toplumsal inanışları geliştirir. Aynı şekilde insanların din ve tarih konusunda daha çok ilgisini çeker. Ve böyle bir etkileşim popülerlik yaratacağı için turizmi daha da fazla hareketlendirir.”

Katılımcı 16: “Sembol ve simgeler dinin ve dönemin anlaşılmasında önemlidir. Sembollerin anlattıkları ufkun açılmasını ve bakış açılarının değişmesine katkı sağlar.”

Katılımcı 17: “Dini yapılarda bulunan simgeler ve semboller, bence yapıldığı dönemde ona vesile olan kişilerin ve yapan mimarların neyi hangi mesajı vermek istediğini dolaylı olarak anlatmak gayesindedir. Bu gayeden dolayı bunları açıkladığımız zaman hem dinin neyi ifade etmek istediğini hem de insanlara nasıl bir mesaj vermek istediğini ve yaptırın padişahın, imparatorun ve kralın neyi hedeflediğini açığa çıkmasını sağlıyoruz. Bunları yorumlayıp açıkladığımız için ziyaretçiler o yapıya ve o döneme karşı daha bir pozitif yönde bakış açısı geliştiriyorlar.”

İnanç turizmi merkezlerindeki sembollerin anlamlarının bilinmesinin inanç turizmine olan ilgiyi arttırmasına dair elde ettiğimiz bulguda hem din görevlilerince hem de turist rehberlerince ilgiyi arttıran bir etken olarak görülmüştür. Dini mekanlardaki sembollerin anlamlarını bilinmesi ziyaretçiler tarafından rağbet gördüğü hatta sembollerin anlamlarının yanlış bilinmesine rağmen ilgiyi artırdığı ifade edilmektedir. Sembollerin bilinçli bir şekilde anlaşılmasının ziyaretçilerin inanç turizm rotasına olan ilgisini arttıracakı düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Edirne inanç turizmi rotasında bulunan turizm potansiyeli yüksek bir şehirdir. Edirne’de bulunan Selimiye Camii, Eski (Ulu) Camii, Üç Şerefeli Camii, II. Bayezid Camii ve Külliyesi, Muradiye Camii, Darülhadis Camii ve Hasan Sezâî Dergâhı Camii en çok ziyaret edilen camilerin başında gelmektedir. Diğer inanç topluluklarına ait olan Sveti George ve Sveti Konstantin Helena Bulgar Kiliseleri, Edirne Büyük Sinagog’u ve Bahai Evi (Beyaz Ev) de inanç turizmi merkezleri arasında sayılabilir.

Bu inanç turizmi merkezlerinin barındırdığı görsel kültür sembollerinin ortaya konması mekanların manasını korumaktadır. Örneğin Selimiye Camii’nde kubbesi, minberi, çinileri, ters lale sembolü, üç merdivenli minareleri, çarkifelek sembolü, çifte kumrular sütunu ve vaaz kürsüleri görsel kültür sembolleri bağlamında tespit edilmiştir. Eski (Ulu) Camii’de Hacı Bayram-ı Veli makamı, elma ve servi ağacı motifi, kılıçla hutbeye çıkma, Rûkn-i Yemânî taşı, mihrabın üzerindeki kubbe, cennet deresi ve camii duvarlarının genelinde bulunan hat yazıları görsel kültür sembollerindendir. Üç Şerefeli Camii’nde ise caminin kapısı, üç merdivenli minaresi, burmalı minaresi, döner sütunları, Davut yıldızı sembolü, dikdörtgen mimarisi ve üç melek sütunları görsel kültür sembolleri arasında sayılabilir.

Bu üç büyük camii dışında Edirne’deki inanç turizm rotalarından biri olan II. Bayezid Camii ve Külliyesi’nin kapısı, hünkâr mahfili, minberi ve karpuz sembolü görsel kültür sembolleri arasında değerlendirilir. Bir başka dini mekân olan Muradiye Camii’nde ise çinileri, Medine’deki Mescid-i Nebi’den gelen taş ve şerbet lülesi görsel kültür sembollerindendir. Ziyaret edilen merkezlerden biri olan Darülhadis Camii’ndeki türbeler ve peyzaj planı dikkat çeken sembollerdendir. Dergâh camii modelinin güzel örneklerinden biri olan Hasan Sezâî Dergâhı Camii’nde geyik boynuzu sembolü mevcuttur.

Diğer inanç topluluklarına ait olan Sveti George Bulgar Kilisesinde Sveti George tabloları ve üç göz sembolü; Sveti Konstantin Helena Bulgar Kilisesinde

Hristiyan dinine dair tablolar mevcuttur. Edirne Büyük Sinagogu'nda ise gökyüzünü andıran tavan bezemeleri, “On Emir”i ifade eden detaylar ve Davud yıldızı bezemeleri bulunmaktadır. Bahai Evi ise Bahâullah'ın Edirne'de kaldığı ev turist çekmektedir. Tüm bunların dışında inanca dayalı etkinliklerden Kakava ve Hıdrellez Şenlikleri de Edirne inanç turizmine katkı sağlamaktadır.

Sistemantik literatür taraması ve envanter çalışması yapılarak elde edilen bu bilgiler çalışmamızın son kısmında yer alan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle Edirne'nin inanç turizmi faaliyetlerinde kurucu rol üstlenen din görevlileri ve turist rehberleri ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler Edirne'deki inanç turizmi merkezlerinde bulunan semboller hakkında katılımcıların bakış açılarını tespit edilmesinde önemlidir.

Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar incelenerek bulgular elde edilmiştir. Bu bulgulara göre katılımcıların büyük bir çoğunluğunun 20 yıl ve üzeri görev sürelerinin bulunması inanç turizmi merkezlerindeki deneyimlerinin fazla olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bir başka bulguya göre katılımcılar Edirne'nin inanç turizmi potansiyelini yüksek bulmalarına rağmen bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilemediği görüşündedir. Buna göre Edirne'nin inanç turizmindeki yetersizliklerini tanıtım, çevre düzenlemesi, konaklama ve güvenlik eksiklikleri olarak sıralayabiliriz.

Bir başka bulguya göre katılımcılardan din görevlilerinin görevli bulundukları ibadethaneleri tanıtması konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Turist rehberlerinden elde edilen bulgulardan yola çıkarak genel anlamda bu durumu hoş karşılamadıkları tespit edilmiştir. Din görevlilerinin doğrudan bilgi vermesinin kendi meslek sahasının ihlal edileceği ve eksik bilgiler ile ziyaretçilere yanlış deneyimler sunulmasına sebebiyet verilebileceğini ifade etmişlerdir. Din görevlileri ise görevli oldukları ibadethanelerde ibadethaneyi tanıtımalarının doğru bir uygulama olacağını ifade etmişlerdir. Katılımcıların ortak paydada buluştuğu husus ise karşılıklı iş birliği ile ziyaretçilerin daha iyi bir deneyim kazanabileceğini ifade etmeleridir.

Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre Edirne’de inanç turizmi bağlamında en çok ziyaret edilen mekanların başında Selimiye Camii, Eski Camii ve Üç Şerefeli Camii geldiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda turist rehberlerine sorduğumuz inanç turizmi rotasına ilişkin elde ettiğimiz bulgularda bu üç büyük camiinin dışında Hasan Sezâî Dergâhı, Darülhadis Camii, Muradiye Camii ve II. Bayezid Külliyesi’nin ziyaret edildiği, bunların dışında ise kiliseler, sinagog ve Bahai Evi’nin de inanç turizmi bağlamında rağbet gördüğü tespit edilmiştir. Bu inanç turizmi rotasında bulunan üç büyük camii için ziyaret süresi 1,5-2 saat, diğer inanç turizm merkezleri de içine katılırsa bu sürenin 1-2 gün sürdüğü elde edilen bulgulardandır. Ayrıca genel olarak Ramazan ayında ziyaretlerin yoğunlaşmasıyla birlikte ziyaretlerin yılın her ayına mümkün olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın en önemli kısmı olan katılımcıların inanç turizmi merkezlerindeki semboller hakkındaki görüşlerinden elde edilen bulgulara göre katılımcılar açısından en çok dikkat çeken semboller ortaya konmuştur. Din görevlilerinin ve turist rehberlerinin verdiği cevaplar doğrultusunda inanç turizmi merkezlerindeki semboller listelenerek anlamlarına dair bilgiler edinilmiştir. Bununla birlikte anlamı yanlış bilinen semboller de katılımcıların görüşleri ile dile getirilmiştir. Örnek olarak Selimiye Camii’nde en çok dikkat çeken sembol olan ters lale sembolünün meşhur olan yanlış anlamı verilebilir. Bu örnekte olduğu gibi yanlış anlatılar sembollerin asıl anlamlarının doğru anlaşılmasına ve mekânın ruhunun doğru bir şekilde aktarılamamasına sebep olmaktadır. Bu bulgudan hareketle katılımcıların geneline göre inanç turizmi merkezlerindeki sembollerin anlamlarının bilinmesi inanç turizmüne olan ilgiyi arttırmaktadır.

Öneriler bağlamında, din görevlileri ve turist rehberleriyle yapılan görüşmeler neticesinde:

- Edirne’nin inanç turizmi potansiyelinin artırılması için tanıtım faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi.
- İnanç turizmi merkezlerinin çevre düzenlemesi yapılarak otopark, tuvalet ve turistlerin temel ihtiyaçlarını giderebilecekleri mekanlar yapılması.

- İnanç turizmi rotası oluşturularak bu rotanın tercih edilmesi için kurumlar ve acenteler arasında gerekli anlaşmalar ve çalışmaların yapılması.
- İnanç turizm merkezlerindeki görsel kültür envanterinin çıkarılarak dijital ortamda yaygınlaştırılması.
- Edirne’de yaşamış, bu şehre hizmet etmiş olan alimler, evliyalar gibi manevi şahsiyetlerin hayatları, öğretileri ile ilgili sempozyum, panel ve konferans gibi programlar düzenlenerek Edirne’de geçmişten günümüze ulaşan kültür ve inancın yeni nesillere aktarılması.
- Edirne’deki inanç turizm çalışmalarının arttırılması yönelik teşvik edilmesi.
- Evliya Kasımpaşa Camii’nin restore edilerek inanç turizmine kazandırılması.
- İnanç turizm çalışmalarının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için tüm sektör paydaşlarının iş birliğinde bulunabilecekleri çalıştaylar düzenlenmesi.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Turist Rehberleri Birliği ortaklaşa eğitim faaliyetleri düzenleyerek daha az bilinen inanç turizmi değerleri ile ilgili konulara yer verilerek din görevlilerinin ve turist rehberlerinin mesleki eğitimine katkı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Hibri (1999). *Enîsü'l- Müsâmirîn (Edirne Tarihi 1363- 1650)* (Çev.: Ratip Kazancıgil), İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.

Ağca, M. (2019). “Türk Dil ve Kültür Evreninde Eski Uygur Türklerinin Yeri”, *Türk Ekini*, (3), 50-54.

Ahmet Bâdi (2000). *Riyâz-ı Belde-i Edirne* (Çev.: Ratip Kazancıgil), I. Cilt, İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.

Akat, Ö. (2000). *Pazarlama ağırlıklı turizm işletmeciliği*. Ekin Kitabevi.

Akçıl Harmanakaya, N. Ç. (2015). Edirne Muradiye Mevlevihanesi, *Şehir ve Toplum Dergisi*, 3, 85-97.

Akçıl, N. Ç. (2009). “Sezâî-yi Gülşenî Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXVII, ss. 81-82, İstanbul: TDV Yayınları.

Akçıl, N. Ç. (2012). “Günümüze Ulaşamayan Bir Tekke: Edirne’de Muradiye Mevlevihanesi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 21,1-21.

Akçıl, N. Ç. (2012). “Ulucami” maddesi içinde “Edirne Eskicamii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XLII, ss. 97-98, İstanbul: TDV Yayınları.

Akçıl, N. Ç. (2012). “Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XLII, ss. 277-280, İstanbul: TDV Yayınları.

Akçıl, N.Ç. ve Özer, C. (2020). “Murâdiye Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, ss. 199-201, Ankara: TDV Yayınları.

Akın Acuner, Ş. (2006). “Turizmde Sürdürülebilirlik Anlayışı İçerisinde Alternatif Turizm Türlerinin Yeri”, *Verimlilik Dergisi* (4).

Akoğlan Kozak, M., Evren, S. ve Çakır, O. (2013). “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 7-22.

Aksoy, M. (1998). *Türkiye'de İnanç Turizmi ve Seyahat Acentelerinin İnanç Turizmine Olan İlgilerine Yönelik Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aksoy, M. (2002). “Türkiye'de İnanç Turizmine Genel Bir Bakış ve Hristiyanlığın Seyahate Verdiği Önem”, *Dinler Tarihi Araştırmaları -III 2000. Yılında Hristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Bildiriler, Ankara, ss. 417-431.

Aksoyak, İ. H. (2019). “Hutbeyi Kılıçla Okumak”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(4), 74-83.

Akyıldız Ercan, C. (2017). “Söylencelerde ve Masallarda Elma Sembolü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 1043-1060.

Altın, M. S. (2023). *Amerikan Görsel Kültürünü Forrest Gump Filmi Üzerinden Okumak: Göstergebilimsel Bir Analiz*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Anadolu Ajansı (AA), 2023. “Selimiye'de Minare Kûlahının Altında Yer Alan Orijinal Tek Çini Çoğaltıldı”, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/selimiyede-minare-kulahinin-altinda-yer-alan-orijinal-tek-cini-cogaltildi/3002122>

Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarîsi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Aslanapa, O. (2014). *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, 3. Baskı, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Aslaner, A. (2013). *Edirne Sözlüğü*, Edirne: Edirne Gazetecilik ve Matbaacılık.

Ateş, G. B. (2019). *Eğlence Pazarlamasında Boş Zaman Aktivitelerine Yönelik Tutum ve Katılımın Müşteri Tatmini Üzerine Etkisi: Edirne Kakava Şenlikleri Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Avcıkurt, C. ve Yıldız, S. (2018). “Genel Turizm Bilgisi” İçinde: *Turizmin Tarihsel Gelişme Süreci ve Turizmin Gelişmesine Etki Eden Faktörler* (Ed.: Oktay Emir), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını.

Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*, II. Cilt, İstanbul: Baha Matbaası.

Aziz, A. (2020). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 13. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bademci, V. (2019). “Geçerlik: Nedir? Ne Değildir?”, *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 373-385.

Bahar, O. ve Kozak M. (2015). *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Baktır, M. (1998). “Hutbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XVIII, ss. 425-428, İstanbul: TDV Yayınları.

Başer, F. ve Başçı, A. (2013). “İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Pavlus Evinin Önemi ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 423-443.

Başkale, H. (2016). “Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.

Batır, E. (2022), *Arşiv Belgeleri Işığında Edirne Selimiye Külliyesinin İnşa Süreci*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bayram, E. (2023). *Edirne'deki Hanedan Camileri Çerçevesinde Üç Şerefeli ve Selimiye: Sembolik Bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Baysal, A. F. (2014), *Yazı ve Tezyînâtıyla Edirne Eski Câmî*, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Beksaç, E. ve Beksaç, Ş. N. (2022). “II. Murat ve Üç Şerefeli Cami”, *II. Uluslararası Osmanlı İzleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Edirne: Trakya Üniversitesi Osmanlı Medeniyeti Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Benian, E. ve Mısırlı, A. (2020). “Edirne Hasan Sezai Dergâhı Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of Turkish Studies*, 15(2), 807-830.

Berger, J. (1986). *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, İstanbul.

Bilginer Erdoğan, Ş. (2021). “Medya ve Kamuoyu İlişkisi Bağlamında “Sosyal Medya Deneyleri” Üzerine Bir Çalışma”, *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 6(2), 105-123.

Bingöl, Z. (2007). *Gelenekten Evrensele Anadolu’da İnanç Turizmi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Blackwell, R. (2007). “Religious Tourism and Pilgrimage Management An International Perspective” İçinde: *Motivations for Religious Tourism, Pilgrimage, Festivals and Events* (Ed.: Razaq Raj ve Nigel D. Morpeth), Reading: CABI Head Office.

Boz, M. (2004). *Turizmin Gelişmesinde Alternatif Turizm Pazarlamasının Önemi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Cansever, T. (2005). *Mimar Sinan*, İstanbul: Albaraka Türk Yayınları.

Cengiz, H. A. (2020), *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Cengiz, H. A. (2022), *1746 Edirne Yangını (Harîk-i Kebîr)*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Cengiz, M. (2019). *İnanç Turizmi Açısından Efsane ve Sembollerin Yeri ve Önemi*

(*Ayasofya Örneği*), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Çakır, M. (2014). *Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Çanak, N. (2013). “Selimiye Camii Mihrap Duvar Panoları”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(11). 45-55.

Çapku, A. (2020). *Edirne*, İstanbul: İlke Yayıncılık.

Çavuş, F. (2019). *Osmanlı Mezar Taşlarının Sırları*, 2. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Çelik, S. (2018). “Alternatif Turizm”. *Journal of International Social Research*, 11(56), 193-204.

Çıralı, H. (2014). *Dijital Hikaye Anlatımının Görsel Bellek ve Yazma Becerisi Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Çolak, A. (2017). *Edirne, Kırklareli, Tekirdağ Gezi Rehberi*, İstanbul: Trakya Kalkınma Ajansı.

Çubuk, M. (1981). *Şehircilik Bilim Dalında Bir İnceleme*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

Da Graca Mouga Pocas Santos, M. (2003). “*Religious Tourism and Pilgrimage ATLAS – Special Interest Group 1st Expert Meeting*” İçinde: *Religious Tourism: Contributions towards a Clarification of Concepts* (Ed.: C Fernandes, F McGettigan & J Edwards), Portugal: Tourism Board of Leiria.

Dâyezâde Mustafa (2019). *Selimiyye İnceleme- Çevirimetin- Sadeleştirme* (Haz.: Cihan Okuyucu), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Demir, A. (2022). *Kastamonu'nun İnanç Turizmi Açısından Çekim Gücü Oluşturan Değerlerinin Araştırılması ve Sınıflandırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

Derman, U. (1997). “Hat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XVI, ss. 427- 437, İstanbul: TDV Yayınları.

Dervişoğlu, M. (2016). *Edirne Efsaneleri*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Dilek, Y. (2021). “Eski Yakındoğu’da Göz Sembolizmi ve Düalizm: Mezopotamya, Mısır ve İsrail”, *Tarih Dergisi*, (74), 1-30.

Diyanet Haber (2023). “Edirne Dar'ül Hadis Camii'nde Asırlık Dua Geleneği”, [Edirne Dar'ül Hadis Camii'nde asırlık dua geleneği - Diyanet Haber](#)

Duygulu, M. (2006). *Türkiye’de Çingene Müziği / Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Edirne Valiliği, (1997). *Edirne İl Turizm Envanteri*, İstanbul: Edirne İl Turizm Müdürlüğü.

Edirne Valiliği, (2013). *Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri I*, Edirne Valiliği, Edirne.

Elkins, James (2003). *Visual Studies: A Skeptical Introduction*, New York: Routledge.

Emre, G. (2016). *Resim Sanatı Tarihi (e- Kitap)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Emecen, F. (1998). “*Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne*”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*. Yay. Haz. E. İşli, M. S. Koz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Er, Ö. (2016). *Kültürel Değerlerin Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Turistik Ürün Çeşidi Olarak Değerlendirilmesi: Edirne Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Erkmen, A. (2019). “Uluslararası Turizm Uygulamaları” İçinde: *Uluslararası Turizmin Tarihi Gelişim Süreci* (Ed.: Aliye Akın), Ankara: İksad Yayınevi.

Eşitti, B., ve Kınır, S. (2015). Konya İli Örneğinde Kalkınma ve İnanç Turizmi, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6 (12), 175-190.

Evliyâ Çelebi (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya- Kayseri- Antakya- Şam- Urfa- Maraş- Sivas- Gazze- Sofya- Edirne* (Haz.: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), 3. Cilt 2. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Florenski, P. (2007). *Tersten Perspektif*, Metis Yayınları, İstanbul.

Gök, K. (2017). “Fotoğraf Sanatında Resimselliğin 1850-1900 Döneminde Empresyonist Hareketle Etkileşimi”, *Yıldız Journal of Art and Design*, 3(2), 110-138.

Gökbilgin, M. T. (2015). *Edirne Makaleleri* (Haz.: M. Altay Gökbilgin- Veysi Akın- Cengiz Bulut), 2. Baskı, İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Gökmen Erdoğan, B. ve Hatipler Çibik, T. (2021). “Bir Osmanlı Mirası Evliya Kasım Paşa Camii Koruma Sorunları”, *II. Uluslararası Osmanlı İzleri Sempozyumu*, Edirne.

Gündoğan, S. (2021). *Sürdürülebilir Kültürel Miras Kapsamında İnanç Turizmi Rotası Oluşturulması: Trakya Bölgesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Güngör, Y. (2018). “Kültürel Eksende Aya Yorgi (St. George) Kültür Ve İnanç Turizmi Açısından Nikomedia (İzmit) İçin Önemi”, *Uluslararası Turizm Ekonomi Ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(1), 72-81.

Güvercin Göçmen, Z. (2008). *Turizm Çeşitlendirmesi Kapsamında İzmir'de Termal Turizmin Tedavi Amaçlı Kullanımı Ve Ekonomik Değeri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2008). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Hatıplı, M. (2016). *Kültür Endüstrisi Ekonomik Boyutuyla Görsel Kültür ve Kültür Endüstrisi*, Değişim Yayınları, Sakarya.

Hiçyılmaz, M. Ü. (n.d.). “Rize'nin Doğu Bölgesinde Petroglifler, Piktogramlar ve Damgalar”, <http://revak.org.tr/urunler/rizenin-dogu-bolgesinde-petroglifler-piktogramlar-ve-damgalar/87> , Erişim Tarihi: 11.12.2023.

<https://edirnekultur.com/detay/hasan-sezai-camii-kulliyesi-835> , Erişim Tarihi: 20.11.2023.

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/selimiye-camisinin-manevi-sifreleri/831631> , Erişim Tarihi: 11.11.2023.

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/edirnede-aziz-konstantin-ve-elena-isim-bayrami-kutlandi/1151831> , Erişim Tarihi: 26.11. 2023.

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/vakiflar-kasimpasa-camisini-yukseltecek/816058> , Erişim Tarihi: 14. 02. 2024.

<https://www.edirnegazetesi.com.tr/yazarlar/ender-bilar/hidrellez-kakava-uluslararası-kimliğiyle-kutlanacak/549/> , Erişim Tarihi: 02.12.2023.

<https://www.edirnetv.com/edirne/yerel/selimiye-camii-duvarında-2-bin-yıllık-tapınak-sutunu/> , Erişim Tarihi: 11.11.2023.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/hasan-sezai-hazretleri-dergahi-ve-haziresi> , Erişim Tarihi: 22.11.2023.

<https://www.ntv.com.tr/n-life/gezi/edirne-mevlevihanesinde-kazi-calismalari-basladi,fNfQ8yOcIU8iKdciGk1GQ> , Erişim Tarihi: 14. 02. 2024.

<https://www.ntv.com.tr/amp/n-life/gezi/tunca-nehri-kenarındaki-evliya-kasimpasa-cami-restore-edilecek,Ce1OhxGecEmslue1yDPYYA> , Erişim Tarihi: 14.02.2024.

<https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/> , Erişim Tarihi: 3.11.2023.

Huyssteen, J. W. V. (2018), “Görünmeyeni Kodlamak: Çatalhöyük’te Epistemik Sınırlamaları ve Sembolik Davranışı Anlamak”, *Uygarlığın Doğuşunda Din-Çatalhöyük Örneği-*“, (Edt. John Fred- Ian Hodder), İstanbul.

İstil, M. (2021). *Cumhuriyetin İlanından Sonra Edirne’de Yahudi Varlığı ve Kült*, Çanakkale: Paradigma Akademi.

Kaleli, S. (2021). “Turizm Pazarlaması Kapsamında Bir Kültür Turizmi Etkinliği: Kakava Şenlikleri ve Şenliklerin Şehre Katkısı”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 13(2), 230-258.

Kanar, H. E. ve Doğan, C. (2020). “Edirne Örneğinden Hareketle Hıdırellez Geleneği”, *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 6(1), 54-59.

Kartal, Y. (2009). *Erken Devir Osmanlı Mimarisi (Edirne) Duvar Dokusu*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Kaya, H. (1998). *Üçüncü Bin Yıla Girişte Anadolu’da İnançların Buluşması İnanç Turizmi*, Kemal Matbaası, Bolu.

Kayıcı, H. (2013). *Sâlnâmelere Göre İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Kaynak, İ. ve Sezgin, M. (2008). “İnanç Turizmi Kapsamında Dinlerde Seyahat”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 349-360.

Kaynar Tanır, A. (2019). “Yurtdışında Farklı Kültür Görmeyi Deneyimlemiş Öğrencilere Yönelik Bir Uygulama Örneği: Görsel Kültür”, *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1(2), 239-259.

Kılıç, C. (2022). *Edirne ve Balkanlar’da Tasavvufî Hayat – Müesseseler-Şahsiyetler ve Eserleri- (Hasan Sezâi-yi Gülşenî ve Gülşenîlik) İçinde “Hasan Sezâi Dergâhında Yaşanan Geyik Boynuzu Olayının Toplum Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi”*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Kızılelma, S. (2022), “Eski Camii, Üç Şerefeli Cami ve Selimiye Camii Mimari Özellikleri ve Dönemsel Karşılaştırması”, *Edirne Camileri ve Selimiye Sempozyumu*, Ankara: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü.

Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (1997). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2010). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Kösesayan, F. (2018). *Erken Osmanlı Camileri İçinde Edirne Üç Şerefeli Camii ve Belgeler Üzerinden Cumhuriyet Dönemine Kadar Geçirdiği Onarımlar*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kurt, A. O. ve Göler, M. E. (2017). “Anadolu’da İlk Tapınak: Göbeklitepe”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* ,21(2), 1107-1138.

Kuzgun, Ş. (2020). *Dinler Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 4.Basım, İstanbul.

Küçük, M. A. (2013). *İnanç Turizmi Açısından Türkiye’de Dinî Mekânlar* (Yahudilik-Hristiyanlık Örneği), Berikan Yayınevi, Ankara.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). *Turizm Stratejisi 2023 ve Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı (2007-2013)* <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0> . Erişim Tarihi: 10. 11. 2023.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). *Edirne*, İstanbul.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Konaklama İstatistikleri (2020, 2021, 2022)*, <https://yigm.ktb.gov.tr/tr-201120/konaklama-istatistikleri.html> Erişim Tarihi: 13.02. 2024.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Sınır İstatistikleri (2020, 2021, 2022)*, <https://yigm.ktb.gov.tr/tr-249702/sinir-istatistikleri.html>, Erişim Tarihi: 13. 02. 2024.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. Tesis İstatistikleri (Ocak 2024), <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201131/tesis-istatistikleri.html>, Erişim Tarihi: 13. 02. 2024.

Mayda, M. (2022). “Digital Footprint Management In Digital Visual Culture”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(2), 1031-1044.

Mersin, D. (2023). *Çeşme İlçesinin İnanç Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Mülayim, S. ve Çobanoğlu, A. V. (2009). “Selimiye Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXVI, ss. 430-434, İstanbul: TDV Yayınları.

Nolan, M. L. ve Nolan, S. (1992). “Religious Sites as Tourism Attractions in Europe”. *Annals of Tourism Research*, 19(1): 68-78.

Özalp, S. (2019). *Taşra Kentinin Panoraması: XVIII. Yüzyılda Edirne Kazası Üzerine Bir İnceleme (1746-1747)*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Bursa.

Özdemir, M. (2021). “Mağara Resimleri Bize Ne Anlatır? Paleolitik Çağ Mağara Resimleri Bağlamında Tarih Öncesi İncancına İlişkin Bazı Sorgulamalar”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(4), 825-43.

Özendes, E. (1999). *The Second Otoman Capital Edirne*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

Özgür Yıldız, Ş. (2012). “Osmanlı Devri Edirne Camilerinden Ahşap Va’z Kürsüsü Örnekleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 21(2), 99-135.

Özsayiner, Z. C. (1988). “Selimiye Camii Yazıları”, *İlgi Dergisi*, 55, 9-14.

Özyazıcı, K., Boğa, E., Alagöz, N., Varlıklöz, K., vd. (2021). “Duyuların Gelişimi ve Duyu Bütünleme”, *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 2(4), 209-226.

Polat, S. (2023). “Din Dili Açısından Dini Semboller Bize Ne Söyler”, *Batman Akademi Dergisi*, 6(2), 226-242.

Reisinger, Y. (2009). *International Tourism: Cultures and Behavior*, 1. Baskı. Hungary: Elsevier.

Rıfat Osman Tosyavîzâde (1999). *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi* (Çev.: Ülkü Ayan Özsoy), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Rıfat Osman Tosyavîzâde (2013). *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)* (Çev.: Ratip Kazancıgil), 3. Baskı, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Rinschede, G. (1990). “Religious Tourism”. *Geographische Rundschau*, 42(1): 14-20.

Sahilli, S. (2016). “14. Yüzyıl Bizans Dönemine Ait Minyatürlü Bir El Yazmasının İkonografi ve Üslup Açısından Değerlendirilmesi (Oxford University, Bodleian Library, MS. Gr. Th. f 1)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 364-383.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019). “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE)-2017”, Haz. S. Acar, L. Bilen Kazancık, M. C. Meydan, M. Işık, Ankara. <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari>

Sargın, S. (2006). “Yalvaç’ta İnanç Turizmi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 1-18.

Sav, M. (2019). “Topografik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, 52, 205- 229.

Schimmel, A. (1954). “Din’de Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 67-74.

Sevim, K. (2019). “Gözün Sembolik Kullanımı ve Türk Seramik Sanatına Yansımalar”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 8(64), 1843-1856.

Seyer, F., ve Müller, D. (2011). “Religious tourism: Niche or mainstream?”. A. Papathanassis (Ed.). *The Long Tail of Tourism: Holiday Niches And Their Impact on Mainstream Tourism*. Gabler Verlag, Wiesbaden.

Sezgin, O.M. (2001). *Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Shackley, M. (2003). “*Managing Visitor Attractions – New Directions Management*” İçinde: Challenges For Religion-Based Attractions (Ed.: Fyall A., Garrod B. ve Leask A), Oxford, UK: Butterworth, Heinemann.

Sharpley, R., ve Sundaram, P. (2005). “Tourism: A sacred journey? The case of ashram tourism, India”. *International journal of tourism research*, 7(3): 161-171.

Sol, S. (2010). “Edirne Kakava Şenlikleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 60-73.

Sönmez, Ö. A. (2011). *Geçmişten Günümüze Edirne İli'nin Sosyal Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Sözal, O. E. (2018), *İnanç Turizminin Turistik Destinasyon Pazarlamasındaki Yeri ve Önemi: Edirne Bahai Dini Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Şaman, E. (2009). *Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mersin'de İnanç Turizmine Katılanların Profili Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Şengül, E. (2010). *Edirne'nin Simgesi Selimiye*, Edirne: Edirne Valiliği İl Özel İdaresi.

Tokel, M. (2010). *Tarihte ve Günümüzde Edirne Yahudi Cemaati*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türk Dil Kurumu (2023). “Güncel Türkçe Sözlük” <https://sozluk.gov.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu (2022) “İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-45867>

Türkiye İstatistik Kurumu (2024). “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023” <https://cip.tuik.gov.tr/?il=22>

Türker, N., Akça, E. ve Uçar, M. (2019). “Dini Mekanları Ziyaret Eden Turistlerin Seyahat Motivasyonları: Kastamonu İlinde Bir Uygulama”, *Safran Kültür Ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 111-132.

TÜRSAB (2022). “*Edirne Turizmi*”, İstanbul.

Uğurluel, T. (2016). *Osmanlı'nın Ustalık Ederi “Edirne” ve Gezi Rehberi*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Usta, Ö. (1988). *Turizm: Turizm Olayına ve Türk Turizm Politikalarına Yapısal Yaklaşım*, Sümbül Basımevi, İstanbul.

Usta, Ö. (2001). *Turizm 1-2*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Uysal, Z. (2020). “Edirne Üç Şerefeli Camii'nin Sıva Üzerine Kalemışi Süslemeleri”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 247-283.

Whitehead, A. N. (1927). *Symbolism: Its Meaning and Effect*, Barbour-Page University of Virginia, New York.

Yaprak, N. ve Özhavzalı, M. (2019). “Kırıkkale İlinin Macera Turizmi Yönünden Swot Analizi İle Değerlendirilmesi”, *Atlas Journal*, 5(17), 122–130.

Yeşiltaş, M. (2018). “Genel Turizm Bilgisi” İçinde: *Turizmin Genel Yapısı ve Temel Kavramlar* (Ed.: Oktay Emir), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını.

Yıldırım, A. (1999). “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 23(112), 7-17.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, B. S. (2000). *Türkiye`de Dini Turizm ve Meryem Ana Evi`nin Turistik Potansiyelinin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yıldırım, S., Mahvadi A., İlki A., Erkuş, B. ve Tonguç, Y. İ. (2021). “550 Yıllık Bir Tarihi Caminin su Taşkını ve Deprem Risklerine Karşı Korunması”, 9. *Türkiye Deprem Mühendisliği Konferansı Bildirileri*.

